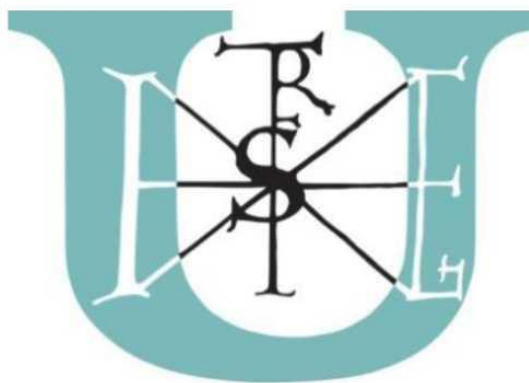

SZENT ISTVÁN EGYETEM

**GAZDASÁGFEJLESZTÉSI HÁLÓZATOK ÉS KLASZTEREK KIALAKÍTÁSÁNAK
MAKROGAZDASÁGI VIZSGÁLATA A NEMZETKÖZI SZAKÁGAZATI
KAPCSOLATRENDSZERBEN**

Doktori (PhD) Értekezés

Illés Balázs

Gödöllő 2016.

A doktori iskola

megnevezése: Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola

tudományága: gazdálkodás- és szervezéstudományok

Vezetője: **Dr. Lehota József**
egyetemi tanár, MTA doktora
SZIE, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar,
Üzleti Tudományok Intézete

Témavezető: **Dr. Nagy Henrietta**
egyetemi docens, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális
Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet

Az iskolavezető jóváhagyása

A témavezető jóváhagyása

“Little of everything. - As we cannot be universal by knowing everything there is to know about everything, we must know a little about everything, because it is much better to know something about everything than everything about something. Such universality is the finest. It would be still better if we could have both together, but, if a choice must be made, this is the one to choose. The world knows this and does so, for the world is often a good judge.”

„Mivel nem lehetünk egyetemes szelleműek oly módon, hogy minden lehetségest tudjunk mindenről, hát tudjunk mindenből egy keveset. Mert sokkalta szebb dolog valamit tudni mindenből, mint mindent tudni egyről; ez az egyetemes érdeklődés a legszebb dolog a világon. Persze még jobb lenne, ha mindkettő megvolna bennünk, de ha már választanunk kell, akkor válasszuk az utóbbit.” (P.11. 37. bekezdés)

Blaise Pascal, Pensées – Gondolatok

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	6
2. Szakirodalmi áttekintés	12
2.1. Az életminőség, jólét és jóllét dimenziói	12
2.1.1. Bevezetés az életminőség gazdasági szempontú vizsgálatába	12
2.1.2. A jóllét mérésének különböző irányzatai	16
2.1.3. Jóllét mérésére szolgáló nemzetközi statisztikai törekvések, indexek	18
2.1.4. Anyagi jólét és életminőség	23
2.1.5. Az életminőség kutatáshoz kapcsolódó elemeinek összefoglalása	26
2.2. Életminőség – Állam – Gazdaságpolitika	28
2.2.1. Az államról és annak szerepéről	29
2.2.2. Az állami szerepvállalás történelmi előzményeiről és annak szükségességéről	31
2.2.3. Gazdaságpolitikai eszköztár a vizsgálati témában	35
2.2.4. Az állam és gazdaságpolitika kutatásához kapcsolódó elemeinek összefoglalása	39
2.3. Régió, specializáció, klaszterek	41
2.3.1. Regionális gazdaságfejlesztés célja	41
2.3.2. Vállalati szintű megközelítések	47
3. Anyag és módszer	54
3.1. A klaszterfeltérképezés gyakorlata	54
3.1.1. Vizsgálati modell értelmezési tartományának meghatározása	55
3.1.2. Általános megfontolások a klaszter feltérképezéshez	56
3.1.3. Módszertani tapasztalatok	58
3.2. Az adatbázis jellemzői	62
4. Kutatási eredmények	66
4.1. Országspecifikus és regionális eredmények	67
Ausztria adatai	67
Belgium adatai	68
Csehország adatai	69
Németország adatai	70
Görögország adatai	73
Spanyolország adatai	74
Finnország adatai	75
Franciaország adatai	76
Magyarország adatai	77
Írország adatai	83
Olaszország adatai	83

Hollandia adatai	84
Portugália adatai.....	85
Románia adatai.....	86
Svédország adatai.....	88
Szlovákiai adatok	90
Szlovénia adatai	91
Egyesült Királyság adatai	91
4.2. Európai szintű szakágazati eredmények.....	93
Csúcstechnológiai feldolgozóipar.....	94
Közepes technológiai szintű feldolgozóipar	95
Közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar.....	96
Alacsony technológiai szintű feldolgozóipar	97
Csúcstechnológiai szolgáltatások.....	97
Tudásintenzív piaci szolgáltatások.....	98
Pénzügyi közvetítés	99
Egyéb tudásintenzív szolgáltatások	99
Kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások	100
Egyéb, kevésbé tudásintenzív szolgáltatások.....	101
4.3.Új tudományos eredmények.....	101
5. Következtetések és javaslatok	107
5.1. A kutatás eredményei és korlátai	107
5.2. Eltérő megközelítések további vizsgálatokhoz	108
6. Összefoglalás.....	112
Summary	115
Mellékletek.....	117
M1. Irodalomjegyzék	117
M2. Ábrajegyzék.....	131
M3. Táblázatok jegyzéke	133
M4 – Az életminőséget reprezentáló leggyakoribb indexek összefoglaló táblázata	134
M5 – Kormányzati kiadások összefoglaló táblázata	137
M6 – Bernát 2006 attitűd vizsgálatának eredményei	138
M7 – Országok azonosító kódjai.....	139
M8 – Szakágazatok azonosítói és azok tartalma a TEÁOR alapján	140
M9. Melléklet – Rosenfeld klaszer és hálózat összehasonlító táblázata	142
M10 – Korrelációs együttthatók összefoglaló táblázata.....	143
M10 – Lengyelország és Bulgária adatai	150

1. BEVEZETÉS

A kutatási célkitűzés alapja és a disszertáció megírása közben a hajtóerő az volt, hogy valami olyan tevékenységet végzek, ami végső soron az emberi élet jobbá tételéhez vezethet. Nagyratörő gondolatok ezek, de fiatalon még bátran lehetünk idealisták, ezért talán szégyenletesen nagy célokkal a szemem előtt vettem bele magamat a kutatásba. Mindenképpen olyan dolgot szerettem volna írni, amely az emberi jóllétet, vagy legalábbis a jóllét ideáját egységekre bontva, annak egy szűkebb tartományát szolgálja, ha nem is világszinten, de legalább hazám régióiban.

A kutatási terv kialakítása során általános problémának találtam, hogy nem lehet egyértelműen megállapítani azt, hogy egy adott régió jólétéhez melyik iparág járulhat a legjobban hozzá, illetve nagyon nehéz körülhatárolni azt is, hogy mit is jelent valójában a fejlődés, a fejlettség maga. Kíváncsi voltam arra, hogy léteznek-e olyan modellek, amelyek megpróbálják gazdasági és nem-gazdasági szempontból is meghatározni azt, hogy mi az, ami a lakosságnak, egy adott területen élő emberek számára hasznos, az ő életminőségüket segíti. Ennek érdekében először az életminőség, a jóllét (well-being – tágan értelmezett jólét) és a jólét (szűken értelmezett anyagi jólét) kategóriát, azok egymásba ágyazottságát, egymásra hatását igyekeztem megismerni. Ez a terület számomra is új volt, mivel jellemzően gazdasági szakemberek nem foglalkoznak közvetlenül az emberek jólétével, holott végső soron a szűkös javak melletti optimális termelési és fogyasztási struktúra meghatározása az életminőség növekedéséhez kell, hogy vezessen.

Goodwin és szerzőtársai (2005 p.3.) szabad fordításban úgy fogalmazzák meg: a közgazdaságtan művelése az emberek azon szervezőmunkájának vizsgálata, amellyel fenntartják életüket és növelik annak minőségét. A gazdaságpolitika így számomra pontosan a jólét növeléséhez tartozó akcióterv, az iparági politika pedig annak egy speciális vetületét jelenti. Ezen a tengelyen haladva próbáltam kiválasztani azokat az elméleti területeket, amelyekkel foglalkoznom kell kérdéseim megválaszolásához. A dolgozat elméleti fejezeteinek célja pontosan a konceptualizálási kihívások, a különböző tématerületek összefoglalása és összekapcsolása volt, annak érdekében, hogy megteremtsem a közös a nevezőt a különböző mérési dimenziók között.

A dolgozat egyik fő témájának, az életminőség vizsgálatának időszerűségét jól mutatja, hogy míg 1986 és 2000 között összesen 136 publikáció született az életminőséghez kapcsolódó témában, addig, 2001 és 2015 között 1233 ilyen témájú tudományos cikket írtak a Magyar Tudományos Művek Tárának adatai alapján. A leggyakrabban természetesen orvos- és egészségtudományi területen publikálnak, de egyre nő a turizmushoz illetve közgazdaságtudományhoz kötődő cikkek száma is. A Scopus adatbázisának több mint 42.000 cikkéből csak 6100 társadalomtudományi cikk tartalmazza címében a jóllét (well-being) kifejezést; az életminőségnél (quality of life) ez az arány valamivel magasabb, ott körülbelül egyhatoda a cikkeknek társadalomtudományi témájú. Ez bizonyította számomra a téma létjogosultságát és további motivációt adott a kutatás folytatásához.

Korunkban az életminőség maximalizálása végső soron a gazdasági életet irányító rendszerek és szereplők munkájának eredőjeként értelmezhető, a különböző szereplők súlya azonban a történelem során folyamatosan változott. Azért, hogy megvizsgálhassam, hogy kik az érintettek és milyen súllyal jelennek meg az életminőség alakításában, külön fejezetet szenteltem az állam és államelméleteknek. Ebben a fejezetben képeztem hidat az életminőség és a gazdaságpolitika között, létrehozva a kapcsolatot a tágan értelmezett gazdaságpolitika és az életminőség között. Feltételezésem, hogy az életminőség, mint kulcsindikátor hamarosan nagyobb súllyal fog

szerepelni a politikai programokban, mint valaha, illetve választói oldalról is elvárás lesz, hogy olyan gazdaságpolitikát folytassanak az érintett szereplők, melynek célja a jólét növekedése.

Az 1990-es évektől kezdve egyre több felmérés indult el az életminőség objektív és szubjektív tényezőinek vizsgálatára, melyet gyakran világszintű szervezetek, mint az ENSZ különböző szervezetei vagy a Gallup készítenek el, annak érdekében, hogy globális képet kaphassunk az életminőség változásáról, annak jelenlegi állásáról. A statikus jellemzés mellett fontosnak tartom, hogy megvizsgáljuk, milyen tényezők állnak az életminőség változásának hátterében, illetve milyen különbségek adódnak a fejlett és fejlődő világ gazdasági rendszerének fejlettségében. Szintén az előző évezred utolsó évtizedében kezdődött el a gazdasági hálózatok és területi vállalkozási konglomerátumokra irányuló kutatások virágzása, ami még hallgató koromban lenyűgözött, szakdolgozatomat emiatt a klaszteresedés témakörében írtam. Így a három, számomra igen fontos és érdekes, azonban a gazdaságtudományban ritkán találkozó témakör a területi gazdasági koncentráció, a gazdaságpolitika, és az életminőség témakörét kívántam összekapcsolni és itt kutatási eredményeket elérni.

A szakirodalom áttekintése után rögzítem a vizsgálati irányokat és dimenziókat, illetve később a kutatás módszertani részében az ezekhez kötődő metodológiát is áttekintem. A konkrét vizsgálat fókuszja, a téma újszerűségéből adódóan egyik oldalról maga az életminőség, amelyhez egyik feltevésem, hogy az életminőség összetett rendszerén belül az anyagi tényezők mindenképpen megjelennek. Ehhez leginkább a szakirodalomból levezethető és összegezhető tapasztalatok jelentik a hipotézisek forrását. Ez a fejezet jó áttekintést adhat az életminőség-kutatásokhoz illetve a kapcsolódó indexekhez, melyek elemeiből készítettem egy összefoglalást, ezzel reprezentálva az anyagi jólét fontosságát az uralkodó rendszerekben.

Az életminőség alapvető elemeinek megismerése után megpróbálok egy újabb keretet létrehozni, mely megmutatja, hogy mely tudományterületek érintettek a kérdés vizsgálatában, majd meghatározva saját kutatási fókuszomat, a gazdaságpolitikát, ezen belül a területi ágazati politikát elemeztem elméleti szinten. A dolgozat megírása közben arra törekszem, hogy közgazdasági és közigazgatási vonulata is legyen ennek a fejezetnek, mert bízok abban, hogy a későbbiek során akár gyakorló szakemberek is haszonnal olvashatják ezt a részt, és az ő gondolkodásukban is létrejön a kapcsolat a vizsgálat területekre vonatkozóan. Természetesen itt hatással van rám az is, hogy 2009-ben, amikor először ismerkedtem meg a területi specializációval és koncentrációval, azt tapasztaltam, hogy mindenképpen állami segítségre van szükség a hazai specializáció és klaszteresedés beindításához, erősítéséhez. Ez a nézetem időközben csiszolódott, finomodott, azonban továbbra is lényegesnek tartom az állam és a gazdaság kapcsolódásának vizsgálatát az iparági politikák kapcsán. Az állam szerepe együttesen növekedett kiadásaival az elmúlt évtizedek során, illetve az Európai Unió által biztosított források egy része is erős hatást gyakorolt a politikai döntéshozók viselkedésére, ezért lényegesnek tartom az államhoz köthető elméletek rövid összefoglalását is megírni. Ebben a fejezetben is törekszem arra, hogy a későbbiek során egy hasznosítható és egyszerűen érthető keretet hozzak létre, mely nem csak a kutatók, de a döntéshozók számára is hasznos lehet.

A dolgozat alapvetően praxeológiai jellegű, mert vizsgálja a gazdasági döntések eredményeit, és egy adott jelenség, a területi specializáció és koncentráció illetve egy potenciális gazdaságfejlesztési eszköz, a klaszterpolitika és klaszteresedés magasabb szintű célokhoz való hozzájárulását. Ennek érdekében egy külön fejezet fókuszál a regionális gazdaságpolitikához kapcsolódó módszertani ajánlások és mérési dimenziók bemutatására. Tekintetbe véve, hogy számos kiváló doktori értekezés született a regionális specializáció, a klaszterek és a regionális politika témakörében, én nem kívántam ezen a területen a szükségesnél több információt felsorolni a téma fontosságának hangsúlyozására, sokkal inkább a saját fókusz létrehozása volt a cél. Ez a fejezet zárja le a koncepcióalkotási részt, itt már létrejön a kapcsolat az életminőség

és a vizsgálandó mutatószám között, melynek részleteit az ezt követő fejezet módszertani részei mutatják be.

Mivel a gazdaságfejlesztési folyamat összetett és időben hosszútávon értelmezhető, miközben az életminőség pillanatnyi állapotát vagyunk csak képesek érzékelni, ezért kénytelenek vagyunk egy a múltban megtörtént gazdasági döntés eredményével (pl.: nagyvállalat letelepedésének következtében beinduló koncentráció és specializáció) összehasonlítani a jelenben megjelenő anyagi jólét adatait. Ahhoz azonban, hogy átfogó képet kaphassunk a folyamatról egy statisztikailag elérhető és elfogadható időtartományt választottam, illetve földrajzilag szintén releváns területi szintet elemeztem, ahol megvizsgálhatom a gazdaság területi koncentrációjának és a jólét egy számszerűsíthető részének kapcsolatát. Elméleti összefoglalások során igyekeztem mikro-, makro-, regionális-, és vállalati szintű megközelítést is alkalmazni, de a statisztikai adatok elérhetősége miatt az eredmények értelmezési tartománya a NUTS2-es szintű régió maradt. A kutatás során több kényszermegoldást kellett alkalmaznom a statisztikai adatok elérhetősége és megbízhatósága miatt.

A gazdaság szerkezetének elemzéséhez egy olyan megközelítést használtam, ami a lassan évtizedes mottó, a tudásalapú gazdaság hatását kívánta részleteiben megvizsgálni. Tanulmányaim során gyakorlatilag elfogadott tényként kezelte a gazdasági tudományos közélet, hogy a mai gazdaságok rendre tudásalapú gazdaságok, a jövőbeli fejlődés útja pedig egy innováció vezérelt tudásgazdaság létrehozása lehet. Ezek a gondolatok rám is buzdítóan hatottak, ezért olyan felbontását sikerült megtalálnom a foglalkoztatási mutatóknak, amelyek jól elkülönítik az ipar és szolgáltató szektorokat, illetve azokon belül az ágazatokat úgy csoportosítják, hogy kimutatható legyen a végtermék vagy szolgáltatás tudástartalma. Ez a megközelítés segített abban, hogy eredményeimet szakágazati szinten (pl.: csúcstechnológiai feldolgozóipar) határozzam meg. Ennek jelentősége abban áll, hogy nem egyetlen iparágra fókuszálva tudunk eredményeket felmutatni, hanem egy általános gazdaságfejlesztési stratégia hozható létre a tudásalapú szakágazati bontás alapján. Természetesen ennek feltétele, hogy ismerjük a szakágazati bontás sajátosságait, és ne legyenek irreális elvárások a gazdaságfejlesztés oldaláról, ne próbáljunk meg olyan szakágazatokban jelentős eredményeket elérni, ahol nincsenek meg az adottságaink. Ez már egyfajta intelligens specializációra vezető megközelítés lehet, ahol első körben ki tudjuk választani azokat a szakágazatokat, amelyek az ország fejlődését szolgálhatják, majd ezeken belül tudunk fókuszpontokat kiválasztani. Véleményem szerint a tudásalapú megközelítés azért is lehet eredményesebb, mert így sikeresen összekapcsolhatjuk az oktatáspolitikát a gazdaságpolitikával, felkészülhetünk arra, hogy azokat a támogató iparágakat is fejlesszük, amelyek végső soron a megfelelő szakágazat emberi erőforrás igényét biztosíthatják.

A tudásalapú megközelítés egyesíti az országok kulturális és történelmi hagyatékát is, hiszen gyakran évszázados hagyományok jelennek meg tudáselemként egy adott régió iparágában. Valójában a gazdaság fejlődése az életminőség változását is magába foglalja, így a mindennapi élet mozzanatait is integrálja, hiszen a tudáselemek létrehozása nem csak az iskolapadban, de a családban, a szakmai orientáció kialakulása során is zajlik. Eredményeim is alátámasztották, hogy bizonyos régiók gazdagsága nem követi feltétlenül a várható trendet, és nem a mai értelemben vett magas hozzáadott tudásból táplálkozik, hanem alacsonyabb tudásintenzitású tevékenységek hosszú távon kumulálódott összege az, ami a fejlődést garantálja. Egyszerűbben fogalmazva, nem feltétlenül igaz, hogy minden régióban a csúcstechnológia lesz a húzóágazat, a hagyományos iparágak, de akár a fejlett alapvető szolgáltatások is továbbra is jó megélhetést biztosítanak Európa több régiójában. Ezzel párhuzamosan ugyanolyan módon megjelenik az elvárt triviális jelenség is, hogy a magas hozzáadott tudáselemekben gazdag, arra specializálódott régiók (amennyiben ott adott a megfelelő infrastrukturális tér) valóban materiálisan is gazdag, jóléti közösségeket hoznak létre.

A kérdéseimet, melyek érdeklődésemet a legjobban jellemzik, az alábbiak szerint foglalom össze: Van-e a területi koncentrációnak és specializációnak jóllét- és jólétnövelő hatása, ez mérhető-e és ha igen, akkor tudjuk-e ezt gazdaságpolitikai eszközökkel támogatni?

A jóllét megtapasztalása erőteljesen individuális jellegű, ráadásul a vizsgálati objektum (jelen esetben az ember), gyakran teljesen szubjektív módon képes értelmezni saját jóllétét, amely sok gondot okozhat, ha a pozitivista szemlélethez ragaszkodva szeretnénk vizsgálni. Ilyen körülmények mellett fontosnak tartom, hogy egy olyan mérési dimenzió mentén végezzük a kutatást, ami jól dokumentált, egységesen értelmezhető, idősorosan vizsgálható és lehetőleg kvantitatív formában áll rendelkezésre. Ezért első lépésként a jóllét dimenzióinak meghatározását végeztem el, a nemzetközi kutatások és felmérések tanulmányozásával. A kérdés szerteágazó, számos tudományterületet érint, és olyan mélységű kutatást igényelne, melynek jelen dolgozatban csak egy szerény vonulatát tudom megmutatni. Így alakult át az irány a jóllét vizsgálata a jólét vizsgálatává és e tengely mentén került meghatározásra egy jobban vizsgálható szegmens. Azonban az elméleti összefoglalás során mindenképpen szerettem volna, ha közvetlen, de legalábbis közvetett hatást találok az életminőség és a gazdaságpolitika között, ezért először ezek tisztázását végzem el a kezdő fejezetekben.

A vizsgálat során olyan részterületeket kellett kiválasztanom, amelyeket megfelelő pontossággal és lehetőleg már jól bevált módszerekkel lehet kutatni. Ezeknek a fókuszpontoknak meghatározása volt a leginkább problematikus a kutatás során. Így alakult át a jóllét jólétté, majd egy főre jutó regionális GDP-vé, illetve a klaszter regionális specializációvá, majd telephely hányadossá. Mindemellett a dolgozat általános célja a specializáció és területi koncentráció gazdasági teljesítményre vonatkozó hatásainak vizsgálata, ami az életminőséggel szoros kapcsolatban áll. Az életminőség vizsgálata mellett a területi és vállalati specializáció keltette fel leginkább érdeklődésemet, szakdolgozatomat is már ilyen témában írtam, és igyekszem annak szellemiségben ezt folytatni doktori értekezésemben is.

A kutatás során a jóllét, a gazdasági fejlődés vagy a regionális specializáció kiválasztott kategóriái önmagukban is olyan sokrétűnek bizonyultak, hogy kutatás-módszertani okokból a kezdeti hévből visszavéve, megfogható, jól vizsgálható és gyakran egyszerű mérési dimenziókat, általános összefüggéseket kellett alkalmaznom ahhoz, hogy eredményesnek tarthassam vizsgálódásomat. A kutatás célja végső soron az volt, hogy kapcsolatot találjak a regionális gazdasági entitások formálódása és a regionális jóllét egy jól mérhető és vizsgálható dimenziója között. Ennek a kapcsolatnak a feltárása eszközt adhat a gazdaságpolitikai döntéshozók kezébe, segítve ezzel munkájukat, támogatva az ország fejlődését. A dolgozat során mindvégig azzal a feltételezéssel éltem, hogy minden egyes ember célja a saját és környezeti jóllétének maximalizálása, a saját feladatai és tevékenységének elvégzése során. Ebből adódóan mind az egyén, mind a csoportok, a régiók, az állam felelősségét értelmezem a dolgozatban.

A dolgozatban szereplő, a fenti okokból adódó egyszerűsödéssel tisztában vagyok (például hogy a jóllét teljes mértékben nem azonosítható egy kiválasztott kategóriával sem), azonban a kutatás korlátainak ismeretében nem áll módomban a jóllét teljes körű vizsgálata, de készen állok annak jövőbeli folytatására. A dolgozat során igyekszem bemutatni a tágan értelmezett jóllét és jólét definícióját és azokból bizonyos elemeket kiragadva, az eredeti fogalmat egyszerűsítve folytatom tovább számszerűsíthető kutatásomat. A jólléthez kapcsolódó szakirodalmi összefoglalás után alapozó tézisként megállapítottam, hogy a számos, egymásnak akár ellentmondó elméletek ellenére is az anyagi jólét továbbra is az egyik leginkább meghatározó tényezője az emberi általános jóllétnek. Az anyagi jólét növelésének kettősségét foglalja össze a harmadik fejezet, ahol megmutatom, hogy milyen feladatok és felelőségek hárulnak az államra, és röviden a vonatkozó gazdaságpolitikai eszközöket is ismertetem.

A dolgozat során végig jellemző volt rám a tág látókörből kiinduló, az általánosból történő deduktív megközelítés, és bizonyos esetekben igyekeztem emellett induktív módszerekkel (pl.: a specializációs hasznosság vonatkozásában) meghatározni új vagy újszerű elképzeléseimet, felvetéseimet. A dolgozat megírásához vezető kérdések, hiányosságok és gyakran a meglező kutatási eredmények vezettek el a felvetések és hipotézisek megfogalmazásához.

Jelenleg nem elérhető egységes, az életminőséget a gazdasági teljesítménnyel és a vállalatokkal összekapcsoló kutatás, ezért fontosnak tartom, hogy azonosítsam a leggyakrabban előforduló életminőséget meghatározó tényezőket és azokat kategorizáljam mögöttes tartalmuk szerint (pl.: anyagi és nem-anyagi jellegű tényezők). Ennek keretében azonosítható olyan egységes irányelv, mint például az anyagi jólét fontossága, ami minden egyes modellben megjelenik. Az életminőség egyéni és társadalmi felelősség egyaránt, ezért azt külön-külön és egységesen is érdemes megvizsgálni. Emellett feltételezem, hogy ezeknek a tényezőknek a súlya időben változó, ami együtt mozog az állam súlyának változásával is, és ez kapcsolódik az állameszmények változásához, az uralkodó nézetek fejlődéséhez.

Ennek a kérdésnek a megválaszolása adhatja a dolgozat legnagyobb hozzáadott értékét, hiszen ha sikerül felfedezni valamilyen minden egyes területen alkalmazható „gazdasági panaceát”, akkor a területi konvergencia folyamata is erősíthető lenne. Amennyiben nem léteznek globális jó megoldások, feltételeztem, hogy létezhetnek regionális specializációs megoldások, amelyek az adott régió fejlődését elősegíthetik, azt meggyorsíthatják. Továbbra is kérdés azonban, hogy milyen jellegű a kapcsolat a jólét és az iparági koncentráció között, illetve az egymásra hatás folyamata során milyen időbeli eltolással jelennek meg az eredmények. Leegyszerűsítve hány év múltán jelentkeznek jóléti változások azután, hogy létrejön egy területi koncentráció.

Hipotézisként fogalmaztam meg, hogy egy adott területen kialakult foglalkoztatottsági koncentráció és hálózatosodás megjelenése hatással van az adott területi egységen tapasztalható anyagi jólét szintjére. A kutatási terv megalkotásakor úgy gondoltam, hogy a magasabb hozzáadott értékű termelés és szolgáltatás illetve a magasabb „tudásintenzitású” ágazatok egyben magasabb jólétet is okoznak az adott területi egységen.

Kérdésként fogalmazódott meg bennem, hogy vajon rugalmasan reagál-e a gazdasági változásokra az életminőség. A kutatások eredményei alapján arra a következtetésre jutottam, hogy csak bizonyos idő után, egyfajta eltolással lehet tapasztalni életminőség változást a gazdasági szerkezet változása kapcsán, azonban a kapcsolat közel sem lineáris és gyakran nem is elasztikus. Feltételeztem, hogy a tudásalapú iparágak nagyobb hatást gyakorolnak a gazdaság fejlődésére, mint az alacsonyabb hozzáadott tudástartalommal bírók, ezt azonban nem tudtam egységesen megerősíteni az adataim alapján. Sokkal inkább a területi különbségek, illetve a regionális foglalkoztatás hagyományainak hatását véltem felfedezni, ezért nagy általánosságban tökéletes gazdaságélénkítő és életminőség javító szakágazatot nem sikerült azonosítanom.

A fenti leírás összefoglalásaként a kutatási céljaim a következők:

1. A jelenleg leggyakrabban használt, az életminőséget vizsgáló kutatások összefoglalása, a mérési dimenziók megismerése és azok elemzése.
2. Az életminőségre hatást gyakoroló gazdasági erők áttekintése, különösképpen az állami berendezkedésre és a gazdaságpolitikára.
3. A szakpolitikákon belül a területi gazdasági politikák által érintett gazdasági konglomerátumok vizsgálati módszereinek összefoglalása, a különböző iparági, szakágazati csoportok azonosítási módszerének megismerése.

4. A vizsgálati módszerek alapján a különböző iparági csoportok koncentrációjának meghatározása, illetve a koncentráció és az életminőség kiválasztott mutatószámai közötti kapcsolat bemutatása.
5. A további kutatási lehetőségek bemutatása, a jelen kutatás kiterjesztésének lehetőségei.

Összefoglalva a dolgozat célkitűzése, hogy a regionális specializáció illetve a jólét között fennálló kapcsolatot megismerjem és ennek első állomásaként megvizsgáljam a jóllét és jólét közötti kapcsolatot, a mérés dimenzióit illetve a dimenziók mérőszámait, mértékegységeit.

A kutatási célokból kiindulva és korábbi vizsgálataim alapján a következő hipotéziseket fogalmaztam meg:

1. A jóllét és jólét vizsgálati dimenzióit a különböző tanulmányok eltérő módszertanok mentén kutatják, viszont az anyagi jólét minden esetben hatást gyakorol a jóllétre is.
2. Az anyagi jólét hatása számszerűsíthető hatással van az életminőségre, bár annak súlya különböző egyéb feltételek mellett nagyban változhat.
3. A különböző iparágak gazdasági koncentrációja hatással van az adott terület anyagi jólétére, és ezzel tovagyrúzó hatást fejt ki az életminőségre.
4. Az állam szerepe időben változó súllyal, de szerepet játszik a gazdasági fejlődésen keresztül az anyagi jólétre.
5. A gazdaságpolitikán keresztül az állam hatást gyakorolhat az iparágak területi koncentrációjára és így a terület jólétére is.
6. A különböző tudásintenzitású iparágak területi koncentrációja eltérő hatást gyakorol a területi jólétre és létezhetnek olyan szakágazatok, amelyek minden esetben a jólét növekedését eredményezik.
7. Földrajzilag jól körülhatárolható területen találhatóak olyan szakágazati centrumok, amelyek a területi jólétre pozitív hatással vannak.

2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

2.1. Az életminőség, jólét és jóllét dimenziói

2.1.1. Bevezetés az életminőség gazdasági szempontú vizsgálatába

Minden kutató vágya az, hogy munkásságával lehetőség szerint a társadalom minél szélesebb rétegét szolgálja, végső soron akár az egész emberiség számára fontos eredményeket tudjon felmutatni. A jóllét esetében a minket körülvevő világ átélése és megfigyelése csak annak teljességében lehetséges, azonban az emberi megismerés ritkán korlátozódik egy kizárólagos nézőpontra vagy egy érzékelési csatornára. A gazdasági szakemberek rendszerint a jóllétnél szűkebb téma terület kijelölése mellett (bár a szegénység elleni küzdelem globális feladat) nemzetállami (makroszintű), szervezeti (mikroszintű) illetve egyéni problémák megoldásával igyekeznek tudásukat és erejüket a közösség javára fordítani, rendszerint kvantitatív módszereket, indexeket alkalmazva. Ebben a fejezetben az életminőséghez kapcsolható leggyakrabban alkalmazott indexeket fogom górcső alá venni.

Noll (2002) szerint az életminőséghez köthető mutatószámok elsődleges célja az egyéni és társadalmi szintű jóllét helyzetének és változásának bemutatása. A közgazdász kutató ezek ismeretében és a változások eredményeinek összefoglalásával törekszik az életminőség növelésére. Az életminőségben belül szétválasztottam az érzékelés tartományát (milyen szinten vizsgálható és értelmezhető) és a változtatás tartományát (milyen szinten javítható a jóllét). Az érzékelés és a változtatás tekintetében is értelmezem az egyéni szintű és a csoportszintű életminőséget¹, azonban azokat élesen elválasztom egymástól a vizsgálati módszerek és a beavatkozási lehetőségek különbözősége miatt. Az egyéni életminőség vizsgálata mindenképpen személyes interakciót követel meg a kutató és a vizsgált személy között, emiatt általános jellegű statisztikai eszközökkel ez a kérdés nehezen közelíthető meg. Furcsa paradox helyzetet eredményez ez, ugyanis azt látjuk, hogy valójában az egyén érzékelése a leginkább fontos és „valóságos” eleme ennek a rendszernek (ezt érzi a saját bőrén), azonban az individuális élmény számos olyan elemet tartalmaz, amire közvetlenül nehezen tud hatni a gazdaságpolitika, az állam. Az egyéni vizsgálatok eredményeképpen természetesen tudunk következtetni (ha megfelelő statisztikai módszertant alkalmazva reprezentatív és rétegzett mintavételt alkalmaztunk) a csoport vagy nemzeti szintű életminőség helyzetére is, ahogyan ezt teszik is az életminőség kutatások, ami hasznos a döntéshozók számára. A döntéshozók támogatásához alkalmazkodó mutatószámrendszerrel kapcsolatos kritériumokat Innes (1990) rögzítette.

Az egyéni életminőség javítása érdekében tett törekvéseknél a felelősség és lehetőség kérdésköre alapján elmondhatjuk, hogy bár az állam feladata minden egyes állampolgárának támogatása, a gazdaságfejlesztési eszközök rendszerint nem teszik lehetővé az életminőség azonnali javítását a lakosság egész körében. Thomas Jeffersonhoz kötik az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat azon passzusát², mely deklarálja a lakosok elidegeníthetetlen jogát a boldogsághoz, azonban az állam szerepét csak a boldogságot megakadályozó tényezők „elbontásában” látja.³ Sajnálatos módon azonban nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy milyen szintű hatást képes az állam gyakorolni az egyéni szubjektív életminőségre. Technikai

¹ A csoport életminőségének magasabb tartományaként értelmezem egy adott régió, ország vagy a Föld lakosságának életminőségét.

² „Magától értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőként teremtetett, az embert teremtője olyan elidegeníthetetlen Jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az Élethez és a Szabadsághoz, valamint a jog a Boldogságra való törekvése.”

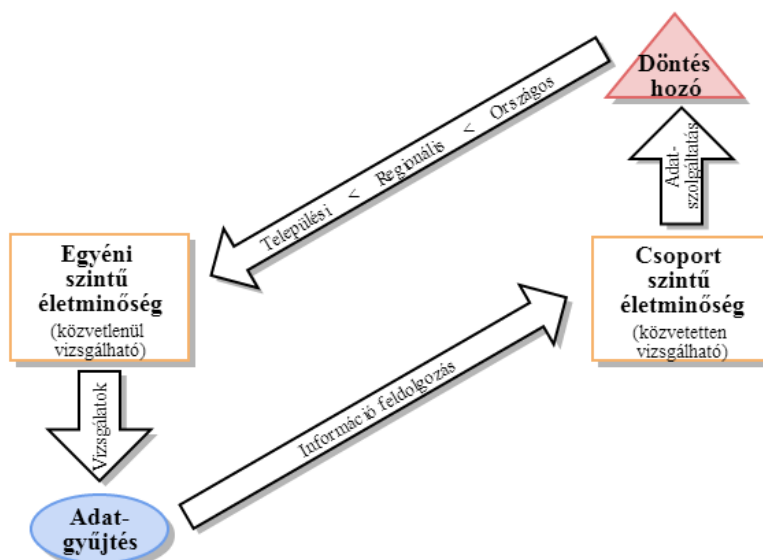
³ Benjamin Franklin személyéhez szokták kötni a következő idézetet is. “The Constitution only gives people the right to pursue happiness. You have to catch it yourself” – Az alkotmány csak a boldogság keresésének lehetőségét biztosítja, azt magadnak kell megtalálnod.”

Azonban az idézet hitelessége erőteljesen kétséges. Erről részletelem:

http://www.economist.com/blogs/democracyinamerica/2011/04/historical_inaccuracies

szempontból a leginkább helyénvaló az lenne, ha meghúzhatnánk a határt a jóllét állam által befolyásolható, és az állampolgár által javítható tényezők között. Így kialakulhatna egy egészséges „munkamegosztás és felelősségvállalás” az életminőséggel kapcsolatosan. A későbbi fejezetekben a gazdaságfejlesztési intézkedések eszköztárának rövid áttekintése és elemzése során törekszem ennek a kérdésnek a tisztázására.

Összefoglalva a fenti okfejtést, tudományos módszertannal képesek vagyunk egyéni és csoport szintű felméréseket is készíteni az életminőségre vonatkozóan, és mindkettőt szükséges is elvégezni. Meglátásom szerint azonban minden egyes személynek nehézkesen tudunk segíteni gazdaságpolitikai eszközökkel országos szinten, ezért a mostani dolgozatban a mérésnél is igyekszem a magasabb absztrakciós szinten, legalább csoport szinten megjelenő jelenségek vizsgálatára korlátozódni és nem kívánok az egyének szintjéig lehatolni kutatásom során. Ugyanebből az okból kifolyólag választom majd vizsgálataimhoz a régiós szintet, ugyanis azt feltételezem, hogy létezik olyan köztes mérettartomány a gazdasági jelenségek körében, amely jól kutatható és hatékonyan befolyásolható is egyben. A logikai vázlatot az 1. számú ábra kívánja szemléltetni.

1. ábra: Az életminőség mérési és változtatási tartományai
Forrás: Saját szerkesztés, 2015

A dolgozatban azt kívánom megvizsgálni, hogy bizonyos iparágak területi koncentrációja okoz-e bármilyen változást a régió életminőségében, illetve az életminőséget meghatározó résztényezőkben. Ezeket a tényezőket primer illetve szekunder adatokból lehet meghatározni. Mivel a dolgozat nem új életminőség koncepció kialakítását tűzte ki célul, hanem egy gazdasági jelenség (területi specializáció) illetve az ehhez kötődő gazdaságpolitikai eszköz (klaszterpolitika) hatásának vizsgálatát, ezért primer életminőség kutatás elvégzését nem tartom szükségesnek. Azonban a jóllétet meghatározó tényezők részletes vizsgálata szükséges ahhoz, hogy megtudhassuk, hol is kellene megjelennie az iparági konglomerátumok, koncentráció és specializáció jótékony hatásának.

A jóllét (well-being) és annak részhalmaza a jólét (welfare) kategóriái egymástól elválaszthatatlanok mégis jelentéstartalmukban szignifikánsan különböznek. Definitív módon a jóllét (és jelen dolgozatban annak szinonimájaként használt életminőség) nem meghatározható, egységes látásmód a szerzők körében nem jelenik meg e tekintetben (Szombathelyi (2012)). Azonban semmilyen objektum vizsgálata sem képzelhető el annak pontos meghatározása nélkül, ezért a következőkben Cobb (2000)⁴ gondolata mentén próbálom meghatározni az életminőség számomra releváns tényezőit.

A kérdéskör vizsgálata már Arisztotelész Nikomakhoszi etikájában is megjelenik, ahol meghatározza az életminőség kettősségét, miszerint az minden ember számára nyilvánvalóan értelmezhető kategória, mégis az életminőség (egész pontosan a boldogság) meghatározása nagyban függ az egyén személyes jellemzőitől, adottságaitól. Az életminőség, a jóllét és a jólét kérdésének meghatározása az ókortól kezdve erőteljesen koncepcionális probléma (Bentham 1781, Pigou 1924, Mill 1980), még akkor is, ha egyre inkább előtérbe kerülnek a jóllétet mérhetővé és vizsgálhatóvá tevő irányzatok is, amelyek statisztikai feladatként is megjelennek egyben (Józan 2008). Közgazdasági értelemben és a kvantitatív statisztikai eljárások használata alapján az életminőség első kutatójának Sir William Petty angol közgazdász, filozófust tekinthetjük (Sen 1988). A vonatkozó szakirodalomban a diszciplináris határterületi kapcsolódásból adódóan több, az életminőséghez kapcsolódó jelenséggel is találkozhatunk. A jóllét, a hangulat és az érzelem mind személyes élményen alapuló, azonban időben más típusú dinamikával változó állapotok. A dolgozat során elfogadom, hogy a fenti kategóriák között értelmezhetőek összefüggések (Szombathelyi 2012), azonban vizsgálódásaim során csak a kvantitatív módon megismerhető és jól strukturálható eredményeket fogadom el az objektivitás megtartásának érdekében.

Az életminőség és boldogság viszonyának irodalmi feldolgozása során több, erőteljesen filozófiai jellegű okfejtéssel találkoztam (Moore 1903, Scanlon 1998, Seligman 2011, Kraut 2007, 2011), közös nevezőre azonban a kérdésben aligha jutottak a kutatók. Összefoglalva és értékelve a fenti okfejtéseket: nem lehet éles határvonalat húzni az életminőséget körülíró kategóriák között, így a személyes jóllét rokon fogalom a boldogsággal, a kettő elérése és fenntartása végső soron minden egyes ember célja élete során, ahogyan azt Arisztotelész is kifejtette. Ezért egységes álláspont hiányában szintetizálva a kutatók korábbi definícióit, a boldogságot a jóllét egy részhalmazának tekintem, és szubjektív-affektív elemei miatt azt külön nem vizsgálom. A jóllétben belül a boldogság relatív fogalom, abban az értelemben is, hogy az egyén jólléte mindig egy már megtapasztalt vagy elképzelt ideál-állapothoz mérve, vagy mások állapotához hasonlítva értelmezhető. Az életminőséghez kapcsolható kategóriák értelmezésénél Warr (2007) elválasztotta egymástól és megkülönböztette a pozitív érzelmi állapotot, a hangulatot, az érzelmeket és a jóllétet. Azonban a fogalmak ilyen mértékű részletes leírása nem célja a dolgozatnak, mivel a jóllét egy további részhalmazát kívánom vizsgálni. A pontos meghatározás szempontjából Warr (2007) életminőség kategóriáját tartom elsődlegesnek, melyet a jóllét szinonimájaként értelmezek, ahol érvényesülnek a következők. Az életminőség szempontjából a hosszútávon fennálló, kognitív és affektív szinten is jelentkező, általános irányultságú elemeket tekintem a legfontosabbaknak, tehát a személy szempontjából azok az elemek a fontosak, amelyeket felfog és átél/megél, illetve az életének számos területét befolyásolják. A dolgozat során azzal a feltételezéssel élek, melyet később a modellek összefoglalásánál alapozó tézisként el is fogadok, hogy az anyagi jólét megfelel a fenti kritériumoknak.

Az életminőség definitív meghatározásánál azonban a fenti elképzelésektől eltérő megközelítésekkel is találkozhatunk. A svéd orvos kutató Lennart Nordenfelt egyenlőséget tett

⁴ "Ahhoz, hogy mérni tudjuk az életminőséget, megfelelő elmélettel kell rendelkezünk arról, hogy mi tesz egy életet jóvá" (Cobb, 2000: 6)

az életminőség és a boldogság közé. Meglátása szerint egy személy boldognak tekinthető, ha az adott személy vágyai egybeesnek jelenlegi élethelyzetével, és boldogtalannak akkor, ha a vágyai és a jelenlegi élethelyzete abszolút nincsenek fedésben egymással (Nordenfelt 1993). Ennek megfelelően kizárólag az egyéni referenciapontokból lehet levezetni az egyén boldogságát, azonban ezek összegzése olyan feloldhatatlan helyzetekhez vezet társadalmi szinten, mint az Arrow-féle lehetetlenségi tételben vázoltak (1951) vagy az Olson (1997) által kifejtett kollektív cselekvés logikája.

Ebből kiindulva azt mondhatjuk, hogy valójában soha nem lesz olyan döntéshozói kör, ami minden egyes ember számára ugyanolyan életminőséget eredményező intézkedéseket tudna hozni, viszont mindig lesznek olyan részterületek (amelyek az anyagi jóléthez kapcsolhatóak), amelyek megváltoztatása minden egyes alkalommal a jóllét emelkedését eredményezi és a döntéshozóknak ezekre az elemekre kell koncentrálniuk. A dolgozatban társadalmi célfüggvénynek a társadalmi szerepkörök meghatározásánál az emberek számára kölcsönösen előnyös élethelyzetek kialakítását fogadom el, tehát egy társadalom működését úgy értelmezem, mint a szereplők kölcsönös egymásért való munkálkodását, kiemelve a döntéshozók és a témában járatos és érintett szakemberek szerepét. Itt szeretném hangsúlyozni, hogy bár a közgazdász társadalom felelőssége erőteljesen kapcsolódik az anyagi jóléti körülmények és a fejlődés keretrendszerének biztosításához, az egyéni jóllét tekintetében komoly felelősség hárul az egyénre is. Juster ezt úgy fogalmazza meg, hogy: „a jóllét létrehozásának és elosztásának folyamatában fontos összetevőként jelennek meg azok az elégedettségi elemek, amelyeket bizonyos tevékenységekkel tudunk biztosítani.” (Juster 1985 p. 333).⁵ Azt gondolom, hibás gondolatmenet eredményeképpen gondolunk gazdasági döntéshozóinkra úgy, mint jóllétünk zálogának egyedüli őrzőire, azonban az anyagi jóléthez kapcsolódó környezet biztosítását, illetve a gazdaságpolitikai eszközök eredményeit jogosan kérhetjük számon szakembereinken.

Ennek megfelelően a jóllétet az egyén objektív adottságai és szubjektív értékítélete alapján meghatározható fogalomként kezelem, melynek maximalizálása a cél egyéni, közösségi, országos és világszinten egyaránt. Azonban a jóllétben belül nem minden egyes tényező esetében azonos a szereplők felelőssége, ezért kizárólag olyan (többnyire materiális) tényezőket igyekszem vizsgálni, amelyek a jóllét egy részhalmazát, a jóllétet reprezentálják, és hatékonyan befolyásolhatóak gazdaságpolitikai (elsősorban iparágspecifikus) eszközökkel. Teszem ezt azért is, mert az életminőség felmérések elemei általában jól lehatárolható diszciplínák mentén kidolgozott különböző részfelmérésekből tevődnek össze, ezért azokon belül a társadalomtudományi, elsősorban gazdasági kérdésekkel kívánok foglalkozni.

Az objektív tényezők mellett elismerem a szubjektív tényezők fontosságát, azonban ezek a tényezők erőteljesen függnak a vizsgált személy egyéni tulajdonságaitól, megszokásaitól, életvitelétől, a körülötte lévő természeti és kulturális környezettől és egységesen nem tudjuk meghatározni azokat a kritériumokat, amelyek teljesítése által garantálhatnánk minden egyes ember jóllétét. Habár a gazdasági és társadalmi kérdésektől elválaszthatatlannak tartom a kulturális elemeket, a jóllét kérdésének vizsgálatakor nem kívánok az olyan kulturális elemeket is figyelembe vevő elméleti kérdésekkel foglalkozni, amelyek az elégedettség szintjét vagy az érzékelt boldogságot vallási és kulturális elemekből származtatva magyarázzák (Schüssler-Fisher 1985, Veenhoven 1993, Diener - Suh 1997., Diener et al. 1993, Diener 2009, Lengyel - Hegedűs 2002, Havasi 2009).

⁵ Teszi ezt összhangban Arisztotelésszel: „A boldogság nem állapot, hanem aktivitás.”

Ezek ismeretében, amint azt a későbbiekben ki is fejtem, alapvetően a közösséghez és a munkavégzéshez kapcsolódó értékek, és az ezzel járó jövedelmi körülmények vizsgálatát tartom fontosnak az életminőség szerteágazó kategóriarendszerén belül.

2.1.2. A jóllét mérésének különböző irányzatai⁶

Az életminőség és a jóllét meghatározásánál különböző megfogalmazású, de egymással alapértelmezésben hasonló jegyeket mutató definíciókat találhatunk. Az Egészségtudományi Fogalomtár „Életminőség” (Quality of Life) meghatározásában az egyén és a népesség életminőségének objektív és szubjektív vetületei ugyanúgy megjelennek, akár a Stanford Encyclopedia of Philosophy „Jóllét” (Well-being) bejegyzésénél. Fontos azonban elválasztanunk a hedonista koncepciókat (ezek az ókori szofista elképzelések, Platón Protagorász című dialogusa, korunk kutatói közül Kahneman 1999), vágy- és szükségletelméleteket (Maslow 1989, McClelland 1987), illetve az objektív elemeket felsoroló tényezőket (ide tartoznak majd a későbbiekben bemutatott statisztikai eszközöket alkalmazó kutatások is). Zapf (2002) megközelítése alapján a jóléti koncepciókat az alábbiak szerint oszthatjuk fel.

1. táblázat: Jóléti koncepciók rendszertana

Forrás: Zapf (2002) – Taxonomy of welfare concepts 6.o. alapján saját fordítás

	Objektív	Szubjektív
Egyéni szint	Objektív életkörülmények (pl.: jövedelem)	Szubjektív jóllét (pl.: elégedettség a jövedelemmel)
Társadalmi szint	Társadalom fejlettsége (pl.: jövedelmi különbségek)	Társadalmi fejlettség észlelése (pl.: szegények és gazdagok közötti konfliktusok érzékelt nagysága)

Egy másik megközelítés alapján (Pattisios - Hillyard 2012) megkülönböztethetünk skandináv, amerikai és vegyes koncepciókat, ahol az alapvető különbséget a megfigyelés fókusza jelenti. A skandináv iskola (Drewnoski 1970, Titmuss 1958, Johansson 2002) elsősorban az objektíven mérhető tényezőkkel (jövedelem, lakhatási viszonyok, egészségben töltött évek száma, születéskori várható élettartam, stb.) számol, hangsúlyozva azok elsődlegességét az életminőség meghatározásánál.

Az amerikai életminőség kutatások kezdete Noll (2002) alapján az 1960-as évekre tehető, amikor az amerikai ürügynökség, a NASA működésének társadalmi hatását kívánták modellezni. Ennek a folyamatnak az eredményeként jöttek rá arra a kutatók, hogy nincs a kezükben megfelelő, kiforrott eszköz az ilyen irányú kutatások elvégzésére, ezért új koncepciót és metodológiát kell kidolgozni a feladat elvégzésére. A társadalmi indikátorok (social indicator) elnevezést is a projektet vezető Raymond Bauerhez köthetjük. (Bauer 1966). Igaz, már ezt megelőzőleg is készültek jelentések, például a Hoover kormány megbízásából W.F. Ogburn „Recent Social Trends in the United States” beszámolója, de a Társadalmi Mérőszám Mozgalom (Social Indicators Movement) igazi kibontakozása a 1970-es évekre tehető. Globális

⁶ Ahogyan azt a bevezetésben is említettem a kérdéskör vizsgálata filozófiai szempontból több ezer éves múltra tekint vissza, azonban igyekszem csak a releváns és lehetőség szerint témához köthető munkákkal foglalkozni. Gyakran az életminőség legelső kutatói közé sorolják például Alfredo Niceforot is, aki a szegénységet közvetlenül az érintettek vizsgálatával kezdte meg, azonban eredményei alapvetően nem tartoznak a tárgyalt témakörhöz, illetve műveinek értelmezése csak közvetett módon lehetséges.

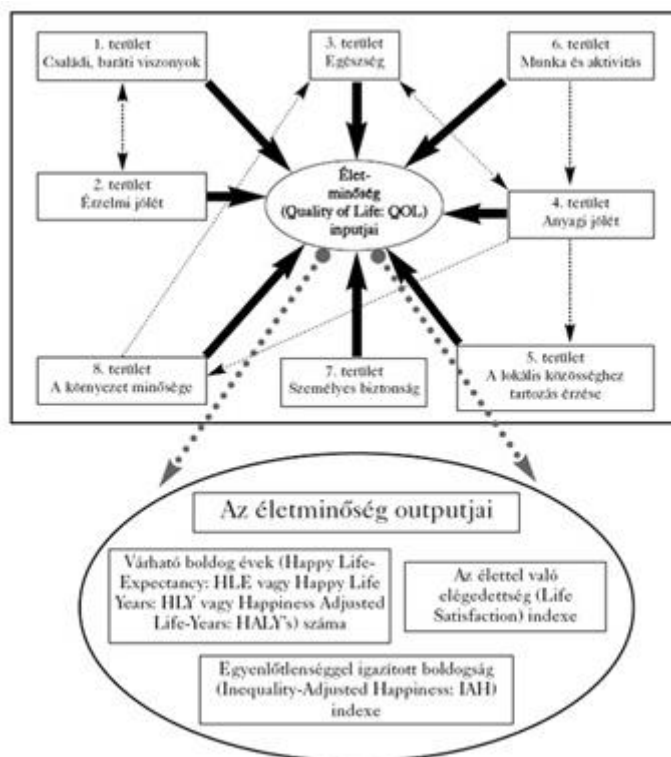
szintű statisztikai vizsgálatok az OECD és az ENSZ ilyen irányú kezdeményezéseinek eredményeképpen jöttek létre (OECD 2011, 2014, UNDP Human Development Report (HDR) 1990, 2013). Ez persze nem azt jelenti, hogy az objektív életminőségen alapuló megközelítés nem volt elterjedt addig az amerikai kutatók körében, azonban a szociális kérdések puha tényezőkön keresztül történő vizsgálatát az újvilági kutatók rendszerezték, és ők vezették be először a politikai döntéshozók körében azokat. A szubjektív életminőség mérések 20. századi úttörő kutatójának Ed Diener (akit Dr. Boldogságnak is hívnak) munkássága alapján is látható, milyen nagy érdeklődés mutatkozott a téma iránt. Diener munkáit több mint 133 ezren hivatkozták meg a Google Scholar adatai alapján 2016 novemberéig. A társadalomtudományi kutatási irányokat természetesen áthatották az akkori, más tudományterületeken megjelenő trendek, így a pozitív pszichológiai megközelítésű művek is (Seligman-Csikszentmihályi (2000), Schwarz (1991)) erőteljesen befolyásolták a vizsgálódás irányait. A Nobel-díjas Daniel Kahnemann, aki döntéselmélet vizsgálata után kutatási hangsúlyát a hedonikus pszichológiára helyezte, a hasznosság kérdéskörében végzett kutatásai alapján kezdte el az emberi életre gyakorolt kellemes és kellemetlen tényezők vizsgálatát. Schkade és Kahneman (1998) cikkük bevezetésében taglalják az objektív életkörülmények és a szubjektív életminőség érzékelése közötti szakadékot, illetve az ilyen tényezők közötti gyenge kapcsolatot. Kutatásaik eredményeképpen rámutatnak arra is, hogy a kaliforniai lakosság valójában nem érzi életminőségét jobbnak, mint a közép-nyugati társaik, azonban (az alapvetően az időjáráshoz köthető) sztereotípiák miatt a közép-nyugatiak mindig úgy gondolnak a kaliforniai honfitársaikra, mint akik boldogabbak is náluk. A két szerző kiemeli, valójában a közép-nyugati lakosok azt gondolják, hogy ők maguk boldogabb életet élhetnének Kaliforniában.⁷

Napjainkra mind az objektív elemeket, mind a szubjektív elemeket használó megközelítés létjogosultsága tisztázottá vált és egyre inkább jellemzővé váltak a szintetikus, az objektív és szubjektív tényezőket egyesítő eljárások, melyekhez kapcsolódóan számos módszertani ajánlás is készült. Fontosnak tartom kiemelni, hogy az objektív és szubjektív kategóriák egyaránt vonatkozhatnak a vizsgálati objektumra és az eredményekre is. Tehát bár szubjektív a személyek önbevallásos megkérdezésén alapuló felmérés az alany szempontjából, a megfelelő módszertant alkalmazva mégis megbízható, objektív eredményeket kaphatunk belőlük. Zapf (2002) megközelítése konceptuálisan analóg Erik Allardt által írt Amartya Sen és Martha Nussbaum által szerkesztet *Quality of Life* (1993) című könyvfejezet életminőség megközelítésével is, ahol a mérhető kategóriák képezik az objektív elemek halmazát, az egyén elégedettsége pedig a szubjektív részek csoportját. Más típusú objektív és szubjektív kategóriákat alkalmaz például Varelius (2013), ahol a szubjektív iskola elismeri az egyén érzelmeit és attitűdjeinek szerepét a jóllét meghatározásánál, míg az objektív iskola tagadja (vagy legalábbis nem hangsúlyozza) az ilyen típusú személyes elemek fontosságát. Az objektív és szubjektív elemeket és azok hatását több kutató (Gough 2003, Royo-Velazco 2005, Smith-Clay 2010) is gyakorlati példán keresztül szemléltetve mutatta be regionális tapasztalatokat felvonultatva.

A saját kutatásom szempontjából elismerem mind a szubjektív, mind az objektív elemek létjogosultságát, azonban azok felmérésénél kizárólag a koncentráció objektív elemekre gyakorolt hatását kívánom vizsgálni, a szubjektív elemekre csak a feltételezett hatásokat ismertetem. A továbbiakban Rahman (2005) modelljének Kovács (2007) által kiegészített ábráját közlöm, hogy átfogó képet kaphassunk az életminőség meghatározó tényezőkről. A következő fejezetben kerülnek pontosításra azok az elemek, melyek a vizsgálódás részét képezhetik, de előljáróban elmondható, hogy a modellben ábrázolt elemekből objektívnek tekintem és vizsgálom a területi specializáció és klaszterek:

⁷ Ez a fajta sztereotipizálás erőteljesen megjelenik a magyar lakosság körében is, ha Nyugat-Európai társainkkal hasonlítjuk össze életszínvonalunkat.

- anyagi jólétre,
- munkára és produktivitásra,
- illetve a régió fejlesztésére vonatkozó mutatóit.

2. ábra: A teljes Rahman modell
Forrás: Rahman et al. 2005; Kovács 2007

2.1.3. Jólét mérésére szolgáló nemzetközi statisztikai törekvések, indexek

Annak érdekében, hogy egységesen eljuthassak az életminőség, jólét, jólét kategórián keresztül a gazdasági szereplők döntéseinek és a régiók állapotának vizsgálatához, olyan felméréseket és indexeket vizsgáltam meg, mint a Human Development Report, World Happiness Report (WHR), OECD Better Life Initiative, a „Where to born index”, az Európai életminőség-felmérések (EQLS) a, Gross National Happiness, Happy Planet Index, Genuine Progress Indicator. Ezek összefoglalását az 4.sz mellékletben közlöm. A kiválasztott indexek és jelentések mind megegyeznek abban, hogy a jólét vizsgálatánál tágran értelmezett poszt-materiális jellemzőket is tartalmaznak, törekszenek a teljes körűsége, illetve a materiális jólét jelentőségének vonatkozásában finomításokkal is élnek. A részfejezet célja, hogy röviden áttekintve a mutatókat létrehozam az indexek által vizsgált életterületek közös metszetét, majd azokból egy újabb szűkítés során meghatározam azokat az elemeket, amelyekre a gazdaságpolitikai eszközökön keresztül az államnak befolyása lehet. A különböző vizsgálatok esetében gyakran azonos eredményre jutottak a kutatók olyan tényezők egymásra hatásának vizsgálatakor, mint a jövedelem és a jólét, ezért ezeket az eredményeket egységesen közlöm a dolgozat során, nem térek ki rájuk minden egyes index bemutatásánál. Ennek megfelelően a következőkben igyekszem összefoglalni a jólét kutatásának legfontosabb megállapításait azokra a tényezőkre helyezve a hangsúlyt, amelyek kapcsolatban állnak az anyagi jóléttel, foglalkoztatással és regionális fejlődéssel. A fejezet célja az, hogy megmutassam, a gazdaságpolitikai eszközök használatakor nagyon is fontos, hogy materiális jellemzők alapján, azok változásán keresztül vizsgálva tekintsünk az emberi fejlődésre, amit úgy kívánok

reprezentálni, hogy megmutatom, egy index sem nélkülözi az anyagi jólét dimenzióját vizsgálódásai során.

Human Development Report – Human Development Index

A jólét mérése többször is újrafogalmazódó, aktualitását el nem veszítő kérdés mind a fejlett, mind a fejlődő országok életének tekintetében. A dolgozat számára időhorizont szempontjából lényeges, saját korában úttörőnek tartott jelentés az 1990-es, az ENSZ Fejlesztési Programjának keretében (UNDP 1990) publikált Human Development Report volt. A jelentésben, melyet William H. Draper titkár kérésére készítettek, a Mahbub ul Haq (volt pakisztáni pénzügyi- és fejlesztési miniszter) által vezetett kutatói csoport meghatározta a humán (emberi) fejlettség koncepcióját, azok mérési dimenzióit. A kutatás egyben összefoglalta az 1960-1990 közötti világszintű változásokat a humán fejlettség tekintetében, majd stratégiai irányokat fogalmazott meg a fejlettség javításának érdekében. A jelentés harmadik fejezete (ahogyan több későbbi hasonló összehasonlító elemzés is, (WHR 2012,2013, OECD 2011, 2012, HDR 2013) az anyagi jólét és a humán fejlettség kapcsolatát vizsgálta. Elismeri a gazdasági tényezők humán fejlettségre vonatkozó pozitív hatásait, azonban ezt a kapcsolatot nem tekinti automatikusnak, tehát a gazdasági értelemben vett fejlődés nem mindig jár együtt az emberi fejlődéssel (HDR 1990. p. 42.). A jelentés bemutatja a Human Development Index kompozit mérőszámot is, mely a gazdasági elemeken túl, más, az emberi fejlettségre hatást gyakoroló tényezőkkel is számol. A felmérések 1990 óta folytatódnak, a jelentések összefoglalása jellemzően az aktuális világszintű fejlettségi kérdések részletezésével foglalkozik. A 2013-as jelentés (HDR 2013) a humán fejlődés földrajzi eltolódására helyezi a hangsúlyt (északról délre). A Human Development Report vizsgálatából nem tudunk olyan típusú következtetéseket levonni, mint azt teszem később a World Happiness Report esetében, ugyanis itt sokkal inkább a mérési dimenziók kibővítésének filozófiája volt fontos, és az anyagi tényezők hatásának kiegyensúlyozása, mintsem a boldogság részelemeinek és ezen belül a materiális jólét hatásának vizsgálata. Azonban fontos a Human Development Report abból a szempontból, hogy a jövedelem értékén túl, annak lakosságon belüli eloszlásával is foglalkozik (HDR 1990 p. 21-22). A jelentés Gini mutatón illetve a leggazdagabb és legszegényebb 20% jövedelmi helyzetén keresztül bemutatja, hogy a fejlődő országok tekintetében ez a mutató minden esetben 0,5 vagy a feletti értéket vett fel, és negatív irányú kapcsolatot vél felfedezni az emberi fejlettség és a jövedelmi egyenlőtlenségek között. (HDR 1990 p.22.). A jövedelmi egyenlőtlenség jólétre gyakorolt hatásai azért is fontosak, mert a regionális gazdaságfejlesztéshez kapcsolódó céloknál meg kell, hogy jelenjen a felzárkóztatás és kiválóság, egymással párhuzamosan, egymást elősegítve. Bár az anyag részletesen ismerteti az egy főre jutó GDP illetve GNP mutatók használatának hátrányos tulajdonságait, az index materiális alapelemének jellemzésére a vásárlóerő-paritáson mért reál GDP logaritmusát használja.

Gallup World Poll és a World Happiness Report (WHR)

A World Happiness Report a Gallup World Poll adatait felhasználva a megkérdezettek szubjektív értékítéletén alapuló válaszaira támaszkodva határozza meg eredményeit és fogalmazza meg ajánlásait. A Gallup a Világ 160 országának vizsgálatával a Föld lakosságának 98%-át reprezentáló felmérése egyedülálló a maga tekintetében. A kutatás kidolgozását olyan, a témában élen járó és elismert kutatók is segítik eredményeikkel, mint Daniel Kahnemann, Ed Diener vagy John Helliwell. A Gallup felmérésének vizsgálata nem képezi részét a dolgozatnak, ezért annak metodológiai kérdéseivel és a válaszok hitelességével nem foglalkozom a dolgozat során, elfogadom az ott feltárt eredményeket és a szubjektív életminőségre gyakorolt jóléti hatások vizsgálatát szem előtt tartva foglalom össze a lényeges elemeket. A felmérés általános, minden egyes országban lekérdezett, a magkutatás részét képező tényezőkre fókuszáló kérdéseket és régióspecifikus kérdéseket is egyaránt tartalmaz. A magkérdések 11 specializált

(például egészségre, jóllétre, gazdasági helyzetre, munkára, élelmezésre vonatkozó) és egy egyéb kategóriát érintenek. A szubjektív jóllét vizsgálata ezen belül 15 kérdésen keresztül valósul meg, ahol az általános jóllét, a pozitív és negatív élmények jelenbeli (illetve a tegnapi napra vonatkozó) vizsgálata egyaránt megjelenik. A dolgozat szempontjából annyit kell tudnunk a felmérésről, hogy a megkérdezettek (1000 fős reprezentatív minta országonként a 15 év feletti lakosság köréből)⁸ egy 11 fokozatú skálán, az úgynevezett Cantril létrán (Cantrill 1965) adnak információt jóllétükre vonatkozóan. A létra legalsó foka az életminőség szempontjából leginkább rossz állapotot, míg a 10-es a lehető legjobbat reprezentálja. A jóllét mérésénél megkülönböztetik a jelenlegi jóllét megélésének vizsgálatát illetve a múltbeli jólléti állapot felmérését, vagyis a pillanatnyi és általános boldogságérzetet (Gallup World Poll Questions 2006). Az Egyesült Királyság Statisztikai Szolgálat (U.K. Office for National Statistics (ONS)), felmérései során szintén alkalmaz közeli időpontra (tegnap) vonatkozó kérdéseket, ellentétben az Európai Unió felméréseivel (European Social Survey, World Value Survey)⁹, amelyek a boldogságot tágabb értelemben és nagyobb időtávra vonatkozóan vizsgálták. Ezek a felmérések eltérő megközelítésként függetlenül erőteljes korrelációt ($r=0.94$) mutatnak a Gallup eredményeivel (WHR 2012 p.16.). Természetesen eltérések is adódnak a felmérések megállapításai között, azonban azokat hasonló faktorokkal magyarázzák (pl.: jövedelem eltérése).

Az első World Happiness Report 2012-ben¹⁰ a Gallup World Poll 2005 és 2011 között gyűjtött adatait foglalta össze (WHR 2012) és mutatta be a különböző szociális és gazdasági tényezők jóllétre gyakorolt hatását. A World Happiness Report alapján a boldogság vagy szenvedés létrejötte a személyes, fizikai adottságaink és környezetünk interakciója alapján, külső és belső tényezők egymásra hatása révén valósul meg. Az életminőség megítélésében 6 tényező eltérése magyarázza a nemzetközi különbségek több mint 95%-át (WHR 2012 p. 12.). Ezek tudatában kijelenthetjük, hogy a fenti tényezők kellőképpen jól reprezentálják a jóllét dimenzióit. A tényezők a következők: egy főre jutó bruttó hazai termék, várható életkor, szociális támogatás (az érzés, hogy számíthatok valakire a bajban), a korrupció érzékelése, a nagylelkűség gyakorisága és a döntési szabadság az életben. A leginkább meghatározó külső tényezők közé tartozik a jövedelem, a munka, a közösség, a kormányzat illetve a vallás és értékek kategóriája. A belső, személyes tényezők közül a mentális és fizikai egészség, a családi élmények, az oktatás, a nem és a kor kategóriáit találta a kutatás leginkább fontosnak a boldogság kialakulásának tekintetében (WHR 2012 p. 59.). Bizonyos tényezők esetében, mint amilyen az egészség, egy kétirányú kapcsolat fedezhető fel a szubjektív jóllét és a vizsgált tényező között.¹¹

OECD Better Life Initiative előzményei

A kezdeményezés és az index megalkotásának előzményének tekinthetjük Nicholas Sarkozy 2008-as javaslatát, melynek eredményeképpen létrejött a Bizottság a Gazdasági Teljesítmény és Társadalmi Fejlődés Mérésére (Commission on the Measurement of Economic

⁸ Eltérő mintanagyságot alkalmaz olyan országok esetében, ahol a földrajzi megoszlás vagy a lakosság mérete azt szükségessé teszi. Lásd: Kína vagy Ororszország.

(<http://www.gallup.com/strategicconsulting/156923/worldwide-research-methodology.aspx>)

⁹ A World Value Survey eredetileg az Európai Közösség 1981-ben kezdett felmérése volt, míg a European Social Survey 2001-ben az Európai Bizottság kezdeményezésére indult. A kérdőívek nem egységesek, ezért azok harmozálását később végezték el a szakemberek.

¹⁰ A 2013-as évben készült következő World Happiness Report a 2010-2012 közötti felmérések adatait használta fel, és mutatta be a régiós boldogság adatok eltéréseit. A felmérés alapján fontos következtetéseket lehet levonni a regionális változások alapvető okozóiról (többek között a Szubszaharai térség jólléti szintjének és a politikai stabilitás érzékelt szintjének kapcsolatáról), azonban mivel jelentősen új általános megállapításokat nem tartalmaz a 2012-es anyaghoz képest, dolgozatom számára a korábbi jelentés is megfelelő információs bázisként szolgál.

¹¹ Ezek fontosságáról: Jan-Emmanuel De Neve, Ed Diener, Louis Tay and Cody Xuereb: The objective benefits of subjective well-being (2013) In: WHR 2013

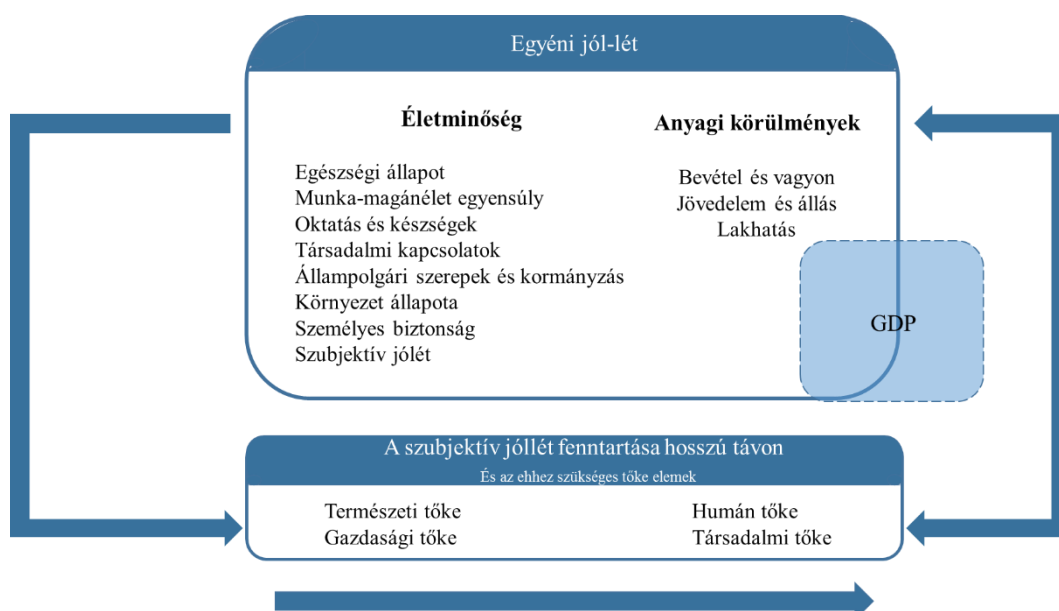
Performance and Social Progress, CMEPSC) vagy a vezető tagok nevei alapján Stieglitz-Sen-Fitoussi bizottság.¹² A bizottság jelentését 2009-ben publikálta (Report by the CMEPSC 2009), melynek főbb fejezetei a GDP-vel kapcsolatos klasszikus kérdéseket, az életminőséget, a fenntartható fejlődésre és környezetre vonatkozó területeket érintették. A jelentés a dolgozat számára fontos megállapításai közé tartozik, hogy a jövedelmi eloszlások figyelembe vétele elkerülhetetlen (Report CMEPSC 2009 p. 8.). A jelentés számos, a fejlettség szempontjából is lényeges kérdést érint (például a defenzív költségek GDP növelő hatása, vagy a környezeti externáliák számszerűsítése), azonban a dolgozat szempontjából leginkább a jövedelmi különbségek, a termelés és fogyasztás különbségeinek, a háztartások tényleges jövedelmének fontosságát hangsúlyozó részek lényegesek. A jelentés említést tesz arról is, hogy nem a már meglévő mutatók elhagyása a cél a jóléti mérőeszközök kidolgozásánál, sokkal inkább azok átgondoltabb és célszerűbb használata. A dolgozat szempontjából fontos ajánlások (többek között) a termelés mérésének nemzetgazdasági fontosságának és a jövedelem és a fogyasztás magánéleti fontosságának megkülönböztetését emelik ki, rávilágítanak a háztartások (mint a kormányzati politikák elsődleges haszonélvezőinek) nézőpontjának primátusára, a jövedelem-vagyonszerzés-fogyasztás kapcsolatára és annak eloszlására (Report CMEPSC 2009 p. 12.). A jólét definiálásánál sem hagyja ki az anyagi jólét dimenzióit, és ezzel párhuzamosan deklarálja az objektív és szubjektív jólét együttes értelmezését is. A kutatók által meghatározott jólét definíció társadalmi egyetértésen alapul, az Eurobarometer felmérések alapján kijelenthető, hogy az életminőséget az anyagi javaknál tágabb értelemben élik meg az európai állampolgárok (Európai Közös Bizottság 2009). Mivel a CMEPSC jelentés sokkal inkább a mérési módszertan újítására tett kísérlet, semmint új stratégia kidolgozását bemutató anyag, így az definitív, megalapozó anyagnak tekinthető a dolgozat szempontjából. Az ott felszínre került, a szubjektív jólét és objektív jólét mérésére és vizsgálatára vonatkozó megállapítások relevánsak lesznek a következőkben.

OECD Better Life Initiative és Index

Az OECD Better Life Initiative (BLI - Jobb Élet Kezdeményezés) annak érdekében tesz erőfeszítéseket (összhangban a Stiglitz-Sen-Fitoussi bizottság jelentésével), hogy egységesen mérhető és értelmezhető, releváns információkat tartalmazó felmérések és adatbázisok készüljenek, melyen keresztül támogathatóak a döntéshozók, és végső soron növelhető a társadalmi jólét. A Kezdeményezés két elemet tartalmaz, a Your Better Life Index (Jobb Élet Index) kidolgozását (mely először 2011 májusában jelent meg) és a kétévente kiadásra kerülő „How’s Life” (Milyen az élet) jelentést (OECD 2013b How’s Life). Az OECD mérési javaslata alapján egy egyszerű modellel foglalható össze a jólétet meghatározó tényezők sora. A 2011 májusában elindított „Your Better Life Index (BLI)” projekt interaktív bemutatója lehetővé teszi az érdeklődők számára, hogy összehasonlítsák a különböző országok „teljesítményét” az életminőségben szerepet játszó 11 dimenzió¹³ vonatkozásában. Megvizsgálva az életminőségben szerepet játszó kutatásokat és jelentéseket, az OECD által közölt összefoglaló képet tartom az egyik leginkább relevánsnak a témában, ami a harmadik ábrán látható.

¹² A Better Life Index megalapozását szolgáló korábbi kutatások összefoglalását Kerényi végezte el 2011-ben.

¹³ 1. Lakhatási körülmények; 2. Jövedelem (háztartások jövedelme és vagyoni helyzete); 3. Munkahely (munkahelyek biztonsága, munkanélküliség); 4. Közösség; 5. Oktatás; 6. Környezet; 7. Kormányzat; 8. Egészség; 9. Elégedettség az élettel; 10. Biztonság; 11. Munka és magánélet egyensúly.

3. ábra: OECD Jólleti dimenziók

Forrás: OECD (2011) – How's Life: Measuring Well-Being alapján saját fordítás, OECD Publishing, Paris

Ezeket a szempontokat azonban egységesen azonos súllyal „sorvezetőként” ajánlja a BLI, az egyéntől függően bizonyos kérdéskörök akár mellőzhetőek is a jólét vizsgálata során. Az BLI különlegessége abban is megjelenik, hogy a jólétet inkább eredményorientált semmint tényezővezérelt megközelítésben vizsgálja. Az így létrejött interaktív eszköz lehetőséget biztosít arra, hogy mindenki saját preferencia rendszerét figyelembe véve hasonlíthassa össze az országokat, és az ott várható „jobb élet” tényezőit egyénileg súlyozva fogalmazza meg meglátásait. A 11 dimenzióhoz az OECD a mérhetőség, rendelkezésre állás és megbízhatóság szempontjainak figyelembe vételével azokat a mérőszámokat rendelte hozzá, melyek leginkább hatással vannak az adott dimenzióra. A 11 dimenzióból csak a dolgozatom szempontjából lényegeseket emelem ki, ismertetve a hozzájuk tartozó mérőszámokat is egyben. A dolgozatom szempontjából legfontosabb Jövedelem dimenzióját az OECD két mérőszám alapján, a „háztartás rendelkezésére álló jövedelme”, és a „háztartások pénzügyi egészsége” (összes pénzügyi eszköz – összes kötelezettség) jellemzi. Az anyagi jólét vonatkozásában az OECD anyaga is kiemeli, hogy számos olyan tényezőt tartalmaz a GDP, ami nem növeli az egyén jóléti állapotát (pl.: környezetszennyezés a növekvő üzemanyag felhasználás által), ezzel szemben számos olyan piacon kívüli tényezőt mellőz, amelyek viszont egyértelműen pozitívan korrelálnak az egyéni életminőség és a boldogság szintjével (pl.: gyermeknevelés, házimunka, stb.) (Kerényi 2011). A másik számomra lényeges dimenzió, a Foglalkoztatás esetében a foglalkoztatási ráta (a 15–64 év közötti korosztályból a munkavállalók százaléka) és a hosszú távú munkanélküliség (a 15–64 év közötti korosztályból a munkanélküliek százaléka, akik több mint egy éve keresnek munkát) mérőszámok alapján határozza meg az országok fejlettségét. Az OECD indexének különlegessége, hogy mivel az életminőség output tényezőinek mérésére koncentrál, ezért annak egy részeként értelmezi a szubjektív jólétet. Ez persze nem változtat a szubjektív jólét és az anyagi jólét közötti kapcsolatok a World Happiness Report alfejezet kapcsán leírt megállapításain, viszont egy merőben új nézőpontba helyezi a jólét vizsgálatát. Jól példázza a kutatók közötti kommunikációt, hogy a WHR 2013-as kiadványában egy komplett fejezet az OECD mérési módszertanáról szól (WHR 2013. p. 112.).

A kutatásokat követően az OECD egységes dokumentumot adott ki a szubjektív jólét meghatározásához kapcsolódó módszertan leírására (OECD (2013) Guidelines on Measuring Subjective Well-Being). A felmérések kezdete egyben azt is jelentette, hogy sikerült az adatgyűjtési módszereket elfogadottá tenni, és bizonyítottá vált, hogy a szubjektív jólét

felméréseihez kapcsolódó módszertan és a vonatkozó eszközök megfelelnek a velük szemben támasztott elvárásoknak. Az OECD a továbbiakban a felméréseinek fókuszát megváltoztatva, „How’s Life in your Region?”, regionális méréseket és jelentéseket is készít majd. A kezdeményezés 2012 júniusában indult el és az első anyag 2014 októberében került kiadásra.

Az OECD anyagból a már eddig is lényeges jövedelem mellett a foglalkoztatás fontosságát emelném ki, amely a regionális klaszterek azonosításának kulcs tényezője lesz.

2.1.4 Anyagi jólét és életminőség

Az anyagi jólétre vonatkozóan azonban fontos kiemelni, hogy sokszor a szubjektív elégedettség és a kvantitatív módon meghatározható valós jövedelmi helyzet, (tehát jólét egy meghatározó eleme) között nem egyértelmű, sőt ahogyan azt Sen (1988) hivatkozva más kutatásokra is egyik munkájában kifejti, erőteljesen korlátozott a kapcsolat (van Praag 1978, Allardt 1981, van Herwaarden és Kapteyn 1981, Erikson et al. 1986). Inglehart és Klingemann kutatásaik során elfogadják, hogy a jobb anyagi feltételekkel rendelkezők boldogabbnak érzik magukat, mint szerényebb helyzetben élő társaik, azonban a jóllét szubjektív megélésben az anyagi körülmények hatását 4%-ra becsülik. (Inglehart-Klingemann 2000 p 1.). Ahogyan azt Havasi (2009) értekezésében összefoglalta, a boldogság és a jövedelem kapcsolata degresszíven növekvő jellegű, ezért feltételezhetjük, hogy egy adott ponton túl a kormányzati beavatkozások hasznossága elér egy kritikus pontot és értelmét veszti. Azonban az is belátható, hogy ha igazak Veenhoven (1991) megállapításai,¹⁴ és az alacsonyabb jövedelmi szintű országokban többet nyom a latba a jóllét megélésénél a vagyoni helyzet, akkor az állam igazi célja az kell hogy legyen, hogy minél hatékonyabban támogassa a lakosságot egy magasabb materiális jólétet eredményező helyzet elérésében, majd erőfeszítéseit más irányba összpontosítsa. Amennyiben léteznek ilyen fejlettségi kategóriák (fejlődő országok, fejlett országok, stb.), és egyértelműen meghúzható a vonal a materiális jólét megfelelő mutatóinak felhasználásával, akkor az ilyen típusú „ugrás” lenne a célja minden egyes államnak, felkerülni egy magasabb jóléti szintre, ahol kevésbé számít a lakosoknak az anyagi javak megléte, és emiatt kevésbé kell őket annak elérésben támogatni.¹⁵

Márfi (2007) gondolatait figyelembe véve a kulturális tényezők miatt az önbevallásos felmérések alapján, akár arra a következtetésre is juthatunk, hogy Magyarországon az anyagi körülményekről mindig kicsit negatívabban kell nyilatkoznunk, kevésbé kell elégedettnek lennünk, mint amennyire lehetnénk az objektív tényezők ismeretében. Ezt a feltevést támasztják alá a European Quality of Life Survey adatai is (Eurofound 2012 p.17.). Ezek alapján fontos, hogy megmutassuk valódi pozíciónkat, életminőségünk objektív elemeit (ez elsősorban a közgazdász és szociológus társadalom felelőssége) illetve emellett meg kell mutatni az emberek számára a saját helyzetük újraértékelésében megjelenő saját lehetőségeit is (melyhez a pszichológiai kutatások eredményei járulhatnak hozzá.).

M, hogy nem ismerem el a szubjektív élmények valóságtartalmát (sőt az egyén szempontjából csak azt tartom reálisnak, hiszen azt tapasztalja meg), azonban a látókör szélesítésével a helyzetünk megítélése, és ezzel együtt az észlelt életminőségünk is javulhat. Elképzelhető ugyanis, hogy a szubjektív életminőség részeként a boldogság önálló dinamikával rendelkezik, melynek befolyásolása nem lehetséges. Headey és Wearing (1992) kutatásaik alapján például azt feltételezik, hogy létezik egy minden emberre individuálisan jellemző „érzelmi origó”,

¹⁴ Veenhoven ezt Easterlin (1974) kutatását kibővítve végezte el a fejlődő országok egy nagyobb skáláját vizsgálva, és arra jutott, hogy a fejletlenebb országok tekintetében 84%-os mértékű a korreláció az anyagi jólét (egy főre eső GNP) és a boldogság között.

¹⁵ Kérdés, hogy a globális világon belül tapasztalható azonnali információáramlás által nem torzultak-e az összehasonlítási alapok.

amelyhez hosszú távon mindig visszatér a személy (függetlenül az életkörülményeitől). Amennyiben ez az elv általánosan érvényesül, jogosan fogadhatnánk el Havasi (2009) felvetését, miszerint az „állam-gazdaságpolitika-jólét-boldogság” hatásvonal nem értelmezhető, és az állam szerepe csekély ebben a kérdésben. A dolgozat során azonban továbbra is elfogadom Veenhoven és Vergunst (2013) álláspontját, miszerint a gazdasági növekedés, ha áttételesen is, és az egyén érzékelési szűrőjén áthaladva is, de a jóllét növeléséhez vezet, és elvetem az Easterlin paradoxont (Easterlin 1974).¹⁶ Teszem ezt azért, mert hiszem, hogy a törekvés a jóllét javítására szükséges része az életnek, és hiszek abban, hogy az ember (és végső soron az emberiség) képes változtatni saját objektív és szubjektív életminőségén.

Az első WHR elkészítése során egyszerű regressziós modell segítségével mutatták be az egy főre jutó GDP logaritmusának és az átlagos jóllét kapcsolatát, ahol erőteljes összefüggést találtak a két tényező között, akárcsak más kutatók is (Deaton 2008). A 2013-as WHR adatok alapján a nemzetközi eltérések 47%-át továbbra is a jövedelmi különbségek okozzák (WHR 2013 p. 21.). Akárcsak a jövedelemben, a jóllétben is eloszlásbeli különbségek mutatkoznak egy országon belül és világszerte egyaránt. Világszinten a jövedelmek relatív szórása 42%, míg a boldogságé csak 22%. Ha a legboldogabb és legkevésbé boldog országok viszonyát vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a „felsőház”¹⁷ tagjainak átlagos jövedelme negyvenszer nagyobb, mint az „alsóházbelieké”. Egyéb meghatározó tényezőkben is eltérések mutatkoznak, azonban több ilyen tényező kapcsolatban áll a társadalom fejlettségével és az anyagi jólléttal.¹⁸ (WHR 2012 p.13.).

A tényezők kapcsolatainak pontos meghatározásához a modell bővítésével, új elemek bevonásával pontosították a jóllétre gyakorolt hatások vizsgálatát (WHR 2012 p.64.). Amennyiben a jóllétet elemeire bontva vizsgáljuk, és azt a β^{19} regressziós együtthatón keresztül kívánjuk vizsgálni azt tapasztalhatjuk, hogy a jövedelemnek erőteljes pozitív hatása van az életminőség általános megítélésére ($\beta=0.81$), ennél gyengébb a hatása a jó érzések halmazára ($\beta=0.40$) és lényegtelen a negatív érzelmek tekintetében ($\beta=-0.08$), amelyeket a megkérdezett a közelmúltban tapasztalt meg. Az elemzés 153 ország adatait felhasználva nagyfokú megbízhatósági szint mellett zajlott (WHR 2012 p.65.). Az R^{20} mutató esetében is 65%-os értéket kaptak a tényezők az élet általános megítélésére és a jövedelemre vonatkozóan, tehát a jövedelem komoly magyarázó erővel bír az általános jóllét változásaiban. A vizsgálatot a továbbiakban kiegészítették azzal, hogy új változókat vezettek be a rendszerbe. (egészségi állapot, oktatás, társadalmi támogatottság, szabadság megélése, korrupció, válások). Itt már csak 139 országból tudtak adatokat felhasználni. A bővítés által az R^2 mutató 80%-ra emelkedett az összes tényező vonatkozásában, miközben a jövedelem magyarázó ereje $\beta=0.28$ -ra csökkent, azonban továbbra is az egyik leginkább meghatározó mutatója maradt az életminőségnek. A kutatás szempontjából fontosabb üzenetet hordoz az európai országokra elvégzett, a European Social Survey adatait használó kimutatás (WHR 2012), ahol hasonló eredményekre jutottak. Ha csak az egy főre jutó GDP hatását vizsgálták a rendszeren belül,

¹⁶ A két álláspont szembenálló kérdéseit Veenhoven és Hagerty „*Rising Happiness in Nations 1946-2004 A reply to Easterlin*” illetve Easterlin „*Feeding the Illusion of Growth and Happiness: A reply to Hagerty and Veenhoven*” cikkeiben olvashatjuk. Az Easterlin-paradoxon röviden azt takarja, hogy bár Easterlin szerint a gazdagabbak általában boldogabbnak vallják magukat az életminőség felméréseken, mégis a gazdasági növekedés makroszinten nem mutat korrelációt az individuális jóléttel.

¹⁷ Felsőház az első négy ország a jóllét tekintetében: Dánia, Finnország, Norvégia és Hollandia (7,66-s átlagos Cantrill létra szinttel), míg Togo, Sierra Leone, Zimbabwe és Benin az alsóház átlagosan 3,33 pontos értékkel.

¹⁸ Várható élettartamuk 28 évvel több, mint boldogtalan társaiké, többen gondolják úgy, hogy számíthatnak segítségre (95% szemben 48%) a társadalom többi tagjától, szabadnak érzik sajaát helyzetüket (94% szemben 63%) és kevésbé érzélik a korrupció megjelenését maguk körül az üzleti és kormányzati szektorban. (33%-a illetve 85%-a észlel ilyet). A boldogság szempontjából (WHR 2012 p. 13.)

¹⁹ A β a sztenderdizált regressziós együtthatót jelöli

²⁰ Az R^2 a statisztikai determinációs együtthatót jelöli.

annak hatása $\beta=0.84$ volt, míg új változók bevezetése révén $\beta=0.36$ -ra változott. Ennek megfelelően elmondható, hogy világszinten és európai viszonylatban egyaránt meghatározóak a jóllét tekintetében a jövedelmi viszonyok. Amennyiben a tényezők változatlansága mellett (*ceteris paribus*) növekedni kezdenek a jövedelmek, az érzékelt jóllét is várhatóan emelkedni fog. Azonban nem tudjuk garantálni, hogy a többi, jóllétet befolyásoló tényező eközben változatlanul marad, és ezen tényezők egymásra hatása egyelőre még nem tisztázott (WHR 2012 p.67.).

Jövedelmek abszolút és relatív viszonya

Az életminőséghez kapcsolódó boldogság kutatások során a jövedelem abszolút és relatív mértékének hatását is vizsgálták a kutatók, kiemelt hangsúlyt fektetve a fejlett országokra, illetve ugyanezen országok körében jelenik meg a jövedelmi helyzethez való adaptáció kérdése is (WHR 2012 p.62-63.). Az eredmények azt mutatták, hogy a relatív jövedelmi helyzet megítélése, amikor egy rajtam kívül álló viszonyítási alapot (általában hasonló korú, nemű, társadalmi státuszú egyént) választok, jobban magyarázza az életminőség szintjét, mint az abszolút jövedelmi mutatók eltérése. Azonban itt sem egyértelműek a megállapítások. Mások jövedelmének ismerete által elképzelhető, hogy (amennyiben a sajátom alacsonyabb az összehasonlítási alaptól)²¹ az érzékelt életminőség szintje csökken, de lehet, hogy inspirálóan hatnak rám mások sikerei és azokat úgy értelmezem, mint általam is elérhető eredmények (Hirschman - Rothschild 1973). Azonban ez a „fény az alagút végén” effektus változatos képet mutat. Bizonyos kutatások azt mutatták ki, hogy ez lesz a domináns elem a jóllét érzékelésénél (Graham - Pettinato 2002), míg mások ilyen jellegű hatásokat nem tapasztaltak egy adott országon belül (Helliwell et al., 2010). Ezen felül fontos lehet az a feltételezés is, miszerint idővel a jövedelmi szinthez „hozzászoknak” az emberek és további „extra” örömrészt nem okoz nekik a meglévő állapot (Kahnemann et. al. 1999), mindazonáltal ezek a feltételezések nem kerültek bizonyításra egyértelműen (Di Tella et al. 2010). Ez a feltevés azért fontos a dolgozatom szempontjából, mert a gazdaságfejlesztési feltételezések esetében kulcsfontosságú, hogy a jövedelmi különbségek, és ezáltal a területi különbségek csökkentése milyen jóléti eredményeket hozhat, melyeket az egyén is érzékel. Kutatási eredmények felhasználása nélkül intuitív módon azt gondolom, hogy a fent részletezett hatások egyaránt érvényesülnek, ezért lehet, hogy a jövedelmi különbség inspirálóan hat, máskor azonban elégedetlenséghez vezet. Ez egybevág Frey (Frey-Stutzer 2002) diszkrepencia elméletével is. A két jelenség közötti alapvető különbséget a jövedelmi különbség nagyságában látom, tehát addig, míg a jövedelmi különbség nem túlzottan nagy, addig „látom a fényt az alagút végén”, amikor azonban behozhatatlannak tűnik a lemaradásom, akkor a tanult tehetetlenség érvényesül. Nem tartom helyesnek azonban a jövedelem közvetlen összehasonlítását az életvitelhez kapcsolódó költségek alapos összehasonlítása nélkül, sem országok, sem régiók, sem települések között.

A fentiekből két dologra következhetünk. Az egyik az, hogy bár az általános elégedettség egyik titkának a saját életünkön belül történő idősoros összehasonlítást javasolják a bölcseletek (tehát, hogy mindig egy korábbi önmagunkkal hasonlítsuk össze a jelenlegit), általában az emberek nem e tanács mentén járnak el. Az ebből adódó változtatási lehetőségek a szocio-pszichológiai kutatások terepén maradnak továbbra is, és a kérdés ott merül fel, hogy vajon szimplán az összehasonlítási alap újragondolásával nem tudnánk-e a szubjektív örömrészt változtatni.

A WHR kutatás nem titkolt célja az, hogy a közösségi és politikai döntéshozók számára tükröt tartson és egy, a lakosság szempontjából leginkább alkalmas mutatószámmal szemléltesse

²¹ A relatív jövedelmi összehasonlítások neurobiológiai vizsgálatai is megerősítették, hogy az anyagiak másokkal történő összehasonlítása során, befolyásolja a jutalmazó központ működését, és negatív reakciót válthat ki. (Dohmen et. al. 2011)

működésük eredményét. Természetesen a kormányzati ciklusok időintervalluma messze elmarad a személy által értékelt időszak nagyságától (tekintve, hogy az egész életére vonatkoztatva éli meg az elégedettséget), a jóllét megélésének időbeli változását bemutató irányítóként használhatóak az ilyen és ehhez hasonló kutatások.

Mivel a klaszterek (legyen az már létező vagy potenciális) gazdaságfejlesztési hatása többek mérhetőség szempontjából a legjobban az anyagi tényezőkön keresztül befolyásolja a jóllétet, ezért ezen tényezők fontosságát mutatom be. Azonban a vizsgálódás során tapasztaltak alapján figyelemre méltó kutatási témának tartanám egy adott régió foglalkoztatóinak helyi boldogságra gyakorolt hatásának vizsgálatát.

A Gallup World Poll és a WHR eredményei közül jelen kutatásban az anyagi jólét és jóllét szoros kapcsolatát bemutató eredményeik jelentik a kiindulási alapot (WHR 2012. p.64-65.), amelyek hídként működnek az életminőség, a gazdaságpolitikai eszközök és a területi specializáció között, megmutatva azok közvetlen és közvetett kapcsolatát.

Az életminőség javulása a World Happiness Reportok (WHR 2012, 2013) vizsgálatai alapján feltételezem, hogy a specializáció relatív hasznossága kimutatható, ha több és jobb munkahelyeket képesek teremteni, jobban csökkentik a jövedelmi különbségeket, mint más gazdaságpolitikai eszközök.

2.1.5. Az életminőség kutatáshoz kapcsolódó elemeinek összefoglalása

Az indexek összefoglalásának célja az volt, hogy megvizsgáljam, melyek azok a tényezők, amelyek kvantitatív módon kutathatóak, a közgazdaságtan kutatási területei közé tartoznak, és kapcsolatba hozhatóak a jóléttel és áttételesen a koncentrációval és specializációval. Az alkalmazott módszerek és mutatók alapján kiválasztottam azokat a tényezőket, amelyek összevethetőek az iparági klaszterek hatásaival és befolyásolják az életminőséget. A korábban felsorolt és megvizsgált jelentések és indexek összefoglalását egy keretrendszerben teszem meg azzal a céllal, hogy megmutassam, szinte kivétel nélkül minden életminőség vizsgálat fontos eleme az anyagi jólét és a foglalkoztatottság.

A fejezet főbb megállapításai a következők:

- Nincs jelenleg egységesen elfogadott jóllét koncepció, azonban az objektív elemek mellett a szubjektív jóllét területi vizsgálata is szerves részét képezi a nemzetközi kutatásoknak.
- Léteznek kizárólag a szubjektív jóllétet (pillanatnyi pozitív és negatív érzések illetve általános élettél való elégedettség) vizsgáló kutatások, azonban azok mindegyike vizsgálja a materiális tényezők (jövedelem, vagyon, munka) hatását a szubjektív jóllétre (Eurofound 2012, WHR 2012).
- Az objektív elemek (elsősorban az egy főre jutó nemzeti termék valamely kategóriája (GDP, GNI)) jóllétben betöltött globális szerepe vita tárgyát képezi (Easterlin (1974), Veenhoven, R. – Hagerty, M.R. : (2006); Easterlin, R.A (2005); WHR 2012), azonban abban minden kutató megegyezik, hogy azok javulása a jóllét növekedését idézheti elő a terület adottságait figyelembe véve.
- Az objektív, materiális elemek abszolút értéke mellett megjelennek azok relativitását hangsúlyozó kutatások is, azonban a relatív összehasonlítás hatása nem tisztázott ((Hirschman - Rothschild 1973); (Graham - Pettinato 2002); (Helliwell et al., 2010).
- A kutatások figyelembe veszik az abszolút és relatív materiális különbségeket is, és hangsúlyt fordítanak a társadalmi egyenlőtlenségekre is (HDR 1990, HDR 2013, WHR 2012, WHR 2013).

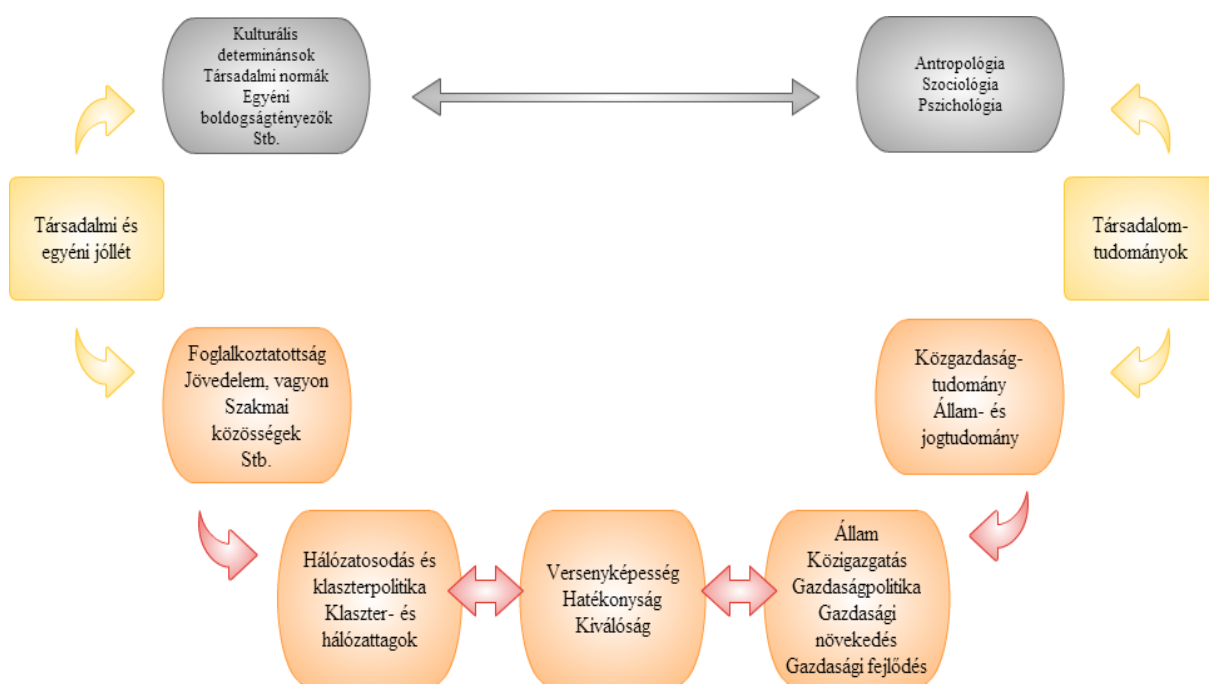
- Az indexek megalkotásánál a statisztikai adatgyűjtés pontossága és megbízhatósága mellett egyre nagyobb hangsúlyt kap az egyéni igények szerinti döntéstámogatási funkció megjelenése is (OECD 2013a Guidelines of Measuring Subjective Well-Being, BLI) akár regionális szinten is (<http://www.oecdregionalwellbeing.org/>).
- A vizsgált nyolc index és jelentés közül hét közvetlen módon kalkulált az anyagi jólét mutatószámaival, leggyakrabban (öt esetben) a vásárlóerő paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai termékkel. A hatások pontosításának érdekében három felmérés a vagyon, a jövedelmi különbségek és a személyes fogyasztás kategóriáit is vizsgálta (1. sz. melléklet).

Ezek ismeretében az alábbi megállapítást tehetjük a jólét mérésével kapcsolatosan. A jóllétet mérő indexek többsége figyelembe veszi a materiális jólétet, amit az egy főre jutó vásárlóerő paritáson mért bruttó hazai termékkel, jövedelem indexek vagy fogyasztási mutatókkal fejez ki. Ennek felismerése azért fontos, mert az objektív és szubjektív jólét közül a szubjektív tényezőkre gyakorolt állami, vállalati, társadalmi vagy családi hatások nehezen számszerűsíthetőek, illetve ezek nem képezik részét sem a gazdaságpolitika, sem a területfejlesztés vizsgálódási területének.

A leírt összefoglalás alapján a továbbiakban az anyagi jólétet, mint az általános jóllét egyik, de nem kizárólagos tényezőjét értelmezem. Az anyagi jólét vizsgálatára az egy főre jutó GDP mutatószámot fogom felhasználni, és annak területi különbségeit hasonlítom össze a régiós specializációjával, mivel ez volt a leggyakrabban alkalmazott mutató az életminőség elemzések során is.

2.2. Életminőség – Állam – Gazdaságpolitika

Amíg a második fejezet definiálta a jóllét és jólét kategóriát, megmutatta azok kapcsolatát, tudományterületi kapcsolatait és mérési dimenzióit, addig a következőkben a jólét eléréséhez szükséges keret- és eszközrendszer sajátosságairól, történelmi fejlődéséről szeretnék összefoglalót adni. A soron következő fejezetben az állam szerepét, annak hatáskörét kívánom bemutatni, kiemelve lehetőségeit a gazdaságpolitikai eszközök révén, amelyek a specializációt, a versenyképességet, az ágazati hatékonyságot, áttételesen az anyagi jólétet és végső soron pedig az általános jóllétet növelik. A fejezet során az általános állami szerepvállalás kérdéseiről, az állami funkciók gazdaságfejlesztéshez kapcsolódó eszközeiről, majd az ezt követő fejezetben részletesebben az iparági és regionális politikákról kívánok összefoglalást adni. Ezt a logikai ívet kívánja szemléltetni a negyedik ábra.

4. ábra: A társadalmi jóllétet meghatározó társadalomtudomány területek, intézmények és eszközök egymásra hatása

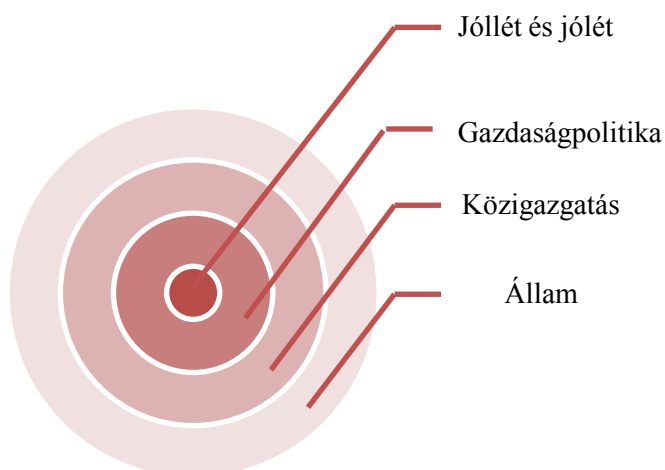
Forrás: Saját szerkesztés 2015

Az emberi jóllét emelésében óriási szerepet játszanak olyan diszciplínák, mint az orvostudomány az egészséges élet eléréséhez kapcsolódó vívmányaival, a természettudományok a körülöttünk lévő környezet megismerésével és átalakításával, a műszaki tudományok a létrehozandó új eljárások, technológiák, termékek és szolgáltatások megteremtésében, ezért életminőséget meghatározó szerepüket nagyra tartom, azonban saját vizsgálati területem ennél szűkebb, ezért nem kerültek bemutatásra az ábrában. Az ábra felső részében szürkével jelzett területek úgyszintén kívül esnek a vizsgálódási körömből, azonban mivel társtudományai a közgazdaságtudománynak, és a második fejezetben érintőlegesen foglalkoztunk eredményeikkel, ezért megjelenítésre kerültek. Az állam- és jogtudomány megállapításait a fejezet jellegéből adódóan nem hagyhatom ki az összefoglalás során, bár nem szakterületem.

2.2.1. Az államról és annak szerepéről

Az állam szerepe a gazdaságfejlesztésben közös utat járt be a magántulajdon és állami tulajdon időben változó megoszlásával és a demokratikus rendszerek létrejöttével (Temesi 2013). Fontos már itt megemlíteni, hogy a gazdasági fejlődés ideája közel sem volt ennyire elterjedt, dogmatikus eleme minden társadalomnak; annak fetiszizálása az individualizáció, a felvilágosodás, az egyház szerepének átértékelődése és a technikai fejlődés következtében alakult ki az elmúlt pár évtizedben (Bod 2006a). A középkori és újkori feudális berendezkedésű államok esetében nem beszélhettünk a mai értelemben vett állami gazdaságpolitikáról (sem közigazgatásról), bár annak bizonyos elemei (a pénzkibocsátáshoz kapcsolódó jogok vagy az adórendszer kialakítása) ugyanúgy az államigazgatás részét képezték századokkal ezelőtt, mint ahogy teszik azt ma is (Draskóczy 1997). Egy feudális berendezkedésű állam esetén a gazdasági keretrendszer biztosítása többnyire kimerült az ország katonai védelmében, vagy a védővámok alkalmazásában (Nagy 2006). Az állam szerepének vizsgálata (és gyakran megkérdőjelezése) azonban a feudális viszonyok megváltozása után, elsősorban a 19. századtól kezdődően válik érdekessé. Ez az időszak tekinthető a dolgozatom szempontjából releváns regionális, iparági és strukturális politikák vonatkozásában kiindulópontként. A feudális viszonyok átalakulását követő államtípusok (Pl.: liberális- polgári- jóléti állam – Torma-Kalas 2011) létrejötte a piaci környezet változásával egy időben fejlődött, az akkori kor kihívásaira illetve a gazdasági szereplők érdekei mentén alakult az állami szerv- és eszközrendszer.

Mivel az állam és a közigazgatás több helyen említésre kerülnek ebben a fejezetben, ezek meghatározását és pontos szerepét most végezném el. Az állam szerepének értelmezése inkább filozófiai semmint közgazdasági vagy szervezési kérdés, ezért gyakran az állam és a közigazgatás feladatait a különböző szerzők egymással analóg módon máskor eltérő kontextusban értelmezik (Fábián 2010, Torma 2013, Torma-Kalas 2011), ami nehezíti az érthetőséget. A továbbiakban, bár az államműködési modellekre vonatkozóan gyakran a típus vagy kategória szavakat alkalmazom, mindvégig szem előtt tartom azt, hogy ezek rendszerint állameszményeket jelenítenek meg. Az értelmezés pontosításának érdekében az államot a közhatalom és köztulajdon politikai konglomerációjának tekintem, ami az adott földrajzi egység (ország) határain belül magában foglalja a közigazgatás intézményrendszerét, amely specializált szerveivel végső soron a gazdaságpolitika érvényesítését is szolgálja, áttételesen pedig a dolgozatban kitüntetett szerepet játszó jóléti és jóléti elemek erősítése jelenik meg célfüggvényként. Az állam szerepének változása, annak fejlődése, ennek megfelelően a közigazgatási feladatok és funkciók illetve az állami gazdaságpolitika fejlődése is egyben. A célok és funkciók egymásba kapcsolódását mutatja be az ötödik ábra.

5. ábra: A jólét elérésének állami keretrendszere
Forrás: Saját szerkesztés, 2016

Saját keretrendszerem meghatározása után általánosan elfogadott feladatokat próbáltam találni, melyeket a szerzők egységesen az állami funkciók körébe sorolnak. Mivel ilyen egységes alapot nem találtam, ezért egy összefoglaló elkészítésére szorítkoztam a munka elvégzése során. A következő táblázat az állam szerepének és eszközeinek összefoglalására szolgál a közigazgatáshoz és közgazdasági elméleti tanokhoz kapcsolódó szempontok, illetve az Európai Unió gyakorlati ajánlásain keresztül.

2. táblázat: Az állam szerepének és eszközeinek összefoglalása a közigazgatási és közgazdasági megközelítések alapján

Forrás: Saját szerkesztés a táblázatban szereplő szerzők munkája alapján - 2015

Közigazgatási		Közgazdasági		Gyakorlati
Torma 2011 alapján	Forsthoﬀ - Sólyom 2011 alapján	Smith (1959) és Botos et al. 2012 alapján	Samuelsohn és Nordhaus 2012 alapján	Európai Unió - Kőrösi 2009 p.10. alapján
A külső és a belső biztonság garantálása	Az adott társadalom (belső és külső) védelme	Az ország külső védelmének biztosítása	Jogi keretek biztosítása	A növekedés biztosítása (újboldi beindítása)
Közzolgáltatások biztosítása, ide értve a közügyek intézését is	A külpolitika alakítása, és (részbeni) megvalósítása	A belső rend és nyugalom védelme	Makroökonómiai stabilizációs politika meghatározása	Az infláció alacsonyan tartása
Igazságszolgáltatás	A szociális-, egészségügyi-, oktatási és kulturális intézmények irányítása, felügyelete	Olyan további közintézmények működtetése, melyet az egyének nem érne meg fenntartani	Erőforrások elosztásának, a gazdasági hatékonyságot célzó befolyásolása	A munkanélküliség csökkentése (a jelenlegi romlás megállítása)
Az egyének és a közösségek szociális-, egészségügyi-, kulturális- és oktatási szükségleteinek biztosítása	Gazdaságszervezés, a tulajdonosi és a közhatalmi jogosítványok gyakorlása révén		A jövedelem elosztást befolyásoló programok kidolgozása	Az államháztartás pénzügyi stabilitásának helyreállítása
A gazdaság (hatékony) működési feltételeinek biztosítása	A fenti első négy pontban nem érintett egyéb közfeladatok ellátása			A világgazdasági pozíciók javítása és a fizetési mérleg egyensúlya
	A közigazgatási szervezetrendszeren belüli irányító-, felügyeleti-, és ellenőrző tevékenység kifejtése			

A fenti feladatok bár bizonyos területeken eltérhetnek egymástól, időbeli stabilitást és hasonlatosságot is mutatnak, ezért a legkisebb közös többszörös elve alapján útmutatóul szolgálhatnak az állami szerepek meghatározása során. A fenti megközelítések mindegyike tartalmaz olyan passzust, amely az életminőséghez kapcsolódó állami szerepnek tekinthető, és emellett nem marad ki az állam gazdaságpolitikai szerepvállalása sem ezekből az elméletekből.

Ez egy újabb kapcsolódási pontot hoz létre az állam és az életminőség között, az állam pedig a jóllét javítását gazdaságpolitikai eszközeivel és beavatkozásával tudja elérni.

2.2.2 Az állami szerepvállalás történelmi előzményeiről és annak szükségességéről

A következőkben az állami szerepvállalás fejlődését és ezzel együtt a közigazgatás változását olyan terjedelemben kívánom ismertetni, mely az alapvető összefüggések érthetőségét biztosítja. Az állam, mint a társadalom szervezője az önellátóság megszűnését követően egyiptomi és babilóniai iratok alapján több ezer éve részt vesz a koordinálási teendők ellátásában (Kalas et al. 2012). Bár az európai közigazgatás gyakorlatának gyökere az ókori görög városállamok, majd később a Római Birodalom jogrendszerében lelhető fel, az ókori gazdaságpolitikára nem kívánok kitérni. A középkort és újkort jellemző viszonyokból röviden a következőket tartom kiemelendőnek. A 10-18. század között az állami szerepvállalás változó ütemben és a társadalmi változások függvényében pulzáló jelleggel, de folyamatosan nőtt, idővel stabilizálódott az abszolút hatalom és létrejön az uralkodói, majd az állami szuverenitás. Ez a folyamat eltérő intenzitással zajlik le, de a 19. század végére egységes nemzetállamok alakulnak Európa legnagyobb területén. A feladatok sokasodása abból adódik, hogy az állam átvett bizonyos szerepeket az egyháztól (pl.: demográfiai nyilvántartások készítése) illetve a tudományos fejlődés következtében új, centralizált irányítást és gazdasági támogatást igénylő feladatok jelentek meg (Pl.: oktatás, egészségügy). Ezeknek a funkcióknak a megjelenése azért is lényeges, mert ahogyan azt a korábbi fejezetben is láttuk, az életminőségben komoly jelentőséggel bírnak, tehát a gazdaságpolitika kialakulása egyúttal az állam életminőségre gyakorolt hatásának növekedésével is. Ebből adódóan újabb és újabb területek kerültek állami fennhatóság vagy befolyás alá, így jóllétünk az állami szerepvállalás minőségétől egyre inkább függővé vált.

A gazdaság és állam viszonyának átalakulásában biztosra vehetjük, hogy az angol polgári-majd a dicsőséges forradalom (1640 illetve 1688) és a francia forradalom (1789) jelentősége kiemelkedő volt. Előbbi az ipari forradalom, és az első (iparosodott) kereskedelmet és kibocsátást támogató gazdaságpolitika kialakításában, míg utóbbi a kontinentális Európa feudális állami rendszereinek lebontásában illetve a technikai fejlődést szolgáló felvilágosodott eszmék közvetítésében játszott nélkülözhetetlen szerepet. A 19. századra azonban az Európa szerte folyamatban lévő (vagy már lezajlott) ipari forradalom következtében bekövetkező gyors változásokkal együtt szükségessé vált a szabad kereskedelem koncepciójának széles körű elfogadtatása és az állami szerepvállalás újragondolása. Ennek megfelelően a liberális gazdaságpolitika szellemi gyökerei (Pl.: Hobbes 1999:1651, Locke 1999:1689, Hume 1976) előkészítették a nyitott gazdaság koncepciójának gyors terjedését és az angliai gyakorlat reprezentálta a szabad kereskedelemből adódó minimalista állam ideáját. Ezt megelőzően a merkantilizmus megjelenése jelentette a mai szóval már gazdaságpolitikának tekinthető állami beavatkozások ideológiai alapját, és ebbe a korba helyezzük a klasszikus közgazdaságtan kialakulását is, kiemelve, hogy a tudományág egyik atyjának tekintett Adam Smith már eme felfogás kritikáját fogalmazza meg a *Nemzetek gazdagságában* (1959). Feltételezhetjük, hogy az átalakulóban lévő állami intézményrendszer és az ehhez kapcsolódó igazgatási igény magával vonta a vonatkozó elméleti alapok kidolgozását.

A liberális és konzervatív elképzelések körforgása a gazdaságpolitikában

A klasszikus közgazdaságtan az állam szerepét a liberális elképzelések alapján az éjjeliőr szerepre korlátozta, ugyanis a piacot mozgató (és megtisztító) „láthatatlan kéz” az egyéni érdekek aggregát érvényesülésén keresztül biztosítja a jólétet az állampolgárok számára. A piaci egyensúly automatikus kialakulása így a szereplők döntéseivel garantált. Az egyensúlyi elméletekkel szemben megjelenik az empirikus tapasztalatból eredően a piaci kudarcokat

taglaló marxi kritika, majd ennek Polányi által történő továbbfejlesztése (Polányi 1976), melyet intézményi közgazdaságtan megalapozásának tekinthetünk (Pulay 2009. p.17.), az irányzat megteremtőjének pedig Douglass C. North, Nobel-émlékdíjas közgazdászt tartják (Kozenkow 2011). North (1961) vizsgálatai mutatták be részletesen az intézményrendszer és a gazdasági haladás párhuzamos fejlődését, azok változásait. Azok a modellek, melyek az állam gazdasági fejlődésben játszott szerepét hangsúlyták, eltérő alapokon, egymástól független elvek mentén bontakoztak ki (pl.: intézményi közgazdaságtan és kulturális hatások), de végső soron hasonló következtetésekre jutnak, szükséges az állami beavatkozás a gazdaság koordinálásában. A konzervatív ideákon alapuló államszervezés szükségesnek tartja az állam aktív szerepvállalását a gazdasági életben belül is, de nem olyan megfontolásokból teszi azt, mint az intézményi közgazdaságtan. A különböző állameszmék filozófiai alapjai túlmutatnak a konzervatív és liberális gondolkodók egymásnak ellentmondó alapelvein (Körösi 1989, Gerő 1992, Tamás 1993, Béndek 1994), vagy az individualizmus és kollektívizmus kérdésén (Rousseau 2001, Tocquville 1983). A determinizmus és teleológia mintázatai is (Spinoza 1997:1665, Kant 2009, Hegel 1973) megjelennek az eltérő gazdaság szervezési vagy irányítási modellekben.

Ebből adódóan olyan filozófiai kérdések mentén kell elindulnunk, melyek felvetik, hogy vajon az egyén önerejéből képes-e javítani saját sorsán, vagy szüksége van a környezet, esetleg egy felsőbb hatalom (jelen esetben az állam) támogatására is céljainak elérésében. Amennyiben az egyén életminőségének meghatározó tényezőit döntően az állam irányítja, akkor jogosan várhatom el tőle boldogulásomat. Triviális viszont, hogy ez a fajta paternalista vezetői-gondoskodó hozzáállás nem minden nemzet által igényelt eszköz, ahogyan azt Európa különböző államrendezkedései megmutatták. Bár igyekszem távol maradni a kulturális különbségekből adódó fejlődési koncepciók felhasználásától, de egyszerű hétköznapi tapasztalatunk alapján mégis elgondolkoztató, hogy vajon az állami szerepvállalás mértéke mennyiben determinált a kulturális adottságok által.

Állameszmények világszerte

Az angliai politikai reformok, technikai radikalizmus és gazdasági átalakulások alatt felmerültek olyan szociális szabályozási kérdések, jellemzően a munkavállalással és a megfelelő életkörülmények biztosításával kapcsolatosan, melyek nagyobb állami szerepvállalás szükségességét hangsúlyozták. Úgy tűnik, az állami szerepvállalás erőteljesen függ a környezeti tényezőktől, ezért egyöntetűen nem lehet meghatározni az állam optimális méretű szerepvállalását, legalábbis nem minden időre. A liberális és konzervatív koncepciók azonban nem véletlenül csak bizonyos földrajzi területen hullottak termékeny szellemi táptalajba, ugyanis a két filozófiai szemben álló megközelítés gazdaságpolitikai vonatkozásai sem alkalmazhatóak egyöntetűen minden egyes nemzetgazdaságban. Az állami működés megkülönböztetésének kulturális és földrajzi dimenziói mentén szokás liberális jóléti államokról (pl.: Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Ausztrália), konzervatív (vagy korporatív) demokrata államokról (pl.: Németország, Franciaország) és skandináv típusú jóléti államokról (pl.: Svédország) beszélni (Titmuss 1958, Esping-Andersen 1990).

Az állami feladatok során fontos szerepet játszik a jövedelmi különbségek (ami kiemelt tényező a jólét fogalmának értelmezéséhez) tolerálásának eltérő társadalmi gyakorlata és a társadalmi kohézió megteremtésének fontossága is. Kétségtelen, hogy a versenyt jobban támogató angolszász liberális államoknál a nagyobb jövedelmi különbségek mellé magasabb tolerancia szint is szükséges a berendezkedésből következő eltérések elfogadásához. A konzervatív állam esetében azonban a kohézió erősítése céljából nagyobb szerep jut a redistribúciós folyamat során társadalmi egyenlőtlenségek enyhítésére, amit így a piac fennhatóságán kívül helyez az állam. Valójában egyik modell sem létezik tökéletes formában egy nemzetállamon belül sem,

mivel azok csak az elméletek és a tapasztalatok közös halmazának együtteseként értelmezhetőek.

Az államelméleti modellek és gazdaságpolitikai irányzatok megkülönböztetése azért is fontos, mert a fejlett iparági csomópontok létrehozása és támogatása is eltérő célok mentén valósulhat meg. Minden ország klaszterkezdeményezése eltérő alapokon nyugszik (Egyesült Államok, Olaszország, Németország stb.), azonban nem mindegy, hogy a versenyképesség növelése érdekében kívánom rávezetni a piaci szereplőket a hálózatosodás vagy a klaszteresedés előnyeire (ekkor az angolszász liberális elképzelések mentén cselekszik az állam), vagy a társadalmi kohézió erősítésének céljából (szociális összefogás, szövetkezeti koncepción alapuló mikro-klaszterek, összhangban a jóléti állam koncepciójával). A hatékonyságot és méltányosságot egyaránt szolgáló állam (Bod 2006b) ebből adódóan két olyan tengely közé szorítja az iparági politikákat melyek között az egyensúly igencsak kényes. A klaszterpolitikáknál ezért az továbbra is vitatott, hogy a közgazdasági diszciplínák közül a jóléti közgazdaságtan, a növekedésemelvények, regionális fejlesztés, vagy a vállalatgazdaságosság elveit tartjuk irányadónak.

Az állam gazdaságpolitikai ereje az 1900-as évektől

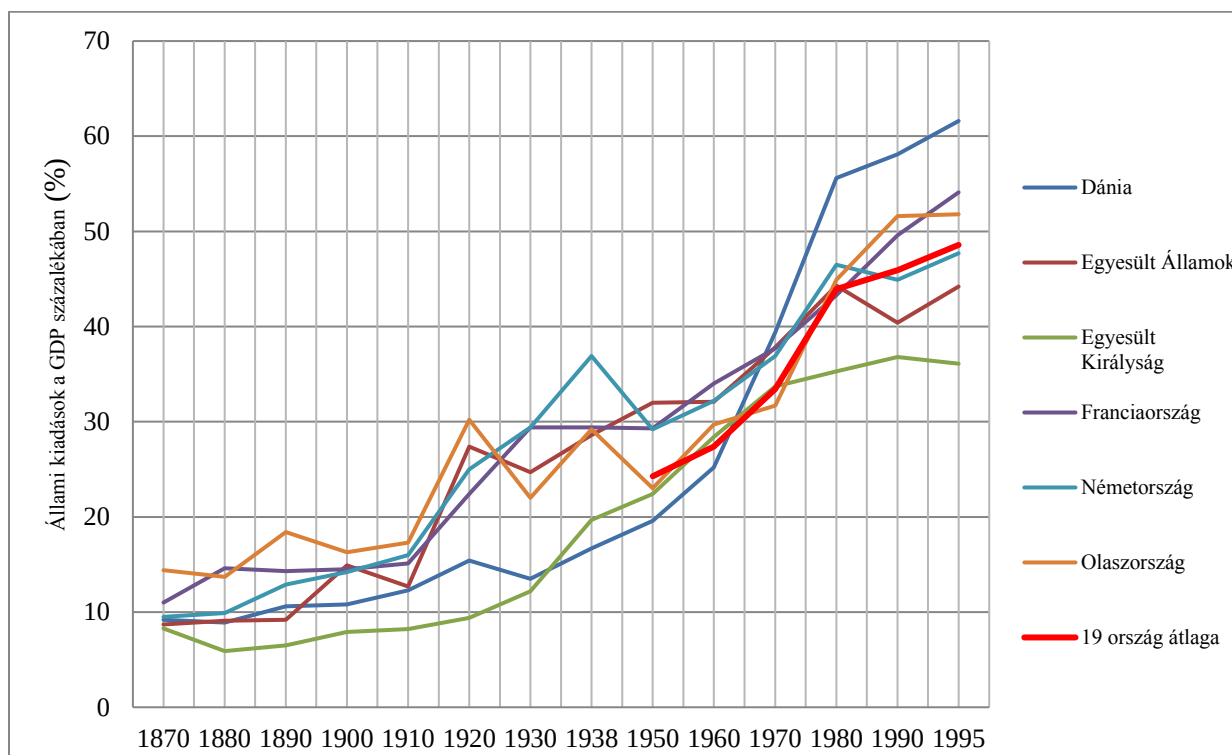
Az állam szerepét és az ezzel járó költségeket vizsgálva Wagner arra a következtetésre jutott, hogy mind az állam mérete, mind maga az államháztartás hosszú távon folyamatosan nőni fog. Ezt a jelenséget nevezzük Wagner törvénynek (Wagner 1911). Azonban a törvényszerűsége túl társadalmi és politikai egyetértésre is szükség van ahhoz, hogy az közigazgatási eszközrendszert bővítve teret engedjünk az államnak. A fenti áttekintés alapján láthatjuk, hogy egymástól kulturálisan és földrajzilag elkülönülő területeken eltérő ideák születtek az állam szerepére vonatkozóan. Azonban az első világháború kitöréséig jellemzően nem történik drasztikus intervenció, a vállalkozások élve a liberális gazdaságpolitika biztosította lehetőségekkel, terjeszkednek világszerte. A hadigazdálkodásból adódó erőteljes állami beavatkozás terjeszti ki az apparátus gazdaságban betöltött szerepét, majd a későbbiek során a totalitárius állam eszméje tükröződik vissza a német vagy a szovjet államszervezésben. A totális állam felépítése a dolgozat szempontjából nem releváns, hiszen a vizsgálandó országok berendezkedése ettől az államtípustól távol áll, azonban a mögötte lévő idea, miszerint az állam képes mindent irányítani, blokkolhatja a vállalkozói készséget illetve korrumpálhatja a koncentrációs törekvéseket²². A következő társadalmi gazdasági sokkhatás, az 1929-33-as válság, melynek nyomán az állami szerepvállalás Keynes (1936) tanainak gyakorlati alkalmazásán keresztül szükségszerűvé válik a gazdasági ciklusokból adódó bizonytalanságok enyhítése végett. A fiskális politika alkalmazása a recesszió idején lesz az egyik olyan 20. századi többször visszatérő eszköz, ami alapján jogosnak tarthatjuk, sőt bizonyos esetekben elvárjuk az állami szerepvállalást a gazdaság élénkítésében. Emellett az állam által garantált szolgáltatások körének bővülése, a jóléti állam koncepciójának létrejötte²³ és fejlődése az állam további bővülését vonta magával. A jóléti állam koncepciója a folyamatos gazdasági fejlődés idealizált állapotán nyugszik, melynél a konjunktúra elősegítésén keresztül az állam adóbevételeinek növelésével újratermeli befektetett eszközeit és folyamatos fejlődést biztosít a lakosság számára. Ez a befektetői magatartás magával vonta az állam szerepének és a GDP százalékában mért költségvetésének a növekedését is. Ezt a növekedést kívánom a következő ábrákkal szemléltetni, melyet Cusack és Fuchs (2002) kutatásainak alapján szerkesztettem²⁴.

²² Feltételezem, hogy azokban az országokban, ahol az államra, mint minden probléma végső megoldójára tekintenek, nehezebb az alulról induló gazdaságfejlesztési koncepciók gyakorlatba áthelyezése, mint a fejlett, független vállalkozói kultúrával rendelkező államokban.

²³ Bár azt gyakran már a bismarcki-i időkhöz kötik

²⁴ A teljes táblázat megtalálható a mellékletek között.

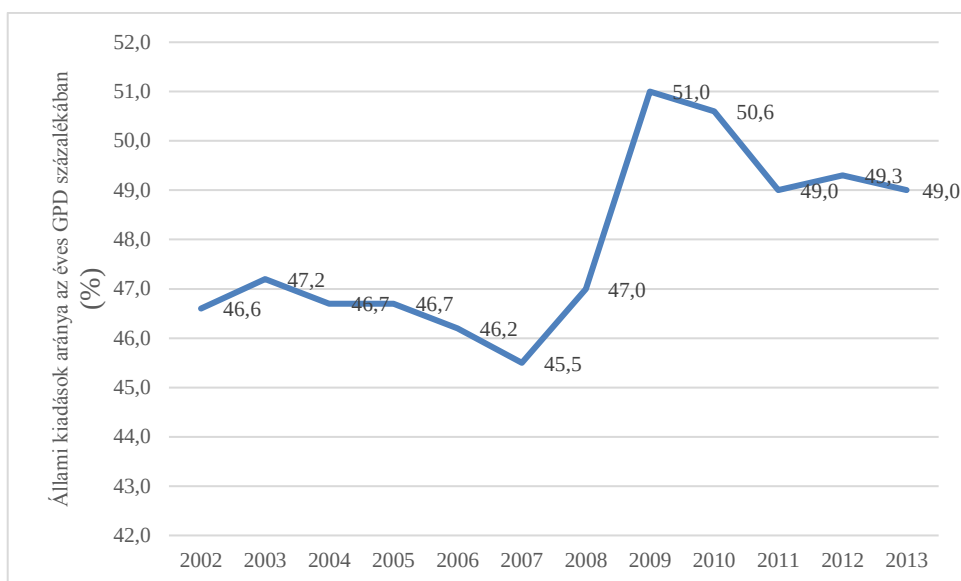
A 6. ábra az adatgyűjtés és normalizálás leghosszabb időtávját összefogó elemeit használja fel, azonban szűkíti a vizsgált országok listáját, meghagyva azok közül a különböző állameszmékkel analóg országokat.

6. ábra: Állami kiadások idősoros változása a kiválasztott állammodelleket reprezentáló országokban
Forrás: Cusack - Fuchs (2002) alapján saját szerkesztés - 2015

A 6. ábrába beillesztettem a kutatók által vizsgált 19 ország átlagos GDP arányos kiadásainak trendvonalát is, amelyhez adatok azonban csak az 1950-es évektől álltak rendelkezésre. Az ábrából jól látható, hogy az állami szerepvállalás (amennyiben azt a költségek oldaláról vizsgáljuk), folyamatosan növekedett a 19. század végétől egészen a második világháborúig, majd ezt követően a jóléti államideál megvalósítása miatt ugrásszerűen megnőtt. Kisebb kilengések megfigyelhetők voltak a kiadásokban, azonban jelentősebb változás nem következett be, még az 1973-as olajválság kapcsán sem. Az ezt követő időszakban többnyire Milton Friedman erőfeszítései által a monetáris és fiskális elemek alkalmazásának jogossága, illetve az állam és piac viszonya került a közgazdasági kutatások előterébe, a vitás kérdések azonban továbbra is rendezetlenek (Szepesi 2013). A dolgozatban nem is merül fel számomra kérdésként a monetáris vagy fiskális politika elsődlegessége vagy jogossága, hiszen annak szabályozó hatásai nélkül elképzelhetetlen lenne a mai modern piacgazdaságok és a kétszintű bankrendszer működtetése. Sokkal inkább az állami gazdaságpolitika egyik részhalmozásának, az iparági koncentrációra vonatkozó intézkedéseknek hasznosságát tartom szem előtt a vizsgálódásom során. A monetáris politikától elvonatkoztatva, de Friedman költségvetési kiadásokra vonatkozó elvével egyetértve az állami költségvetési tételek esetében célszerű a költség-haszon számítás elvégzése, mert végső soron ez biztosítja az elszámoltathatóságot a választók felé is. (Veress 1999 p. 22.). Az időrendben ezt követő, az állam szerepvállalását befolyásoló nagy hatású kiadvány a Williamson (1990) által jegyzett Washingtoni Konszenzus volt, melynek szerepét nem kívánom annak teljességében bemutatni (Lányi (1997, 2000), Szakolczai (2005)) kizárólag azt tartom kiemelendőnek, hogy a közkiadások újragondolását vetette fel és az állami beavatkozások hatásvizsgálatát vetítette elő. A 2008-as válság kapcsán felszínre került strukturális és értékrendbeli válság elsősorban a liberális piacgazdaság koncepciójának megkérdőjelezéséhez vezetett, és ezáltal az állami szerepvállalás újraértékelését, illetve annak növelését eredményezte. Nem kell hosszú ideig várnunk arra,

hogy a válság rendezéséhez felhasznált állami szerepet újraértékelje a társadalom, és egy ellentétes irányú erő megkezdje munkáját az egyensúly újbóli kialakításának érdekében.

7. ábra: Állami kiadások átlagos GDP arányos változása idősorosan
Forrás: Cusack & Fuchs (2002) alapján saját szerkesztés - 2015

A 7. ábrából kivehető, hogy az EU28 átlagában a 2008-as válsággal kapcsolatosan hirtelen állami költségnövekedés következett be, amelynek szintje enyhe csökkenés után vélhetően egy pár százalékkal magasabb pályára állt be.

A 21. századra kialakult állami közigazgatás számos jóléti funkciót magáénak tudva, a gazdasági kibocsátáshoz viszonyítva komoly gazdasági tényezőként jelenik meg a piacon, nem számolva a jogalkotási szerepköréből fakadó hatalmával. Amennyiben az állam ilyen kiterjedt intézményi rendszert tart fenn, feltételezhetjük, hogy beavatkozásai során jót és jól cselekszik, közvetve a lakossági jóllétet szolgálva. Az egész gazdaság működését jelentősen meghatározza, hogy aktív vagy passzív szereplőként, a változások kezdeményezőjeként vagy csak „éjjeli őrként” tekintünk az államra. A vállalkozások ennek függvényében végzik tevékenységeiket, számítanak állami segítségre, vagy igyekeznek önállóan, saját kezdeményezéseikre hagyatkozva érvényesülni. Láthatjuk, hogy térben és időben eltérő gyakorlat alakult ki az állam működésében és a gazdaságpolitika eszközeiben. A viszonylagos állandóság mellett azonban a világpolitika és sokszor sajnálatos módon az ebből adódó háborús körülmények is meghatározták az állami gazdaságpolitika mozgásterét (Bod 2006a). Általánosságban elmondhatjuk, hogy a krízishelyzetek jellemzően az állami mozgástér bővülésével jártak együtt (Eperjesi 2008), és az adatív módon választott gazdaságpolitika felértékelődését eredményezték (Kőrösi 2009).

A klaszterek tekintetében a legfontosabb feladatok, mely állandónak tekinthetők a modern állam szerepkörében a gazdasági növekedés, versenyképesség és az igazságos jövedelemelosztás biztosítása illetve támogatása.

2.2.3. Gazdaságpolitikai eszköztár a vizsgálati témában

Az előző fejezetben megvizsgáltam az állami szerepvállalás változását az államelméleti megközelítéseken keresztül, majd megmutattam, hogy a 20. századtól kezdődően folyamatosan nőtt az állam súlya a gazdaságban. A következő lépés, hogy áttekintsük, milyen intézkedésekkel tudja az állam növelni a jólétet, és milyen funkciói kapcsolódnak a különböző feladatokhoz.

Amennyiben az állami intézkedéseket megvalósító intézményrendszer működését, a közigazgatást vizsgáljuk, a jogalkotási funkción túl a Musgrave-i (1989) allokációs, redistribúciós és stabilizációs funkciókat egységesen gazdasági közigazgatásként definiálhatjuk (Berényi 2002, NKE 2013). Ez a közigazgatás azon részfunkciója, mely tevékenységét a gazdasági folyamatok befolyásolása által, a társadalmi és kormányzati célok elérésére, a köz érdekében fejti ki, miközben általános célja a stabil, kiegyensúlyozott nemzetgazdaság megteremtése, a piaci szereplők jogos érdekeinek védelme. A modern gazdasági igazgatás célrendszerét Kovács (2013) alapján a következő táblázatban mutatom be.

3. táblázat: A gazdasági közigazgatás célrendszere és eszközei

Forrás: Kovács (2013) alapján saját szerkesztés - 2015

Gazdasági közigazgatás célrendszere és eszközei	
Részletes célok	Eszközök
A konjunkturális ingadozások csillapítása,	Normatív - jogi, erkölcsi, etikai, technikai, egyéb – szabályozás
Az infláció féken tartása	Hatósági jogalkalmazás: engedélyezés, kötelezés, tiltás, felügyelet, ellenőrzés, szankcionálás
Foglalkoztatás, és a munkanélküliség kezelése	Az állam vagy az önkormányzatok közvetlen gazdasági tevékenysége
Nemzetközi áru- és pénzpiaci egyensúly megőrzése	Fiskális és monetáris eszközök
Általános értékek (az élet, a testi épség, a vagyonbiztonság) megóvása	Az információ áramoltatás
Szociális „háló” kiépítése	Bér- és jövedelemszabályozás
Társadalompolitikai célkitűzések gazdasági hátterének biztosítása	Gazdasági tervezés
Közösségi érdeket szolgáló gazdasági tevékenységek koordinálása	Jogilag nem formalizált eszközök: a mozgósítás, kampány, lobbizás, oktatás

A fenti célok és eszközök mindegyike közvetlenül vagy közvetve szolgálja a jóllét és jólét növekedését, ezért most emeljük ki azokat, amelyek a klaszteresedéssel kapcsolatban állhatnak. Egy iparági körzet létrehozásához kapcsolódhatnak a foglalkoztatáshoz és munkanélküliséghez kapcsolódó célok, a társadalompolitikai célkitűzések gazdasági hátterének biztosítása és a közösségi érdeket szolgáló gazdasági tevékenységek koordinálása. Az ezt segítő leggyakoribb állami eszközök a fiskális eszközök (azon belül is az ágazati és regionális politikák), az információ áramoltatás és oktatás, illetve a gazdasági tervezés. A gazdaságpolitikai eszközök nagy része áttételesen a klaszter politikákat is befolyásolja (IKED 2004), ezért a Klaszter Politikák Fehér könyve (IKED 2004) a Klaszter Politikák Zöld könyvének (Sölvell - Ketells - Lindqvist 2003) definícióit felhasználva határozta meg a klaszterpolitikák típusait, melyet Grosz (2006) elemzett részletesen, ezek:

- brókerpolitikák,
- kereslet oldali politikák,
- képzések,
- nemzetközi kapcsolatok támogatása és
- keretfeltételekre irányuló politikák (Grosz 2006, p. 165).

Az állami gazdaságpolitika célrendszerét vizsgálva feltehetjük a kérdést: Csak a jóllét eléréséhez szükséges keretrendszer megalkotása és fenntartása kötelező az állam részéről, (ahogyan azt korábban Jefferson megfogalmazta), vagy maga a gazdasági fejlődés létrehozása

is elvárható az államtól? Ha szigorúan tekintünk erre a feladatra, akkor azt mondhatjuk, hogy nem. Az állam szerepe kimerül abban, hogy monetáris eszközökkel stabilizálja az állami fizetőeszköz árfolyamát, kordában tartja az inflációt, meghatározza az irányadó kamatlábat, igyekszik teljesíteni a foglalkoztatással kapcsolatos elvárásokat, a fiskális eszközökkel pedig feladatait ellátva biztosítja a költségvetés egyensúlyát. Figyelembe véve a különböző elméletek nézőpontjait a dolgozat során alapvetően elfogadom Czeglédi (2007 p. 294) megállapítását miszerint „a gazdaságpolitika közvetett hatást képes gyakorolni a gazdasági növekedésre, de közvetlen hatás nincs a gazdaságpolitika és a gazdasági növekedés között.”

Az állami gazdaságpolitika eszköztára hatással lehet olyan tényezőkre, mint a foglalkoztatás mérete és szerkezete, az árszint alakulása, a nemzetgazdasági kereslet, vagy az államháztartás azonban ezek közül csak néhány olyan akad, amelyik közvetlenül megjelenik a jólét érzékelhető kategóriáinak vizsgálatakor. Tipikus problémának mondható, hogy sem a jólét sem az anyagi javak növelése érdekében semmilyen közvetlen és gyors lépést nem tud az állam alkalmazni. Ezt a gondolatmenetet folytatva az államnak nem feladata a közvetlen gazdasági fellendülés garantálása, az a piaci szereplők, a vállalkozói szféra feladata. Következő lépésként tehát meg kell tudnunk, milyen gazdaságpolitikát kell folytatni ahhoz, hogy az állam a lehető legjobban tudja felhasználni meglévő eszközeit, miközben hatékony együttműködésre jut a piaci szereplőkkel. A klaszterfejlesztések megfelelnek ezeknek a kritériumoknak, hiszen megfelelő tartományban (regionális és vállalatcsoport), széles érintetti kör (állam, önkormányzat, vállalatok, intézmények, egyetemek, stb) és megfelelő időtávon (közép-, hosszú táv) képesek kifejteni hatásukat, ahol az állam kezdeményező és támogató szerepben, a vállalkozások pedig a gazdasági fejlődés létrehozóiként szerepelnek a rendszerben.

A két fő szereplő, az állam és a piac szerepvállalásának mértéke alapján a gazdaság lehet piac által vezérelt, állam által vezérelt, illetve tárgyaláson alapuló (neokorporatív) berendezkedésű (Kornai 1986, Chikán 2008, Bod 2006a). A gazdaságpolitikát rendszerezhetjük a beavatkozások gyakorisága és mértéke alapján is. Azt a típusú beavatkozást, amikor a piaci működés természetes rendjét megváltoztatva avatkozik be aktivista gazdaságpolitikának hívjuk, míg nem-aktivista gazdaságpolitikaként értelmezzük az állam azon tevékenységét, amikor közvetlenül nem, csak jogi és gazdasági keretrendszer meghatározásával őröködik a gazdaság felett (Samuelshon-Nordhaus 2012, Mankiw 1999, Veress 2009). A beavatkozások algoritmizálásának szempontjából megkülönböztethetünk automatikusan működő, szabályokhoz kötött illetve bizonyos területeket egyénileg módosító diszkrecionális gazdaságpolitikát.

A klaszter típusú gazdaságfejlesztés a fentiek értelmében jellemzően diszkrecionális, igényli a tárgyaláson alapuló gazdaságirányítási kultúra meglétét és a keretrendszerek megteremtésén túl közvetlen piacbefolyásoló investíciókat is tartalmaz. Mivel a klaszterpolitika megvalósítása a költségvetésen keresztül és többnyire az Európai Unió strukturális alapjaiból finanszírozva kerül megvalósításra, ezért azt a fiskális politikai eszközök közé sorolom.

Az államok közvetlen beavatkozásán túl egyre inkább megjelenik az állam mint változást generáló, iniciáló szereplő, aki a feltételrendszer biztosításán keresztül igyekszik a gazdaságot egy magasabb pályára állítani. (Körösi 2009). A klaszterkezdeményezések esetében tipikusan erre láthattunk példát, amikor is egy minta kialakításának érdekében lépett be az állam (illetve közvetetten az Európai Unió), mint gazdaságformáló erő a piacra.

Piaci és állami kudarcok

Az állam feladatainak körét a fentiekből adódóan meghatározhatjuk annak megfelelően is, hogy milyen típusú javak előállításában és elosztásában jelentkezik piaci kudarcok. Ezek a kudarcok tételesen: externális hatások, közjavak léte, információs aszimmetria a piacon,

monopolhelyzet, gazdasági ciklikusság, jövedelmi különbségek tartóssága, rövid távú piaci érdekeltség (Hoós 2002, p.45-82, Stiglitz 2000 p.88-98., Bod 2006b). Mivel ezek megszüntetésére Stigler szerint két mód adódik, „az állam és az imádság” (Stigler 1989. p.323), ezért előbbivel aktívan a dolgozatban, utóbbival pedig szabadidőmben kívánok foglalkozni.

A jószág alapú megkülönböztetés általában a fogyasztásból való kizárás alapján különböztet meg magánjavakat, közjavakat, díjfizető javakat, közös készletű illetve közbenső javakat. Ha ezt a megkülönböztetést alkalmazzuk, akkor az iparági politikák és ezen belül a klaszterek támogatása által a magánjavak világába történő közvetlen beavatkozásról van szó, mely elsődlegesen nem feladata az államnak. Azonban ha a gazdaság egészét tekintve bevezetjük a versenyképesség fogalmát, fogalmazhatunk úgy is, hogy az ilyen típusú beavatkozásokkal az állam a versenyképesség javítását célozza meg.

Kérdés marad továbbra is, hogy a versenyképesség biztosítása kinek a feladata? Ha nem-aktivista gazdaságpolitikát folytatunk, elégségesnek tekinthető a megfelelő keretrendszer kialakítása, hiszen a versenyt torzító elemek használata akár törvényellenes is lehet. A következő kérdés, hogy kinek a versenyképességéről van szó? Egy adott hálózat vagy klaszter vajon nemzetgazdasági szinten megjelenő eredményeket is képes-e felmutatni, vagy kizárólag a stakeholderek köre érzékeli a pozitív változásokat? Ideális esetben azt mondhatjuk, hogy a klaszteresedés pozitív externáliái legalább települési, kistérségi vagy esetleg régiós szinten is megjelennek. A dolgozat célja a specializáció és területi koncentráció gazdasági teljesítményre vonatkozó hatásainak vizsgálata, így az eredményekből megítélhetjük a gazdaságpolitika egyik részterületének, a klaszterpolitika sikerességét is. Bentham (1781), az utilitarizmus atyja szerint, az állami szerepvállalás hatékonysága az egyének életében betöltött öröm mennyiségéből, annak hasznosságából eredeztethető. A hasznosság jelen esetben pedig az egy főre jutó GDP nagyságként értelmezendő a dolgozatban.

Az állam regulatív szerepén keresztül egyébiránt ösztönözheti modern koncentrált iparági körzetek kialakítását törvényi szabályozások révén is, például bizonyos támogatásokhoz hozzáférést csak a deklarált „szervezetek” számára biztosít. Az állam feladatainak meghatározása azért is szükséges, hogy tisztán lássuk a klaszterorientált regionális fejlesztési politika céljait. Abban az esetben ugyanis, ha a klasztereket szervezeti formaként vizsgáljuk és értelmezzük, ami a szinergikus működésből fakadóan sikeresebb szervezési és gazdaságossági szempontból (Szintay 2003), akkor felmerülhet bennünk a kérdés, hogy az állam miért kívánja bizonyos szervezeti formák megváltoztatását beruházásokkal segíteni. Ha a klaszterek valóban sikeresebb organizmusai a gazdasági tevékenységek elvégzésének, mint a korábbi formák, akkor egy tökéletesen működő piacon az információk áramlása miatt önmagától elindul a klaszteresedés és nincs szükség állami beavatkozásra. A klaszterek az önérték és a közös célok együttes megvalósításának eredményei. Ha ez a fajta versengő-együtműködő szemlélet nem jellemzi a társadalmat, valamely magatartás túlsúlyba kerül, és emiatt sérül a gazdasági egyensúly, az állami beavatkozás jogos. Azonban kérdésessé válik, hogy a magatartásformák vagy a szervezeti formák támogatása-e a cél. Meglátásom szerint mindkettő hasznos lehet, magatartásformák országos szintű terjedését azonban olyan állami eszközökkel érhetjük el, mint az információ átadás, az oktatás vagy a gazdasági tervezés. Még egy kudarc terület, amit érdemes megvizsgálni, abból adódik, hogy a lakosság nem képes akkora mértékű tőkeakkumuláció elérésére és tervezésre, amely az ágazati politikák végrehajtásához szükséges lenne. Ez jellemzően a tudásterjedés akadályaira vezethető vissza (Hayek 1945). Amennyiben az állam olyan beruházásokon keresztül kívánja stimulálni a gazdaságot, melyhez a társadalom széles körű összefogására és tőkekoncentrációjára lenne szükség, könnyen belátható, hogy gyorsabb reakciókészséggel bír a közigazgatás, mint az egyének független csoportja. A közösség persze létrehozhatja piaci alapon működő befektetési alapkezelőket, melynek célja

kifejezetten a helyi infrastruktúra és gazdaságfejlesztés lenne, ez azonban újabb szervezési feladatot jelentene.

A piaci kudarcok mellett azonban tipikus állami kudarcok is kialakulhatnak, amelyekre tekintettel kell lenni a gazdaságfejlesztési programok kidolgozásakor. Tipikus példa erre az olyan támogatási politika, amely olyan csoportokra koncentrál, amelyek viszonylag könnyen képesek egységgé szerveződni és nyomást gyakorolni a döntéshozókra. Ebben az esetben elképzelhető, hogy egy szűkebb kör más csoportok érdekeinek megsértésével jut előnyökhöz, ami a kollektív döntések sajátossága (Olson 1997). Ennek folyamánya az, amikor túlságosan specializált régiókat kívánunk létrehozni, és ezzel tesszük kiszolgáltatottá az adott térséget (Rosenfeld 2001). Boekholt és Thuriaux (1999) foglalta össze azokat a tipikus hibákat, melyek a nem megfelelő célcsoportok kiválasztásával és azok támogatásával több kárt, mint hasznot jelentenek a gazdaságban. Roelandt és szerzőtársai (1999) szerint a klaszter politikáknak pontos és világos képet kell adniuk a támogatandó területekről, azonban a támogatás során a direkt módszerekkel szemben az indirekt kezdeményezéseket kell szem előtt tartaniuk.

2.2.4. Az állam és gazdaságpolitika kutatásához kapcsolódó elemeinek összefoglalása

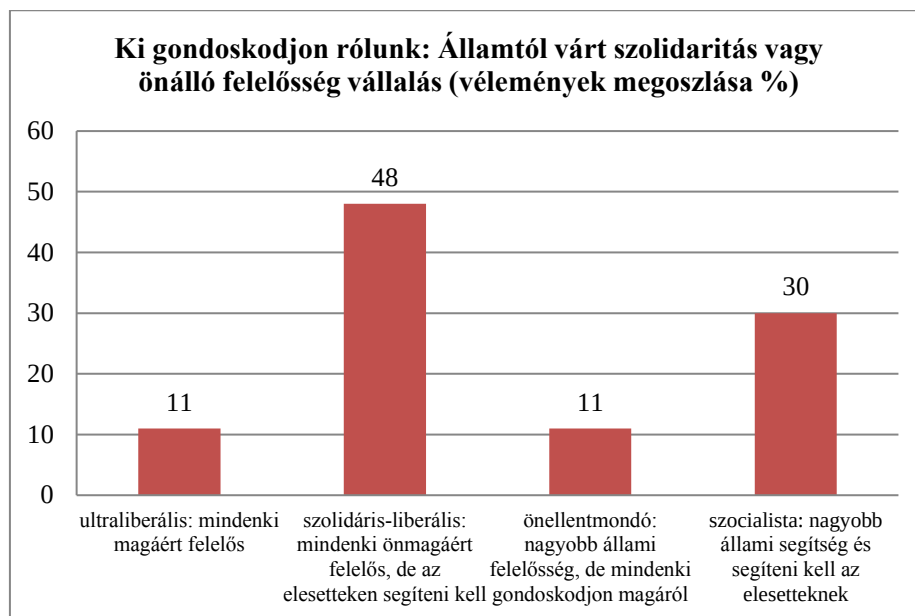
Összefoglalva a fentieket: Ha elfogadjuk, hogy a regionális specializáció végső soron az egyedi szervezet, a klaszter és a régió szempontjából is hasznos, akkor egy tökéletesen informált piac automatikusan erre a koncentrációra fog törekedni. Viszont a nem tökéletes informáltságra reagálnia kell az államnak, és mint a társadalmi problémák megoldásának egyik legfontosabb szereplője (Stiglitz 2003, Fukuyama 2005, Imre 2011) gazdaságpolitikai eszközei segítségével avatkozik be a folyamatokba. Ezzel párhuzamosan a vállalkozásoknak és a lakosságnak pedig törekednie kell arra, hogy olyan gazdaságfejlesztési eszközt válasszon az állam, ami megfelelően széles társadalmi rétegek életminőség javulását éri el, elfogadható költség-haszon kapcsolatok mellett.

Az alapvető jóléti elvárások tekintetében lényegi különbségekre nem számítanak a felméréseket készítő, abban viszont már eltérések mutatkozhatnak, hogy milyen arányban tekintik az emberek ezek elérését saját felelősségüknek és mennyiben állami feladatnak (Csontos-Kornai-Tóth 1996, Ferge 1996, Tárfi 2008, 2009, Tóth 2008). Bernát (Tárfi 2009) elemzése alapján az is kiderül, hogy közel sem képez homogén csoportot a magyar lakosság annak a tekintetében, hogy mit tekint állami feladatnak és mit gondol saját felelősségi körébe tartozónak. Bernát (2009) kutatásában két kérdést tettek fel a megkérdezetteknek:

- „Az embereknek maguknak kell vállalniuk a felelősséget sorsukért” vagy „Az államnak nagyobb felelősséget kell vállalnia az emberekről való gondoskodásban.”
- „Mindenki gondoskodik magáról, úgy ahogy tud” vagy „Az embernek segítenie kell nehéz helyzetű embertársainak” (Bernát 2009. p.13.)

Az első kérdésnél a megkérdezettek 45%-a szerint mindenki saját maga felelős az életéért, negyedük gondolja megosztottnak a felelősségvállalást az állam és az egyén között, 30%-uk azonban nagyobb állami szerepvállalást tart szükségesnek. A második kérdés tekintetében jön létre többségi társadalmi konszenzus, ahol is a nehéz helyzetben élő emberek támogatását a megkérdezettek 56%-a tartotta fontosnak, 27% döntött az „is-is” válasz mellett, míg 17%-uk az öngondoskodást hangsúlyozta. (lásd 6. sz. melléklet)

A felmérés két kérdésének összevetéséből alakult ki a nyolcadik ábra, ami alapján csoportosíthatjuk a válaszokat az azokkal analóg gazdaságpolitikai hozzáállás alapján is.

8. ábra: A felelősségvállalásról vallott vélemények megoszlása
 Forrás: Bernát 2009 p.13. táblázata alapján saját szerkesztés - 2015

Az adatfelvételt a 2009-es World Value Survey-vel párhuzamosan készítették egy 1000 fős a magyar felnőtt lakosságot reprezentáló mintán. A fentiek ismeretében a regionális specializáció szerepe újra finomodhat, figyelembe véve az állami szerepvállalás szükségességét igénylők széles körét illetve a szociális kérdésekre való érzékenységet. Ugyanezen kutatás jövedelmi különbségeket vizsgáló kérdéssora megerősíti a fentieket, 72%-a a megkérdezetteknek túl nagyoknak ítélte a jövedelemkülönbségeket Magyarországon, és 64%-uk nem ért egyet azzal, hogy a jövedelemkülönbségek szükségesek a gazdaság fejlődéséhez. (Tárki 2009. p.24.) Bár a végzettségi szint, a jövedelmi helyzet és a kor tekintetében eltérő csoportokat képezhetünk a megkérdezettek válaszai alapján, a többség minden csoportban nagyoknak tartja a jóléti helyzetben tapasztalható szórást. Áttételesen ugyan, de a munka–kapcsolat–család–szerencse tengely mentén történt felmérés eredményei is azt mutatják, hogy bár a magyar lakosság az anyagi siker legfőbb okaként a munkát tartja (32%), a kapcsolatokat (26%), a családot (24%), és a szerencsét (19%) is komoly tényezőként jelennek meg az emberek szemében.

Ezek alapján a saját törekvésem kisebbségi helyzetbe kerül annak komplementer halmazával, tehát inkább a rajtam kívül álló tényezők fontosságát mutatja ez az eredmény (illetve, hogy ezt gondolja a lakosság), semmint a saját munka elsődlegességét. Ez számomra a vállalkozói készség szempontjából lényeges üzenet, ugyanis ha a saját felelősségemet a sikereimben kisebbségnek érzem, mint a többi tényező erejét, akkor hajlamossá válhatok arra, hogy függőségi viszonyként értelmezsem a saját boldogulásomat és a környezetem helyzetét, ad absurdum ettől tegyem teljesen függővé előrejutásomat. Van azonban egy másik üzenete is a dolgozatom számára ennek az eredménynek. Ha a család és a kapcsolatok (a szubjektív észlelésnek megfelelően) valóban fontos szerepet játszanak a sikerben, akkor a hálózatosodás és a klaszteresedés esetében ezt a feltételezést akár a saját hasznunkra is fordíthatjuk. A felmérés utolsó fontos üzenetét a következő eredményekből fogalmazom meg. Az érvényesüléssel kapcsolatos vélemények esetében (Bernát 2009. p. 30.) sajnálatos módon a válaszadók épphogy több mint fele (51%) gondolta úgy, hogy „aki keményen dolgozik, az biztos, hogy eléri, amit akar”. Ez a jelenség komoly magyarázó erővel bírhat az alulról induló kezdeményezések elégtelenségének okát kutatva. Ezzel párhuzamosan a normaszegő magatartás fontosságát („ebben az országban becsületesen nem lehet meggazdagodni” -82%, „aki vinni akarja valamire, az rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon”-75%) nagyon sokan kiemelték, ami sajnálatos abban a tekintetben is, hogy a gazdaságpolitikai intézkedések

jellemzően interakciót (és lehetőleg szabályos magatartást) követelnek meg a gazdasági szereplőktől. Nézzünk két nagyon szélsőséges, de egyszerű esetet, mely jól szemlélteti a helyzet „Circulus vitiosus” jellegét. Az állam döntési helyzetbe kényszerül, igyekszik a lakossági attitűdöknek megfelelően gazdaságpolitikai beavatkozásokat alkalmazni. Első lépcsőben megpróbál kivonulni és minimalizálni törekvéseit, de ez nem áll összhangban a lakossági véleményekkel, akik az állam jelenlétét szükségesnek ítélik meg. Tehát az állami szerepvállalás minimalizálása (számos egyéb tényezőtől adódóan) nem járható út. Az állam ekkor a másik szélsőséges irányba mozdul el, és megpróbál nagyarányú támogatások által gazdaságélénkítő programokat alkalmazni, amelyek örömteli fogadtatásra találnak, azonban a normaszegő magatartás sikeren betöltött (vélt vagy valós) szerepe miatt rávezetik a szereplőket egy a versennyel ellentmondásos, a kiválóságot nem támogató útra, mely akár a minden érintett által elítélt jövedelmi különbségek további növekedéséhez vezethet.

A 2.1 és 2.2 fejezet leglényegesebb elemeit az alábbiak szerint foglalhatjuk össze:

Az állam szerepe történelmi és kulturális okoknál fogva továbbra is jelentős a gazdaságfejlesztési programok tekintetében, és így közvetetten hatást gyakorol az életminőségre, azonban nem képes minden egyes dimenzióban érezhető változást előidézni, ezért az életminőségben játszó szerepe a lakosság megítélésétől és értékrendjétől is függ.

2.3. Régió, specializáció, klaszterek

2.3.1. Regionális gazdaságfejlesztés célja

A korábbi fejezetek során eljutottunk az életminőség–állam–gazdaságpolitika vonalon keresztül a klaszterpolitikákhoz, így a következőkben a klaszterek értelmezési tartományát, földrajzi halmazát, a régiót, majd végső soron a klasztert definiálom.

A régió definíciója a különböző szerzők szemszögéből adódóan merőben eltérő lehet, ami a térlehatárolás eltérő lehetőségeire vezethető vissza. Egy területet feloszthatunk földrajzi, szociokulturális, közigazgatási, gazdasági, etnikai és statisztikai szempontok alapján (Kocziszky 2008, Lengyel-Rechnitzer 2004, Lengyel 2010). A dolgozat során, a statisztikai adatgyűjtés szempontjából leginkább alkalmas, az Európai Unió által definiált Statisztikai Célú Területi Egységek Nomenklatúrája (NUTS) alapján a régiókat a NUTS2 szintnek megfelelő térmeghatározással egységben kezelem.

A vizsgálati szint kiválasztási szempontja a statisztikai adatfeldolgozás egyszerűsége és a tervezési szintekkel való összhang volt, de elismerem, hogy a NUTS területi rendszer nem feltétlenül követi a kereskedelemben vagy a regionális gazdaságban fellelhető problémák alapján történő csoportosítást és lehatárolásokat. Erre vonatkozóan a 20. századi kutatók közül többen tettek kísérletet az adott felhasználási igény szerinti régió definíció meghatározására (Christaller (1933: 1966), Losch (1954), Isard W. (1975)). A dolgozat nem kíván új típusú regionális térfelosztási rendszert kidolgozni, de szükségesnek látja a jövőben egy olyan iparági és/vagy csomóponti (nodális), a gazdasági térségeket jobban átláthatóvá és megismerhetővé tevő rendszer kidolgozását. (Hoover-Giarratani 1985; (Fox - Kumar. 1994) mint amilyen az Egyesült Államokban már létezik. (Lengyel 2003. 88-89.). A regionális különbségek (pl: életminőség) okai között egy adott térség öko-szocio-kulturális²⁵ tényezőit szintén relevánsnak tartom (Markusen 1987), azonban jelen dolgozatban nem foglalkozom ezzel.

A gazdaságfejlesztés definíciójára Lengyel (2010, p. 22.) meghatározását tartom a leginkább alkalmasnak a dolgozat szempontjából, miszerint: „A regionális gazdaságfejlesztés célja: a

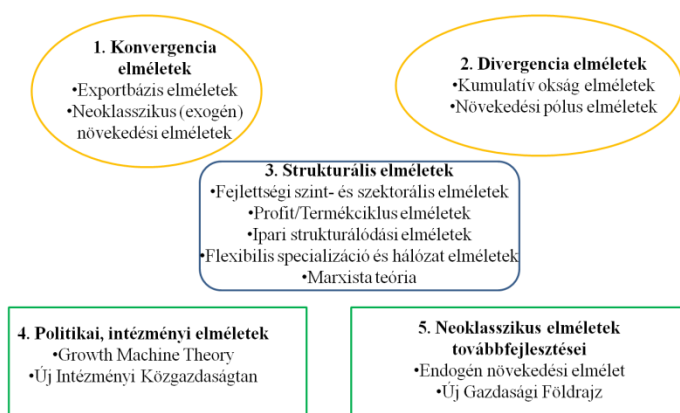
²⁵ A természeti erőforrások és a lakosság történelmi kapcsolatán alapuló

régióban élők életszínvonalának, életminőségének javulásához szükséges gazdasági feltételek biztosítása”. Menger (1963) szerint a gazdaság kiinduló helyzete és a végső célja szigorúan meghatározott, a gazdasági szereplők tevékenységét elsődlegesen az emberi igények és az ahhoz szükséges erőforrások határozzák meg. Ez a megfogalmazás szintén összhangban van a dolgozat alapfeltételezéseivel. A makro szinttől lefelé haladva a régiók és települések szintjén elfogadom Enyedi (1996, 61-62. o.) meghatározását egy régió központjának, városának célrendszerére vonatkozóan, miszerint „a várospolitikai célja a városban előállított jövedelem tartós növelése” illetve „a hosszú távú és stabil jövedelemnövelés”. Ezt azért tartom fontosnak, mert a települések és az ott található vállalatok együttműködése alapja lehet a további specializációnak és koncentrációnak. A helyi gazdaságfejlesztés egy olyan folyamat, amely során a meglévő humán és természeti erőforrások maximális kihasználása mellett történik meg a munkahelyek teremtése és a jólét fokozása (Blakely–Bradshaw, 2002), ezen felül a fejlődés eléréséhez az együttműködésükre van szükség (Bennett–Krebs, 1991). Felbinger és Robey (2001) szerint sokkal inkább a partnerségi viszonyok tisztázása az iránymutató a fejlesztési tervek kidolgozásánál, az oktatásnál pedig a specializált képzéssel szemben a transzformálható tudás átadását tartják fontosnak. Ezek az általános megállapítások a cselekvési tervek kialakításakor lehetnek fontosak.

Lengyel (2010 40. oldal) megjegyzi, „hogya a regionális gazdasági növekedés értelmezésében a jövedelmek és a foglalkoztatottság helyett előbb a termelékenység és életszínvonal, majd az utóbbi időben [...] a versenyképesség vált kulcsfogalommal.” Bár a versenyképesség nem központi témája a dolgozatnak, de fontos eleme a regionális gazdaságfejlesztésnek, amihez kapcsolódóan Huggins (2003) meghatározónak tartja a vállalkozások sűrűségét, a tudásalapú cégek arányát, a termelékenységet és a gazdasági aktivitást. Ezekből a vállalkozások sűrűségét és a területi specializációt vizsgálom részletesebben, egy speciális tudásalapú keretrendszeren belül. Az ágazati sűrűsödés vagy specializáció jelenti a dolgozatban a kapcsolatot a klaszteresedési potenciállal, ezért bár ezek nem tekinthetők egymás szinonimáinak, mégis sok esetben hasonlóan kezelek.

A gazdaságfejlesztési eszközöket megalapozó elméleti irányzatok

A közgazdaságtanban belül az 1950-es végétől beszélhetünk a növekedés vizsgálatáról, mint önálló diszciplináris területről (Simon 2001). A gazdasági fejlődés és fejlesztés háttérében rejlő tényezőket nem csak az előnyök szempontjából, közgazdasági szempontok szerint, hanem a földrajztudomány, a szociológia, és politológia művelőinek szemszögéből is vizsgálhatjuk (Dawkins 2003).

9. ábra: Regionális gazdaságfejlesztéshez kapcsolódó kutatási területek összefoglalása

Forrás: Dawkins 2003 alapján saját szerkesztés - 2015

Capello (2007 p.757) kiváló összefoglaló táblázatot készített az elméletek alkalmazására vonatkozóan, amita hazai kutatók is rendszeresen bemutatnak (pl.: Lengyel 2010, Jóna 2013). Feltűnő azonban, hogy az időszak megjelölésénél csak a gyakorlati alkalmazás ideje jelenik meg, az elméleti alapok időbeli ismertetésére nem tér ki az ábra. Azonban egy dimenziója, a Gazdasági növekedés értelmezése miatt nem hagyhatom ki az ismertetését.

4. táblázat: A regionális gazdasági növekedési elméletek főbb közgazdaságtani irányzata

Forrás: Capello 2007 757.p.

Elméleti szempontok	Keynes-i irányzat	Neoklasszikus (exogén elmélet)	Neoklasszikus (endogén) elmélet	Neoklasszikus (heterogén) elmélet	Területi irányzat
Időszak	1960-1970-es évek	1960-1970-es évek	1980-1990-es évek	1980-1990-es évek	1990-2000-es évek
Gazdasági növekedés értelmezése	Jövedelmek és foglalkoztatás növekedése	Termelékenység és életszínvonal javulása	Termelékenység és életszínvonal javulása	Versenyképesség	Versenyképesség
Növekedési tényezők	Kereslet	Tényezőellátottság és termelékenység	Termelékenység növekedésének endogén forrásai	Nem-hagyományos tényezőellátottság javulása	Endogén területi elemek
Elméleti alapok	Exportbázis elmélet, kumulatív okság elmélet	Régiók közötti tényezőáramlás	Makroökonómiai endogén növekedésemlelete	Növekedési potenciál elméletek	Kistérségi endogén növekedési elméletek

A 4. táblázat e dimenziója mentén haladva a számomra legfontosabb tény az, hogy a növekedés értelmezésénél az 1960-as évektől megjelenik az életszínvonal, majd 1980-tól a versenyképesség (akárcsak Lengyelnél 2010, 40.o.). A gazdaságfejlesztési ideák céljai itt is viszonylagos stabilitást mutatnak, azonban azt gondolom, hogy a korábbi elemekre ráépülve, és nem azok helyett jelenik meg a versenyképesség, a termelékenység, vagy az endogén területi elemek. Meglátásom szerint a táblázat inkább a fejlesztési célrendszer komplexitásának változására hívja fel a figyelmet, semmint kizárólag az aktuális trendekre.

Előnyelméletek

Az abszolút előnyök elméletét megalapozandó Adam Smith (1959) a munkamegosztás termelékenységet fokozó hatását mutatja be, és ezt az analógiát követve a termelés térbeli koncentrációjának előnyeit, a helyi iparági specializációt adja meg. Smith kiemeli azt is, hogy a specializáció mértéke összhangban áll a piac méretével is, nem csak az alkalmazott munkamegosztási elvek, vagy a létrehozott javak számítanak (Smith 1959 p.21). Ugyancsak lényeges megállapítása volt, hogy bizonyos tevékenységek a városi területekhez kötöttek, míg más tevékenységek kizárólag a vidéki területeken valósulnak meg. Ennek a specializációnak egy szofisztikált megközelítése David Ricardo komparatív előnyök elmélete, mely a relatív specializáció fontosságát hangsúlyozza. A Ricardo (1991:1817) által kidolgozott komparatív előnyök elméletét továbbfejlesztő Eli Heckscher (1919) és Bertil Ohlin (1933) továbbra is feltételezte, hogy az országok előnyt szerezhetnek azon termékek exportjából, amelyek inputjai bőségesen rendelkezésre állnak, és relatív áruk alacsonyabb a versengő partnerek árainál. A Heckscher-Ohlin (H-O) modell alapján a specializáció minden egyes térség hasznára válhat, csak a megfelelő komparatív előnnyel bíró iparágakban kell specializálnia a régióknak. Ez tekinthető a klaszteresedési jelenség hajtóerejének, melyet a makroszintű elméletekből származtathatunk. Az iparágak által exportált javak megoszlásának tesztelését végezte el a Bowen–Leamer–Sveiskauskas (1987) kutató trió vizsgálva, hogy az országok azoknak a termékeknek a nettó exportőrei, amelyekhez kapcsolódó tényezőivel jól ellátottak, azonban ez nem kerül empirikus megerősítésre. A politikai döntéshozókra a regionális gazdaságfejlesztési

elméletek közül North (1956) exportbázis elmélete volt talán a legnagyobb hatással. Tiebout (1956) a modell bővítésével és általánosításával párhuzamosan rámutatott annak hiányosságaira, például, hogy az export önmagában nem képes magyarázni a gazdaság fejlődését, azonban bevezeti a regionális multiplikátor fogalmát, ami a bázis (basic/traded) és nem-bázis (non-basic/non-traded) gazdasági tevékenységek arányát mutatja meg. A bázis az exportképes szektorokat, a nem-bázis pedig alapvetően helyi fogyasztói igények kielégítését megcélzó iparágakat jelenti. Később Porter (2003) ezt a modellt kiegészíti egy harmadik szektorral, az erőforrás-függővel (Resource-dependent), melyek az adott térhez kötött inputokból térben nem transzferálható szolgáltatásokat és termékeket állítanak elő. Mindkét szerző feltételezése alapján a regionális fejlődés alapja az exportképes áruk és szolgáltatások előállításában való specializáció. Porter szerint (1990) egy nemzet fejlődése a munkaerő, a tőke és a természeti erőforrások megfelelő felhasználásából eredő termelékenységen alapul. A termelékenységre azonban hatással lehet politikai, jogi és makrogazdasági helyzet, a vállalkozások és a vállalkozói környezet sikeressége és minősége, illetve a vállalati szintű működés és stratégia kifinomultsága. A termelékenység kapcsolata az innovációval Schumpeter (1942) művétől kezdve ismeretessé vált, és ezt a hatást csak erősítették Porter későbbi publikációi. (Porter 1998, Porter-Stern 1999). A klasszikus koncepciók újraértelmezése során Camagni (2002) szerint a régiók egymással nem a ricardoi elvek alapján versenyeznek, hanem sokkal inkább a Smith-féle abszolút előnyök dominálnak, amelyeket természetükben hasonlónak tekint a Michael Porter-féle (1998) kompetitív versenyelőnyökkel (Camagni, 2002). A régiók nem ricardoi versenyére hívta fel a figyelmet Krugman (1980), külön kiemelve a nemzetközi specializáció hatását a bérekre (Krugman 2008).

Konvergencia kérdése

A gazdaságfejlesztési programok szempontjából nagyon lényeges a gazdasági konvergencia feltételezett létezése. Amennyiben ugyanis automatikusan konvergál a régiók gazdasági teljesítménye, úgy az állam szerepe is felülvizsgálható. A konvergencia kutatások fontos kutatói Barro és Sala-i Martin (1991, 1992), Mankiw–Romer–Weil (1992), illetve Maddison (1982) adatait felhasználva Baumol (1986). Paul Romer (1986) a különböző gazdasági fejlettségű államok fejlődési pályáit vizsgálta Marshall (1890) külső és belső méretgazdaságossági tényezőire illetve Arrow (1962) „learning-by-doing” fejlődési koncepciójára alapozva. Ramsey (1928) kutatásai mutatták be először a gazdasági fejlődés növekedési üteme és a kiinduló jövedelmi vagy termelési szint inverz kapcsolatát. Jánossy (1996) szerint a korábbi termelési trend a növekedés korlátja lehet egy krízis után, ami viszonyítási alapot jelenthet az országok számára. Ez a trend lehet a makroökonómiából ismert megtakarítási rátához tartozó stacionárius (egyensúlyi) növekedés szintje (King – Rebelo 1990). A neoklasszikus fejlődésméletek családjába tartozó modellek mindegyike használta a tőkét és a munkaerőt, mint legerősebb változókat, és az alapmodell elemeinek különbözősége a GDP eltérések közel 80%-át magyarázta (Erős 2007, Mankiw-Romer-Weil 1990, Romer 1994).

Ray (1999) a technikai fejlődés értelmezésénél bemutatta, hogy a tudásban gazdag és tudásban szegény társadalmak fejlődését nem lehet önmagában csak a technikai fejlettséggel magyarázni. A neoklasszikus modellel ellentétben (ahol az innováció exogén elemként jelenik meg) egy endogén növekedési elmélet magában foglalja Jánossy (1996) szóhasználatával a szakmastruktúrák változását is, amit én a regionális specializációval analóg módon kezelek.

Telephelyelméletek

A külső méretgazdaságossági tényezők elmélete a XIX. század végén publikált, Alfred Marshall által jegyzett Principles of Economics-ban jelenik meg először. A XX. század elején fejlődésnek indulnak a telephelyelméletek, többek között Weber (1929), Hoover (1937), Greenhut (1956) és Isard (1956) kutatásai alapján. A telephelyelméletek többsége a vállalatok térbeli elhelyezkedését magyarázza meg a különböző inputok árain keresztül. Az elméleteket leegyszerűsítve input piac közeli és output piac közeli elhelyezkedésekről beszélhetünk, annak megfelelően, hogy a tevékenységhez szükséges alapanyagok szállítási költsége, vagy a piacra szállítás költsége a nagyobb. A telephelyelméletek alapvetően nem a regionális gazdaságfejlesztés fő kérdéseivel foglalkoztak, de mint azt látni fogjuk, a vállalatok térbeli koncentrálódása az iparági körzetek és klaszterek létrejöttének előfeltétele, ennek megfelelően áttételesen egy régió specializációjának és fejlettségének fokmérője is. A vállalatok megalakulásánál és telephelyválasztásánál igencsak lényegesek a lehetséges pozitív externáliák, amelyek a működésükhöz szükséges helyi erőforrások speciális allokációjának (pl.: helyi alapanyag és feldolgozott anyagok, beszállítók), a munkaerő rendelkezésre állásának (egyetemek, képzőközpontok jelenléte), a versenytársak vagy partnerek jelenlétének függvényében erőteljesen változhat. Ezek között szerepet játszanak a kézzel fogható és nem-kézzel fogható erőforrások is akár, amelyek egy adott terület jellemzőiből következnek. Ezt az 5. táblázatban szerettem volna összefoglalni a dolgozatban lényeges, területhez köthető hatások jellemzőit.

5. táblázat: Agglomerációs, lokalizációs és urbanizációs externáliák
Forrás: Békés – Rózsás 2011 alapján saját szerkesztés - 2015

Marshall (1890): Városi agglomeráció forrása	Duranton-Puga (2004) agglomeráció mechanizmus	Marshall-Arrow-Romer (MAR) Lokalizációs externáliák	Jacobs-féle Urbanizációs externáliák
Munkapiaci interakciók (labor market pooling)	Megosztás (sharing)	Növekedés elméleti kapcsolat	Különbözés a városi területen belül
Vállalatok közötti kapcsolatok (input sharing)	Párosítás (matching)	Iparági specializált tudás terjedés	Több iparág diverzitása kiegészíti egymást
Tudás átterjedés (knowledge sharing)	Tanulás (learning)	High-tech iparágakra jellemző	Több iparágan keresztül jelenik meg

Fejlődési fázis elméletek

Hoover- Giarratani (1985) alapján egy térség fejlődése során valamilyen mintázatot követve jut el a mezőgazdaságra specializált, kizárólag önellátásra szakosodott gazdasági formából az exportképes termékeket előállító fejlett iparosodott stádiumba. Az iparágak közötti átmenetet jellemzően a munkamegosztás átstrukturálódása és a specializáció okozza. Thompson (1968) szerint a régiók fejlődésének kezdeti szakaszában egy adott iparág termelése adja, a legtöbb munkavállaló ebben a szektorban tevékenykedik, majd a csúcspontként a többszektoros exportorientált szolgáltatások jelentik a regionális gazdagság alapját. Kiemelendő Thompson (1968) „retesz-hatása”, mely szerint a növekedést okozó tényezők beszorulnak az adott település gazdasági struktúrájába, és nem valószínű, hogy rövidtávon továbbvihetőek ezek a tulajdonságok. Ez a gondolat teljesen analógnak tekinthető Krugman (1991) kritikus tömeg elvével. Ráadásul, ha ezek nagyvárosi térségben vannak, további előnyt jelent a nagyvárosok jobb lobbijereje, nagyobb az esély a többszektoros térségekben az innovációk terjedésére, és közelebb van az input (munkaerő) és a potenciális output piac is. Az információ-technológiai szolgáltatások esetében magyarországi példa lehet erre Budapest (Szakálné 2012), világviszonylatban pedig a Szilícium-völgy. Talán a leginkább ismert fejlődési szakasz elmélet Rostowhoz (1960) köthető, aki 5 fejlődési fázist különböztetett meg az egyszerű társadalmaktól

a tömeges fogyasztási társadalomig. A Rostow modellel analóg Taaffe 4 fázisú regionális fejlődésmélete, melyet Gould ghánai kutatásai alapján állított össze (Haggett 2001). Ez a modell is hangsúlyozza a települések fejlődésének kritikus szakaszát (Taaffe 2. szintje), amikor is hirtelen kitörésre számíthatunk, és Rostow kifejezésével élve „felszálló” szakaszba kerülnek.

John Friedmann (1966) Rostow elméletét továbbfejlesztve, de egyben erőteljesen Myrdal (1957) elképzeléseire alapozva négy szakaszt különböztetett meg. Az utolsó két fázisban az iparosodás fellendülésével már nem egy, hanem több regionális centrum alakul ki, és koncentrálnak a gazdasági és politikai hatalom is a térségben, miközben a centrumtól távolabb eső periféria nem részesül a fejlődés előnyös hozadékaiból. Az így kialakult hierarchikus településszerkezet nyomán a szereplők (a centrum és a periféria) egymásra utaltsága miatt elindul egy kiegyenlítődés. Ezt a fázist hívja Friedmann posztindusztriális szakasznak.

Porter (1990) három fázisa közül az első a tényezővezérelt szakasz, melyben a nemzetközileg sikeres iparágak versenyelőnyét a környezet adottságai, tényezői határozzák meg. a második szakaszban a korábbinál magasabb hozzáadott értékű tevékenységek végzésével a régió a beruházás vezérelt szakaszba léphet, majd végül eljuthat a legnagyobb jóléti szintet biztosító innováció vezérelt szakaszba. Ezt követően Porter (1990) szerint elindulhat egy hanyatlási szakasz, mivel a rendkívül innovatív iparágak esetében csökken a sikeres versenytársak száma, és emiatt elindul a tőke nagyarányú felhalmozása.

Markusen és szerzőtársai (1996) hangsúlyozzák a nagyvállalati jelenlét, az állami döntéshozók, a helyhez kötött tőkeelemek és jól képzett munkaerő jelentőségét. A rugalmasan specializált ipari körzetek jelentik Markusennél a regionális fejlődés alapját, amely iparágaknak egyszerre kell helyi szinten szerves részét képezniük a lokális gazdaságnak és intézményi környezetnek, miközben tevékenységük során egyben a globális munkamegosztásba is betagozódnak. A szerzők négy különböző típusú ipari körzetet különböztetnek meg: (I) hagyományos Marshalli iparági körzet (pl.: kis vállalkozások kézműves termelése), (II) kerék-agy és küllő típusú körzetek, ahol egy központi vállalati mag körül helyezkednek el a beszállítók, (III) állami szervezetek, vállalatok által dominált iparági körzet, és (IV) szatellit iparági körzetek. Ezt a kategória rendszert bővíti Lengyel (2010) egy hibrid (marshalli szatellit) körzet kategóriával.

Polarizációs elméletek

A telehely elméletek bemutatását Thünen (1930) mezőgazdaságban megfigyelt tapasztalataival szokás kezdeni, őt tekinthetjük az első közgazdasági értelemben vett szerzőnek, aki bizonyos iparágak területi polarizációjára mutatott rá. Myrdal (1957) szerint a növekvő skálahozadék következtében azokon a területeken, ahol az adott iparág fejlődésnek indul, a szektorhoz kapcsolódó cégeknél területi koncentráció indul meg. A folyamat eredményei idővel felhalmozódnak, ezért Myrdal ezen elméletét kumulatív fejlődési modellnek is hívják. Myrdal 1957-es kumulatív fejlődési modelljével megegyezően Lengyel és Szanyi (2011) magyarországi gyakorlati megállapításai, miszerint a koncentráltabb munkaerővel rendelkező régióba több vállalat települt be, ezáltal több tőke érkezett, mint a lemaradó régiókba. Myrdal (1957) rámutatott arra is, hogy a kevésbé fejlett régiók is hasznot húzhatnak a fejlettebb területek előretöréséből, ezt nevezte „spread” hatásnak, amikor a központ gazdaságilag terjeszkedik, de megfogalmazta az ezzel ellentétes „backwash” hatást is, amikor a központ elszívja a munkaerőt a környező településekről.

Perroux (1950) növekedési pólus fogalma a cégek és iparágak között megjelenő kapcsolatokra vonatkozott. A növekedési pólusok arról ismeretesek, hogy oda koncentrálnak az előremutató (ún. motorikus) vállalatok. Előremutató cégeknek azokat tekintette, amelyek számos iparágban átívelő kapcsolattal rendelkeznek, relatív méretük nagy a környezet vállalataihoz képest, és ebből adódóan az iparág változásával növelni képesek a kibocsátásukat,

és így növekedni képesek. Az országos átlagot meghaladó növekedési rátával, magas külső és belső megtakarítással és relatíve nagy piaci részesedéssel bíró vállalatok zászlóshajójává válhatnak egy-egy településnek. Perroux gondolatait Boudeville (1966) továbbfejlesztve és regionális kontextusba helyezve megállapította, hogy a motorikus cégek jelenléte centralizálódik az adott régió belül és polarizációt okoz, de ez végső soron mindenkinek a hasznára válhat, így a teljes régió gyorsabban fejlődhet. Pred 1977-es felvetése alapján a nagy távolságokat áthidaló kommunikációs eszközök megjelenése előtt a kereskedelemhez elengedhetetlen kommunikáció alapvetően a közvetlen emberi kommunikációra korlátozódott, így a kereskedelmi központok közelében található városok élvezték ennek az információs aszimmetriának az előnyeit. A későbbiek során ezeken a területeken indulhatott meg az iparosodás is, és ennek megfelelően a kommunikáció minősége határozta meg a pólusok fejlődését.

Gordon (1971) szerint a városi és regionális gazdaságfejlődés a társadalom meghatározó termelési módjainak történelmi változása miatt következik be, így ez az elképzelés a fejlődési szint elméletek, a munkamegosztás és a területi koncentráció hatásait összefoglalja. Castells (1972) egyetért azzal, hogy a történelmi okok és a termelési mód alapján lehet megérteni a mai gazdaságok elmaradottságát. Az eltéréseket jellemzően a fejlettebb államok kizsákmányoló magatartása eredményezte a gyarmati történelem során, mely idő alatt kereskedelmi és pénzügyi dominanciát alakított ki a gyarmattartó. Neil Smith (1984) szerint azonban a regionális fejlesztések esetében nem tudunk mintázatokat felfedezni, sokkal inkább véletlenszerű kilengéseként értelmezi a régiókban tapasztalható fejlődési és hanyatlási szakaszokat. Szerinte a városi térségek munkamegosztásban betöltött szerepe határozza meg elsősorban azok optimális méretét és szerkezetét, amely a domináns városi iparág alapján dől el.

Richardson (1973) első lépésnek egy fejlett, központi régió létrejöttét tekinti, mely az oda koncentrálódó fizikai és szellemi tőke kumulált eredményeként létrehozza a centrum–periféria viszonyt. Második lépésként a központi régió belül elindul egy átrendeződés, melynek nyomán a régió agglomerációjában jelennek meg az új vállalkozások, és a vonzáskörzetben egy intra-regionális decentralizáció alakul ki. Ezzel párhuzamosan a periféria régiókban is lezajlik a decentralizáció, és ott is kialakul a központi városok gazdasági szerepköre. Mivel ezek a központok és beruházások áttételesen a jólétre és munkabérre pozitív hatással vannak, emiatt fokozódik a munkaerő beáramlása. Richardson modelljében ez a folyamat körkörösén folytatódik, és ez magyarázza a gazdaságon belül a térszerkezet különböző struktúráinak létrejöttét. Richardson (1973) modellje tartalmazta a technikai változásból adódó eltéréseket és számolt az agglomerációs és egyéb területi hatásokkal is, ezen felül ő vezeti be a „tervezési régió” fogalmát is.

2.3.2. Vállalati szintű megközelítések

Vernon (1966) elmélete egy, a termék innovációhoz kapcsolódó elképzelést mutat be. A termékek fejlesztési ciklusából kiindulva az új termékek piacra vezetésénél az input oldali szereplők és intézmények, mint a beszállító, a kutatási részleg vagy fejlesztőközpont, illetve output oldalon a potenciális vevő közelsége nagy jelentőségű, hiszen csak így lehet gyorsan és rugalmasan kialakítani vagy megváltoztatni az új produktumot. A termék lehet fogyasztási cikk, vállalatok közötti business-to-business piacon megjelenő eszköz vagy új szolgáltatás is ebben a megközelítésben, a lényeg, hogy radikális változtatás esetén a fent leírt szereplők területi koncentrációja segíti a gyors termékfejlesztést, ami csökkenti a megtérülési időt. Ezért azt mondhatjuk, hogy meghatározott termékfejlesztések esetében az innovációk területi megjelenése predesztinált, és ez koncentrálódáshoz, esetleg klaszteresedéshez vezet.

A vállalatok a fejlesztési szakaszban mindenképpen preferálni fogják a nagyvárosi területeket, majd miután a termék éretté vált, a folyamatok pedig standardizálódtak, megkezdődhet a méretgazdaságossághoz szükséges lépések megtétele. Ezek után történhet a termelés kitelepítése olcsó munkaerőt biztosító fejletlenebb régiókba. Weinstein és szerzőtársai (1985) az Egyesült Államok régióinak fejlődését ezzel a Vernon által vázolt elvek szerint kívánták magyarázni.

A termékek fejlesztése során a beszállítói és vevői kört összekapcsolva a magvállalattal egy hálózatnak tekinthetjük. Cooke és Morgan (1993) szerint a hálózatok a hierarchikus rendszerek tranzakcióinak irányításán keresztül a rugalmasság mellett a piachoz hasonló előnyökhöz juttathatják a vállalatokat. A klaszterek kihasználják a földrajzi és kapcsolati közelséget is, újraélesztik a régióban a bizalmat a gazdasági szereplőkben, emiatt a hálózatok a régió magán és állami intézményei között is hídverő szereppel bírnak, miközben az új technológiák terjedésének csatornái. Mivel a hálózatokban magas fokú interakciós szint jellemzi a tagokat, az ilyen típusú együttműködések segíthetik az innovációs vállalatok kritikus tömegének elérését a régióban (Cooke and Morgan 1993, 562).

Hálózatok vagy klaszterek?

Ennek a fejezetnek célja az, hogy kísérletet tegyek arra, hogy egymástól elkülöníthessem a regionális tudományok illetve a szervezéstudományok hatáskörébe tartozó gazdasági jelenségeket és pontosítsam a vizsgálódást. A hálózatok legrészletesebb tipológiáját Nyíri (2006) adja meg, dolgozatának ötödik fejezetében több mint 20 csoportképző ismerv alapján kategorizálja a hálózatokat, amit később Király (2011 p.131-135) vet össze több kutató eredményével, egy teljes körű hálózat tipológia kialakításának érdekében. A dolgozatban nem kívánok részletesen foglalkozni a hálózatosodás különböző formáival, viszont fontosnak tartom a hálózatosodás és klaszteresedés azonos és különböző motívumainak bemutatását. A hálózatosodás mögött rejlő erőket a vállalat szemszögéből és a versenyképességet javító intézkedésekből lehet jól megérteni, míg a klaszteresedés esetében, bár továbbra is a vállalati versenyképesség a meghatározó tényező, a régióra vonatkozó megközelítéseket sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Egyszerűbben fogalmazva a szervezéstudományok alapvetően a hálózatok működését hivatottak vizsgálni, tekintve, hogy a hálózatok esetében jön létre a zárt tagság, és beszélhetünk hálózati szintű koordinációról, míg a regionális tudományok vizsgálódási köre a klaszterekre vonatkozik, ahol a tagok és a tagság jellege is eltérő. Természetesen egy-egy vállalati hálózat maga is képezhet klasztert a régióban, de a klaszter önmagában több kiterjedt, menedzsment szempontból vizsgálható vállalati hálózatot is tartalmazhat.

A hálózatok és klaszterek meghatározásával számos szerző foglalkozott az 1980-as éveket követően (Powell 1990, Porter 1990, Nohria – Eccles 1992, Gulati 2001, Enright 1998 Lengyel 2001, Rosenfeld 2001) azonban továbbra is nehéz a különbségtétel. A legrészletesebb összefoglalást Enright (1998) és Andersen-Bjerre-Wise Hannson (2006) adja. Gordon és MacCann (2000) kitér az agglomeráció, a hálózat és a klaszter megkülönböztetésére, melynek gyakorlati alkalmazását mutatja be Terstreip (2008). Mivel több összefoglaló munka is készült ebben a témában (Ahmed 2009, Lengyel 2001, 2010, Búzás, 2000, Grosz 2006), nem kívánom ismételni a klaszterekről bemutatott jellemzőket, és nem tartom előrevivőnek egy újabb klaszter tipológia létrehozását sem. Sokkal inkább narratív módon próbálom a saját klaszter fogalmamat megmutatni, ami beágyazódik a regionális fejlesztéssel és életminőséggel kapcsolatos korábbi koncepciómba. A hálózatokról és klaszterekről több összefoglalást is találhatunk, de a leggyakrabban Rosenfeld (2001) vagy Powell (1990) táblázatát közlik a magyar szerzők, megkülönböztetve a hálózat és klaszter sajátosságait, illetve a piaci, hierarchia alapú illetve hálózati szervezési formákat (lásd 9.sz melléklet).

Visser (2009) kiemeli, hogy nem minden a modern gazdaságban fellelhető területi koncentráció és agglomerációs folyamat jelent klaszteresedést, nem minden klaszter alapul hálózatokon vagy hálózatosodási tevékenységen, nem minden regionális vagy helyi hálózathoz lesz klaszter, és a helyi vagy regionális hálózatok gyakran túllépik területi határaikat, amikor az innovációról vagy a tanulásról van szó.

A klaszterek meghatározásánál érdemes azt is figyelembe vennünk, hogy mit várunk el valójában egy klasztertől. A klaszterre tekinthetünk a gazdasági erők által létrejött speciális „öntudatlan képződményre” vagy, mint a gazdasági és társadalmi fejlődés meghatározó, intelligensen menedzselhető szervezeti formációjára. A dolgozatban a klaszterekre, mint céllal létező képződményekre tekintek, és ez az elképzelés analógiába hozható a vállalati, ágazati és regionális célokkal, végső soron a klaszterpolitikákkal is. A potenciális klasztertagok, mint az alulról induló kezdeményezés elindítóinak különböző elvárásai lehetnek a klaszterrel szemben. A klasztertől, mint szervezeti formától a hatékonyabb együttműködést, a tagok hatékonyságának és jövedelmezőségének javulását várhatjuk középtávon. Amennyiben a klasztereket (jó okkal) támogatni kívánja a mindenkori gazdaságpolitika, különböző várakozások és elvárások jelennek meg egy másik érdekcsoport részéről is. A klasztertől, mint regionális munkáltatótól a regionális jóléti és jólléti növekedést és a foglalkoztatás bővülését várhatjuk el hosszú távon. Végső soron pedig a klasztertől, mint földrajzilag koncentrált vállalatok hálózatától, elvárható, hogy a helyi önkormányzatok bevételeit növeljék a bérleti díjak és helyi adók befizetésével minden időtávon. Ez már megmutatja a klaszterek hasznosságát a különböző érintettek körében. Azonban ez a hasznosság szigorú követelmény, minden más esetben a klaszter támogatás alkalmazása megkérdőjelezhető. Tehát a klaszter legyen hasznos:

- a tagoknak és érintettjeiknek (beszállító, vevő, partnerek),
- a régió lakosságának, illetve
- a régió (megye, település) önkormányzatainak.

A fenti kritériumok és érintettek összefoglalását követően általános értelemben hasznosnak tarthatjuk a földrajzilag egy helyre koncentrálódó vállalkozások csoportját (specializációs és agglomerációs előnyök, valamint regionális bevételek biztosítása miatt), akik egy vagy több iparágban tevékenykedő szereplő kiválóságát és kapcsolatát biztosítják (javuló termelékenységi és jövedelmezőség a tagok körében), jelentős foglalkoztatók, illetve értékteremtő (abszolút és relatív értelemben is) és integrált szereplői a régió életének (közép-hosszú távon jelen van).

A hasznosság szemléltetésére elkülönítettem két nagy csoportot, a klaszter közvetlen hasznélvezőit, a tagokat illetve a környezetüket, akikre hatással vannak. A 6. táblázat a szereplők szemszögéből vizsgálja a hasznosság forrásait illetve összefoglalja az előnyök mérésére vonatkozó mutatószámokat. A klasztertagokra vonatkozó jellemzők megállapítása szubjektív, a tagok elvárásának megfelelően változhat, a táblázat csak mintaként szolgál az előnyök összefoglalására.

6. táblázat: Stakeholder alapú klaszter vizsgálat
 Forrás: Saját szerkesztés - 2015

Klaszter kedvezményezett	Előnyt biztosító jellemző	Jellemző meghatározása
Régió lakossága és önkormányzatai	Területi koncentráció- Iparágakon átívelő kapcsolatok	Több kapcsolódó iparágban a regionális lokációs kvóciens (LQ – foglalkoztatás alapú telephelyhányados) értéke meghaladja az 1,25-öt, növekvő trendet mutat
	Magas abszolút és relatív foglalkoztatottság	Foglalkoztatottak minimum 5%-a klaszter alkalmazott, minimum 1000 fő
	Regionálisan integrált klaszter stratégia	5-10 éves jelenlét a régióban, vagy stratégiai időtávú tervezés
Klaszter tagvállalatok	Növekvő hazai és export árbevétel	A klasztertagok 80%-ának nő a hazai és export árbevétele
	Jövedelmezőség és hatékonyság javulása	A klasztertagok 80%-ának javul a jövedelmezősége és termelési hatékonysága

A kapcsolati hálózatok meglétének fontossága egyértelmű a klaszterek esetében, de a mai napig kérdéses, hogy a hálózatok és a klaszterek hogyan különíthetők el egyértelműen egymástól.

Lengyel és Imreh (2002) a tagság (nyílt vagy zárt) jellege, az együttműködés tartóssága, a rivalizálás és kooperáció, a résztvevő szereplők (kizárólag vállalatok vagy egyéb szereplők is) illetve a költségelnyők alapján különbözteti meg a két entitást egymástól. Ebben a megkülönböztetésben nem jelenik meg a térbeliség fogalma, ami az én értelmezésben kiemelt szerepet kap majd a klaszterek és hálózatok elkülönítésében. A Rosenberg (2001, p.3.) féle klaszter és hálózat jellemzők közül kiemelném a hálózatok zárt tagsági rendszerét. A zárt tagság a szerződéses viszonyokból adódik, azonban közel sem jelent stabilitást, a hálózatok időben állandóan változó speciális konfigurációi (Szabó 1999) a modern vállalati képződményeknek, így nem osztom Lengyel és Imreh (2002) azon elképzelését, hogy a hálózat stabilabb képződménynek tekinthető, mint a klaszter. A hálózatokat multilaterális partnerviszonyokon alapuló szigorúan szervezeti szintű profitorientált entitásként értelmezem, melyek régiókon átívelő, akár világszintű együttműködést is magukban foglalhatnak. Ebből adódóan, mivel a hálózatok nem területhez kötöttek, tevékenységük során nem várható el, hogy közvetlenül a regionális jóllét elérését szolgálják.

Az ENSZ Iparfejlesztési Szervezet (UNIDO 2010) kategória rendszere rávilágít arra, hogy bár a klaszterek és hálózatok eltérő gazdasági jelenségek, működésükre azonban jellemző az egymásra utaltság, a kölcsönösség. A hálózatok esetében az együttműködés alapját mindig valamilyen gazdasági cél elérése indukálja, jellegüket tekintve lehetnek horizontálisak (azonos piacon tevékenykedő cégek együttműködése során) illetve vertikálisak (amikor ugyanazon termék vagy szolgáltatás előállításában vesznek részt az értéklánc eltérő szintjein). A gazdasági hálózatok létrejöttének okait megvizsgálhatjuk a kis- és középvállalatok illetve a nagyvállalatok szemszögéből is. Mindkét csoport számára a növekvő tranzakciós költségek (Coase 1937) csökkentésének érdekében kezdődött meg a hálózatosodás és a specializáció a globalizálódott piac kihívásaira reagálva (North 1990, Sydow 1992). A nagyvállalatok körében a magkompetenciákra (Prahalad és Hammel 1990) történő koncentráció miatt a támogató tevékenységek kiszervezése okozta a vállalati hálózatok kialakulását, míg a KKV-k esetében a méretgazdaságossági problémák feloldására jelenthet gyógyírt a hálózatosodás. A vállalatelmélet és a szervezéstudományok megközelítése alapján a hálózatok előnyei a versenyképesség (specializáción alapuló) javításában, az erőforrások jobb kihasználásában,

hatékonyabb termelési módok (rugalmasság és méretgazdaságosság elérése) kialakításában, illetve a jobb információs rendszerek, és ezáltal eredményesebb menedzsment eljárásokban testesül meg. A hálózatok speciális szervezeti megoldást jelentenek a modern gazdaság kihívásaira, ezért a szervezéstudományok és vállalatelmélet kutatásainak szerves részét képezhetik. Ezen felül a hálózatok kialakulása stratégiai menedzsment kérdés is egyben, így magában foglalja a funkció–kiszervezést, a holding és konszern jellegű vállalatok szervezési kérdéseit, tulajdonosi kérdéseket és a funkcionális szinergiákat. (Szintay 2003, Chikán 2002). A hálózatok vállalatelméleti vizsgálata során szintén fontos kérdés, hogy vajon ezek a szervezeti megoldások új szervezeti formák vagy csak a meglévő vállalatok „mutáns” formái (Kapás 2003). A hálózatok nem feltétlenül azonos földrajzi területen alakulnak ki. Ezzel szemben a klaszterek elidegeníthetetlen jellemzője a földrajzi koncentráció, melyre Porter (1990) klasszikus definíciója is rávilágít. A hálózatok működhetnek egy adott klaszteren belül is, de a hálózati tagság átívelhet a klasztereket meghaladó földrajzi távolságokon is. A következőben megpróbálom a saját megközelitésemet ismertetni, természetesen mindvégig megmutatva a különböző szerzők véleményét az adott kérdéstről.

Pecze (2002, 2005) alapján a hálózatok kialakulásért felelős tényezők az innováció és technológiai fejlődés hatásai, a „glokálitás” jelensége, a hálózatokon belüli kockázat- és költségcsökkentés, valamint az erőforrás felhasználás hatékonyságának növelése, végső soron a méretgazdaságosság elérése.

A magyarországi viszonyok érdekes képet mutatnak a hálózatok és klaszterek tagsági alapú megkülönböztetése során, ugyanis bár a klasztereket jellemzően nyílt formátumú együttműködésnek tekinti a szakirodalom egy része (Rosenberg 2001, Lengyel – Rechnitzer 2002, Lengyel 2010), a magyarországi akkreditált klaszterek mindegyike tagsági alapon működik. Több szerző (Coombs et al. 1996, Malecki és Tootle 1996) sem tartja ennyire lényegesnek a tagsági viszonyt, náluk a hálózati tagság lehet formális és informális jellegű is, azonban ez a megengedőbb kategória a klaszter és hálózat fogalmának összemosására ad lehetőséget. Rosenberg (2001) szétválasztja a „puha” és „kemény” hálózatokat, azonban ez megglátásom szerint további zavart okoz a szervezetek megkülönböztetésében. A vállalatelméletek megközelítésében természetesen lényeges kutatási kérdések merülhetnek fel, ha a hálózati tagság határait tovább finomítjuk, azonban regionális fejlesztési tekintetben a térbeliség fontosabb, mint a tagsági viszony.

A klaszterek a hálózatokhoz képest lazább együttműködést jelentenek, de értelmezhetőek több hálózat területileg azonos helyen történő együttműködéseként is. A klasztert a hálózattól egyértelműen a térhez kötöttsége különbözteti meg az én megközelítésemben. A hálózatok formái (Marshalli iparági körzet, Szatellit körzet, Marshalli szatellit körzet, Kerékagy és küllők) (Markusen 1987, Lengyel 2010) jellemzően a nagyvállalatokhoz kapcsolódó beszállító és ellátási láncsal tekinthetőek analógnak, míg a klaszterek több, eltérő méretű és akár eltérő iparágban megjelenő helyhez kötött vállalati és intézményi konglomerátumok formájában jönnek létre (regionális klaszter, iparági körzet, lokális hálózat, innovációs milliő) (Lengyel 2010).

A klaszteresedéshez több iparág területi koncentrációját tartom szükségesnek, és azt gondolom, létezik egy kritikus tömeg, aminek elérése után beszélhetünk az adott klaszterről úgy, mint regionális fejlesztési eszköz. Ekkor már működésbe léphetnek azok a gravitációs hatások, amelyek kezdetben csak a kapcsolódó iparágakat vonzzák magukhoz, de később, mivel a „magipar” regionális fejlődést generált, magukhoz vonzzák a többi kapcsolódó ipart vagy szolgáltatást is. Az állam szempontjából lényeges kérdés, hogy a hálózatban résztvevő tagok gazdasági szereplők, míg a klasztereknél megjelennek az egyetemek, önkormányzatok, kamarák és egyéb támogató intézmények is. Ezeknek a szereplőknek a működésére, a

tulajdonosi szerepből adódóan komoly hatása van az államnak, így a klaszteresedéshez szükséges intézményrendszer létrehozása biztosan állami feladat. Nem feltétlenül jelenti ez új intézmények létrehozását az adott régióban, sokkal inkább a már meglévő infrastruktúra jobb kihasználását és egy új típusú stratégiai szemléletet takar a klaszterorientált gazdaságfejlesztés.

A klaszterek és hálózatok azonban egymástól nem feltétlenül különálló gazdasági entitások, de létrejöhetnek így is, amire példa a magyarországi Akkreditált Innovációs Klaszterek keretrendszere. A dolgozat logikájának szemléltetése érdekében szintről szintre az alábbiak szerint épül fel meglátásom szerint egy sikeres nemzetgazdaság:

10. ábra: Jóléti állam célpiramisa

Forrás: Saját szerkesztés 2015

A fenti tagoltság egyben fejlettségbeli szintek elkülönítését is lehetővé teszi, amit egy egyszerű példán keresztül mutatok be. A nemzetgazdaság jóléte nem biztosított, ha nincsenek az országban fejlett és gazdag régiók. Ehhez azonban szükséges, hogy az adott területen egy-két sikeres vállalat helyett sikeres vállalatok meghatározó halmaza, széles iparági spektrumon legyen jelen. Azonban, ha nem jön létre egy kiterjedt vállalati hálózat az adott térségben, vagy ha nem alakul ki több iparágat is érintő regionális klaszter, a régió jóléti szintje nem biztosítható. Csak a fejlett régiók adhatják meg végső soron a nemzetgazdasági jóléthez vezető utat, azáltal, hogy a térségben működő vállalatokból álló klaszterek csökkentik a jövedelmi különbségeket, növelik a megtermelt értéket a gazdaságban, és erősítik a társadalmi kohéziót. Ehhez persze továbbra is az első lépés a vállalkozásfejlesztés ösztönzése, mely az első lépcsőfokot jelenti a nemzeti jólét elérésében. A regionális specializációt a gazdaság, a jólét és a jólét egyik szükséges, de nem elégséges feltételének tartom, ami csak „ugródeszkát” jelent a régiók versenyképességének növelésében.

Kállay és Imreh (2004) szerint mindig jobb támogatni a vállalkozóvá válást, és az önfoglalkoztatás irányába eltolni a kiszolgáltatott gazdasági szereplőket és erre buzdítani őket a döntéseik során, mintsem közvetlenül segíelyezést alkalmazni. Imreh (2005) szerint a vállalkozásfejlesztési programok jelentős részének nincs társadalmi szintű hasznossága, vagy legalábbis nem mérhető. A KKV-k nagyvállalatokkal szemben fennálló hátrányaiból következtethetünk azokra a lehetséges beavatkozási területekre, amelyeknél a hálózatoknak a szingergikus elemek jobb kihasználásán keresztül rendszer szintű pozitív externáliát kellene okozniuk. Ilyenek: forrásokhoz való hozzáférés, méretgazdaságossági hátrányok, információs aszimmetria, érdekérvényesítő képesség.

A klaszterek előnyei és hátrányai

A klaszteresedéssel kapcsolatosan azonban ki kell emelni (IKED 2004 p.42), hogy a klaszteresedést alapvetően a magánbefektetések világa vezérli. Az állam szerepe ettől nem lesz kisebb, azonban fontos szem előtt tartani, hogy pusztán felülről vezérelt (top-down elvű) gazdaságpolitikai akciók sorozatával nem idézhető elő térbeli és kapcsolati sűrűsödés a vállalatok körében.

A Klaszterpolitikák Fehér Könyve (IKED) az innovatív klaszterek előnyeit és hátrányait három részterület, az innovációs lehetőségek, a gazdasági társaságok létrehozása és a magas termelékenység szempontjából elemezte. Az innovációs lehetőségek magukba foglalják az információ terjedésével kapcsolatos lehetőségeket, mint az új iparági trend felismerését, a termék és folyamatfejlesztés során a megosztott kockázattal járó előnyöket és a speciális kompetenciák létrejöttét a klaszteren belül. Az innovációhoz kapcsolódó előnyök nagy része a partnerektől történő gyors információ beszerzés és megosztás előnyeiből származik, amihez szükséges a földrajzi és kapcsolati közelség megléte.

A gazdasági társaságok területi koncentrációja magával hozhatja a befektetők koncentrálódását is, így megjelennek a kockázati tőke befektetők, üzleti angyalok vagy vállalkozásfejlesztő befektetők is a régióban. Ezzel elindulhat egy olyan öngerjesztő kör, aminek hatására újabb vállalkozások jelennek meg, akik tőkeigényét csak még több befektető képes kielégíteni, így a klaszter nem csak tudást, de tőkét is vonz a régióba. Új típusú fejlődés azonban a társadalmi struktúra változásainak költségeivel is együtt jár, amelyek elsősorban a támogató infrastruktúra, a képzés és az oktatás területén jelennek meg (Freeman and Perez, 1988). A termelékenységet létrehozó erők egy része megegyezik a korábban megmutatott vállalati hálózatoknál tapasztaltakkal, ami elsősorban a megosztott információs és kockázati menedzsmentből adódik. Azonban a koncentrált keresleti piac kialakulása a klaszter vonzáskörzetében már csak a klaszterekre jellemző. A növekvő termék és szolgáltatás igény a régióban az input oldal specializációjához is vezet, ami kiegészítő technológiák, új tudáselemek létrehozását jelenti, amelyek tovagyűrűző hatása kihat a régió más ágazataira is.

A klaszterek előnyös tulajdonságai mellett azonban számos olyan tényező is van, ami hosszú távon hátrányos is lehet az adott régió számára. A klaszterek elérhetik azt a fejlettségi szintet, amikor erőteljesen csökkenni kezdenek a versenyt előremozdító erők a koncentrációból adódóan, sőt maga a klaszter az, aki meggátolja az új szereplők piacra lépését. A klaszterek ekkor merevvé válnak, amennyiben a saját piacukhoz alkalmazkodva létrehozták sikerreceptjüket, de az nem kellően rugalmas ahhoz, hogy a külföldi kihívásokra is reagáljon. (Amin - Cohendet, 1999; Martin – Sunley 1998, 2001). Ha a klaszter hozzászokott az üzleti sikerekhez, előfordulhat, hogy nem veszi észre a változó trendet az iparágban. Harrison és Glasmeier (1997) szerint a klaszterek piaci és technológiában bekövetkező fokozatos változásokhoz képesek alkalmazkodni, gyors változások esetén a felhalmozott tudás és tapasztalat gyakran hátráltatja a gyors reakciót. A klaszterek legnagyobb veszélye Portes és Landholt (1996) szerint pontosan gazdaságfejlesztő erejükben áll, ugyanis a gyors és sikeres növekedés hatására olyan társadalmi változásokat indukálhatnak (pl.: extrém mértékben növekvő ingatlan árak), amelyek nem kedveznek a lakosságnak, és kirekeszthetik a régióból a beáramló szakembereket.

3. ANYAG ÉS MÓDSZER

3.1. A klaszterfeltérképezés gyakorlata

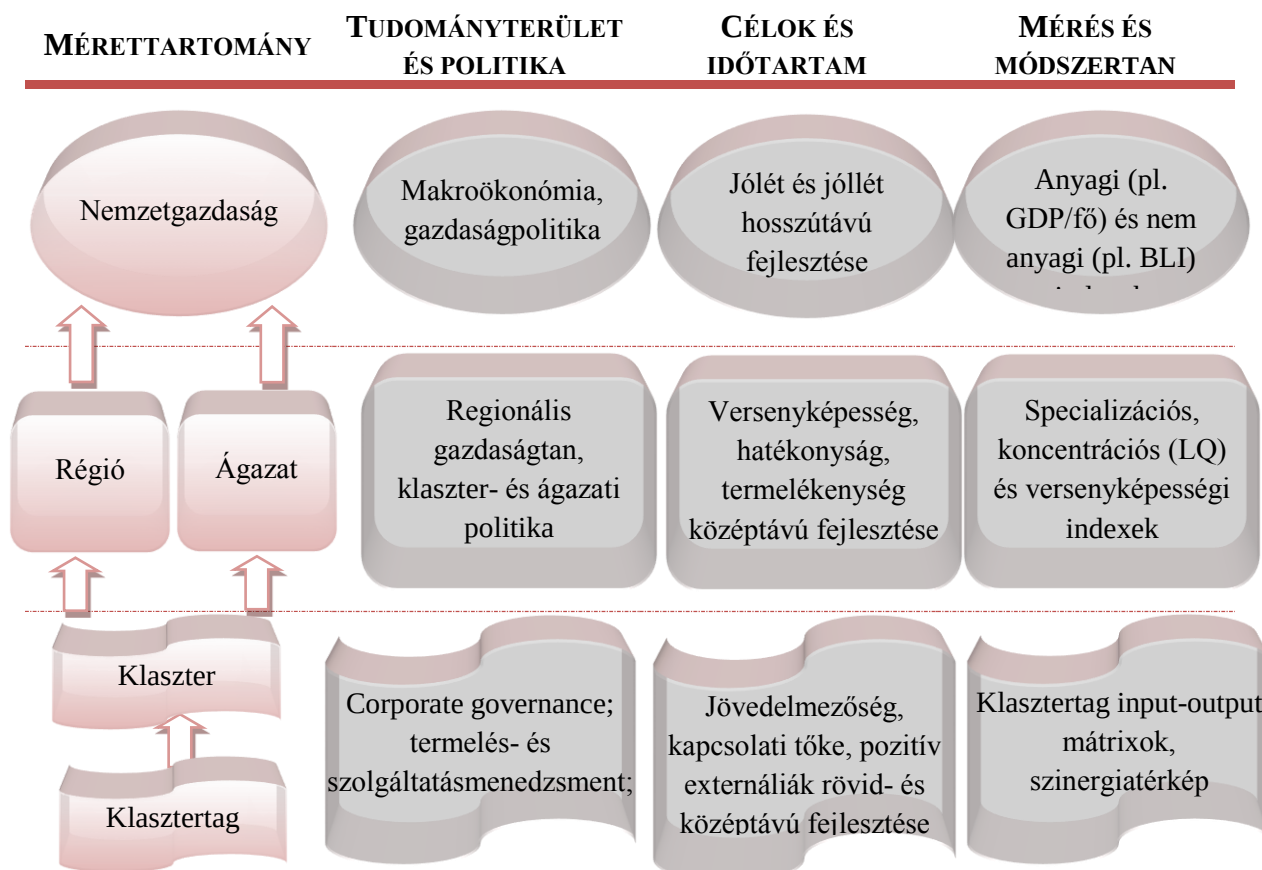
Az értekezés tágran értelmezett célja a gazdasági intézkedések jólétet növelő hatásának mérése, pontosabban megfogalmazva a regionális specializáció és koncentráció és az életminőség közötti kapcsolat kutatása. Ezt a gyakorlatban a foglalkoztatási lokációs kvóciens és az egy főre jutó GDP kapcsolatának vizsgálata jelentette, amely során 1994 és 2008 között megvizsgáltam 33 ország foglalkoztatási és termelési adatait, annak érdekében, hogy azonosíthassam a kapcsolatot a tudásintenzitás alapján klaszterezett szakágazatok és a kiválasztott regionális jóléti mutató között. A két alapsokaság, a szakágazati foglalkoztatási adatok és az egy főre jutó bruttó hazai termék vizsgálata során több esetben sem álltak párhuzamosan rendelkezésre az adatok minden régió esetében, így azokat redukálnom kellett a legkisebb értelmezhető időszakra, hogy szignifikáns és értelmezhető eredményeket kaphassak. A számításokhoz IBM SPSS Statistics 23 illetve a Microsoft Office Excel programcsomagot használtam, elfogadható szignifikancia szintnek a 95%-ot jelöltem meg, de az országos adatokat bemutató táblázatok esetében zölddel jeleztem ha az adatok 99%-os szignifikancia szinten is elfogadhatóak. A jóléthez való hozzájárulás vizsgálata a számos tényező miatt nehézkes, mint azt megmutattam, ezért csak a jólétre és az azt kifejező egy főre jutó bruttó hazai össztermékre vonatkozó hatását vizsgálom a területi és ágazati specializációnak. Könnyen beláthatjuk, hogy szűkös erőforrások megléte mellett nem támogatható minden jövedelmező vagy a jólétet emelő kezdeményezés, ezért a célok meghatározásánál a legnagyobb hozzáadott értéket nyújtó ágazatok támogatása kerül szükségképpen a fókuszba. A specializációs vizsgálat során tehát megvizsgáltam, hogy mely ágazat területi koncentrációjának növekedése járt leginkább együtt az egy főre jutó GDP növekedésével. A szakirodalom meghatározza azokat az iparágakat, amelyek révén egy régió sikeres lehet (traded/basic/export ágazatok) (Lengyel 2010), sőt Porter (2003 p. 565) nevesíti mind a 41 olyan ágazatot, amelyet klaszteresedésre alkalmasnak ítél meg az Egyesült Államokban. Ketels és Sölvell (2005) 38 ilyen klaszter típust (traded cluster) vett figyelembe kutatásaihoz, ami négy számjegyű, a gazdasági tevékenységek statisztikai osztályozása az Európai Közösségben NACE rev 2. felbontás mellett 302 alágazatot jelentett az összesen 615-ből. Ketels és Protsiv (2014) összefoglaló munkájában az új klaszter feltérképezési metodológiánál már 51 traded klasztert említ meg, amelyek 70%-ban fedésben vannak a korábbi iparágakkal, és a bennünk foglalkoztatottak 80%-ával. Ezen ágazatok mellett az Eurostat önálló vizsgálati keretet is meghatározott a tudásintenzív és high-tech iparágakra vonatkozóan, melyek a vizsgálati módszertan ismertetésekor kerülnek bemutatásra.

Ha az innováció vezérelt fejlődést fogadjuk el a gazdaságfejlesztés alapjának, és elfogadjuk Porter megállapításait (Porter 2003), nem érdemes egyéb iparágak gazdaságfejlesztési hatását vizsgálnunk. Ketels és Sölvell (2005) egyébként végzett vizsgálatokat a klaszterek és a regionális gazdasági teljesítmény közötti kapcsolat felderítésére, amely ennek a dolgozatnak a fő kérdése. Egy szélesebb spektrumú vizsgálat esetén elképzelhetőek azonban olyan lokális klaszterek is, melyek csak a helyi vagy országos hatáskörű, non-traded termékek (pl.: kézművesipar, élelmiszeripari különlegességek) előállításában érintett termelőket és szolgáltatókat von össze non-traded klaszterekbe, amely a régió számára fontos lehet, mint ahogyan arra a termál turizmus esetében utaltak Szanyi és szerzőtársai (2009). Az értekezés során azonban az ilyen típusú lokális non-traded klaszterek vizsgálatától eltekintek.

A dolgozatban a felhasznált adatok kiválasztásával törekedtem arra, hogy lehetőség szerint azokat az ágazatokat vizsgáljam, amelyek alkalmasak a klaszteresedésre, traded klaszter alakulhat ki területi koncentrációjuk során, és hozzájárulhatnak a regionális fejlődéshez.

3.1.1. Vizsgálati modell értelmezési tartományának meghatározása

Jelen fejezetben első lépésként a korábbi klaszter jellemzőkből deduktív módon származtatható modell szinteket és a hozzájuk kapcsolódó vizsgálati módszereket ismertetem, ezután a felhasznált adathalmazt, majd a vizsgálat eredményeit. A klaszterek vizsgálata és működésének modellezése a különböző mérettartományi kategóriákban (Kocziszky 2007, Lengyel 2010) történhet meg. Értelmezhető a klasztertagok szintje (mikrogazdasági), a klaszter regionális hatásának szintje (regionális - mezoszint), a klaszter regionális ágazati hatásának szintje (regionális-ágazati szint), a klaszter országos hatásának szintje (makroszintű), illetve a klaszter ágazatban országos (makroszintű-ágazati) hatása is egyaránt. A klaszterek feltérképezésére és a hatására is egyaránt ezek a szintek értelmezhetők, amelyet a következő ábra szemléltet.

11. ábra: Klasztercélhierarchia rendszer és a kapcsolódó módszertanok

Forrás: Saját szerkesztés - 2015

A klasztereket elsősorban adott térben koncentrálnódó vállalati csoportnak tekintem, amelyek közvetlen vagy közvetett kapcsolatban is állnak egymással. A klaszteresedés szempontjából azonban elsődleges kritériumnak a térbeli közelséget tekintem és másodlagosnak a kapcsolatot, bár mindkettő fontosságát elismerem (Lengyel 2010). Meglátásom szerint, míg a kapcsolati közelség kialakítását megfelelő klaszterbrókeri rendszerrel direkt módon lehet indukálni, addig a telephelyváltáshoz jóval szélesebb együttműködésre, finansziális háttérre és stratégiai tervcsomagra van szükség. Tehát relatíve könnyebb feladatnak tekintem a már meglévő potenciális klasztertagokra építhető földrajzilag meghatározható csoportok támogatását, mint az esetleg már kapcsolatban álló, azonban térben szétszórt vállalatok egy helyre vonzását. Kérdésként merül fel, hogy miért lenne cél a vállalkozások egy helyre vonzása. Erre a választ a klaszterek és agglomerációk előnyeit tárgyaló elméletekben találhatjuk meg (Porter 1998, Lengyel 2003, Lengyel 2010, Patik - Deák 2005, Kocziszky 2013). Az általam alkalmazott klaszter definíció azért tekint kemény korlátként a területi közelségre, hiszen a klaszterek

támogatását elsősorban területfejlesztési funkciójuk miatt tartom jogosnak. Egy jól működő regionális klaszter nem csak foglalkoztató, értékteremtő egysége a lokális gazdaságnak, de szemléletformáló, együttműködésre buzdító facilitátor, iránymutató vezető gazdasági szereplője is a térnek. A dolgozatban a jóllét és jólét kategóriáiból kiindulva vizsgálom a klaszterek szerepét az európai régiókban, ezért a helyhez kötöttség fontos kritérium.²⁶

A regionális tudományok és menedzsment elméletek tudományterületi háttére együttesen tág ismeretkör, de így válhat teljessé a klaszterek „életének” helyes értelmezése. A mikroszintű vizsgálat alkalmazhatja a vállalat-gazdaságtan, a menedzsment vagy a mikroökonómia elméleti és kutatási eszköztárát, a regionális vizsgálat azonban mindenképpen a térgazdasági megközelítéseket fogja hangsúlyozni, míg a klaszterpolitika legfőképpen a makrogazdasági elméletekből vezeti le elveit és programjait.

A dolgozat során kettős megközelítést alkalmazok: a vizsgálati módszerek ismertetése és a saját elemzés során a regionális gazdaságtanhoz kapcsolható elemekre helyezem a hangsúlyt, a javaslatok és új módszertani ajánlások részben egy menedzsment szempontú vizsgálati keretrendszer lehetséges kidolgozását mutatom be, amely a jövőbeli kutatások alapjaként szolgálhat.

3.1.2. Általános megfontolások a klaszter feltérképezéshez

Az Európai Klaszter Obszervatórium (European Cluster Observatory) is, mint egyik fontos elemzője a témának, különböző vizsgálati szinteket különít el a klaszterek vizsgálata során (Ketels-Sölvell 2005, Ketels-Protisv 2014). A klaszter feltérképezés és minősítés a feltételezésen alapul, hogy a klasztereken belül áramló információ mennyisége és minősége a klaszter méretétől és a regionális ágazati specializáció nagyságától függ, ami a tovagyrúzó hatások miatt gazdaságfejlesztő hatással bír. Három kritérium alapján egy négyfokozatú (0,1,2,3 csillag) skálán osztályozza a lehetséges klasztereket. Az Európai Klaszter Obszervatórium egységes rendszerben, de különböző mutatószámokat alkalmaz sztemderd klaszter feltérképezésre és tudás alapú klaszterek azonosítására (Stahlecker-Kroll-Baier 2012). A továbbiakban kitérek mindkét klaszter típus azonosítási módszereire. A három kategória, ami alapján a klasztereket osztályozza minden klaszter térképezési eljárásnál a méret, a specializáció és a fókusz. Annak érdekében, hogy a specializáció ne csak egy relatív mutató legyen, abszolút mutatókat is alkalmaz a kutatócsoport.

A méret a foglalkoztatottsági adatokat felhasználva vizsgálja, hogy a legnagyobb foglalkoztatók közé tartozik-e a vizsgált klaszter a többi európai klaszterrel összehasonlítva. Ennek érdekében ordinális skálát képez az ágazat klaszterekre, és ha a felső 10%-ba esik a klaszter a foglalkoztatottak létszáma alapján egy csillagot kap ebben a kategóriában. Az Európai Bizottság megbízására készített tudás alapú klaszter felmérésekben ezt azzal egészítették ki a kutatók (Stahlecker-Kroll-Baier 2012), hogy egy foglalkoztatottra jutó szabadalmak²⁷ alapján osztályozták a klasztereket. Amennyiben a foglalkoztatottak száma/szabadalmak száma mutató alapján a felső 10%-ba esik a vizsgált a klaszter a többi hasonló ágazatban tevékenykedő klaszter között egy csillagot kap ebben a kategóriában.

A specializáció vizsgálatánál területi koncentrációt vizsgál a foglalkoztatottak telephelyhányadosát (LQ)²⁸ képezve, ahol a számláló az ágazat regionális súlya²⁹, a nevező

²⁶ Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az adott térben nem jelenlévő gazdasági szereplők ne okozhatnak pozitív és negatív externáliákat, melyek a jóllétre és jólétre hatással lennének, azonban ezeknek a szereplőknek a befolyásolása nem képi részét a regionális gazdaságpolitikának.

²⁷ A regionálisan foglalkoztatottak száma/a regionális szabadalmak száma

²⁸ Későbbi módszertani fejezetben részletesen ismertetem a mutatót.

²⁹ Adott ágazatban a régióban foglalkoztatottak száma/a régióban összesen foglalkoztatottak száma

pedig az ágazat európai súlya³⁰. Ha ez az index eléri a 2-es értéket, a specializáció kategóriájában egy csillagot kap a klaszter. Ennek a mutatónak a tudásintenzív változata nem a foglalkoztatottak számával, hanem az egy foglalkoztatottra jutó szabadalmak számával kalkulál, akárcsak a méret esetében (Stahlecker-Kroll-Baier 2012).

A fókusz az adott területi egység foglalkoztatási struktúráját méri, megmutatva, hogy a régióon belül mennyire koncentrált az ipari tevékenység a kiválasztott ágazatra. A specializáció mutatószámmal szemben a fókusz a helyi iparág regionális súlyát vizsgálja. Azok a klaszterek, amelyek a saját régiójukban a legmagasabb ágazati foglalkoztatási aránnyal rendelkező klaszterek felső 10%-ába tartoznak, egy csillagot kapnak ebben a kategóriában. A tudásintenzív vizsgálat, akárcsak a másik két kategóriában, itt is a foglalkoztatás helyett az egy foglalkoztatottra jutó szabadalmak számát alkalmazza.

Abszolút korlátot jelent a klaszter vizsgálatnál az 1000 fős foglalkoztatási határ. Ez alatt a számérték alatt irrelevánsnak találja a regionális koncentrációt a kutatóközpont. A tudásintenzív vizsgálatoknál, ha egy régióban 75-nél kevesebb szabadalom születik, nem megbízhatónak, ha 10-nél kevesebbnek nem elfogadhatónak ítélik meg a csillagokat.

Ketels és Sölvell (2005) vizsgálatai annyiban tértek el a fent ismertetettől, hogy a foglalkoztatás kritikus tömegét 15 ezer főben, határozták meg, a specializáció esetén a decilis határ 1,75 volt illetve a fókusz tekintetében küszöbérték volt a klaszter minimum 7%-os részesedése a regionális foglalkoztatottságból.

Ketels és Sölvell (2005) klaszterportfólió erősségként definiálta a három kategóriában a csillagok számát, és ennek hatását a regionális egy főre jutó GDP változására. Az egy főre jutó GDP változásának 19,6%-át magyarázta a csillagok számának változása (Ketels-Sölvell 2005, p. 37.).

A Stockholm Schools of Economics 2011-es jelentése (Star Clusters in Hungary) alapján 59 klaszter volt Magyarországon, amelyik minimum egy csillagot kapott a fenti kategóriákban, azonban 3 csillagot csak a Dél-Alföld régió mezőgazdasági és állattenyésztési és élelmiszerfeldolgozás ágazataiban ért el.

A magyarországi vizsgálatok során Gecse és Nikodémus (2003) küszöbértékként a 2000 fő alkalmazását tekintette relevánsnak a hazai viszonylatokra. A módszertan hazai továbbfejlesztésével és magyarországi adaptálásával Szanyi és szerzőtársai (2009) foglalkoztak.

A leggyakrabban előforduló kritika a klaszter feltérképezési vizsgálatokkal szemben az egysíkú adatfelhasználás, miszerint a foglalkoztatottsági adatok nem elégségesek a klaszterek vizsgálatához. Erről részletesen Monfardini és szerzőtársai írnak (2012), akik javasolják a vizsgálatokhoz a hozzáadott érték, az árbevétel, és az innovációs potenciál vizsgálatát is a klaszterek esetében. Mivel a tanulmány a finanszírozási kérdésekkel is foglalkozik, ezért az iparági ciklusok vizsgálata és a feltörekvő iparágak azonosítása is fontos kiegészítő mérési dimenzió lehetne a szerzők szerint (Monfardini et. al 2012).

A klaszterfeltérképezés módszertana folyamatos fejlődésen megy keresztül, legújabb eredményeit Ketels és Protsiv (2014) foglalja össze, melyben új klaszter definíciókat és módszertant is ismertetnek, és ők is a feltörekvő piacok azonosítását hangsúlyozzák, akárcsak Monfardini és szerzőtársai (2012).

³⁰ Adott ágazatban-Európában foglalkoztatottak száma/ Európában összesen foglalkoztatottak száma.

Koncentrációs vizsgálatok a múltban

A gazdasági tevékenységek koncentrációjának mérését több kutató is elvégezte a közelmúltban (Patik 2007, Szanyi és szerzőtársai (2009) Szakálné 2012, Lukács 2013, Komarek 2012) és számos kiváló összefoglalás készült a módszerek leírására. Ezért a következőkben csak a vizsgálat során alkalmazott módszertant és a kapcsolódó adatbázist mutatom be részletesen, hiszen a dolgozat célja nem egy új vagy jobban alkalmazható klaszter-feltérképezési módszer vagy eljárás megalkotása, hanem a már meglévő vagy potenciálisan alakuló klaszterek és hálózatok, gazdasági csoportosulások életminősége, elsősorban az anyagi jólétre gyakorolt hatásának vizsgálata idősorosan. A dolgozat újszerűsége az alkalmazott LQ (lokációs kvóciens, telephely hányados, specializációs kvóciens³¹) mutató előnyeinek és hiányosságainak bemutatásában, illetve annak kapcsolatára a jólétet mérő egy főre jutó GDP vonatkozásában rejlik.

A magyarországi elemzések az iparosodás hatásainak vizsgálatával kezdődtek a 60-es évektől kezdődően, bemutatva a magyar ipar területi megoszlásának sajátosságait illetve annak hatásait a településszerkezetre (Kóródi J. – Márton G. 1968; Bartke – Kóródi (1968), Abonyi-Krajkó-Móricz (1976). A rendszerváltást megelőző időszakról a 2000-es évek közepéig készülnek el azok az átfogó elemzések (Rechnitzer (1984), Nemes-Nagy (1990, 1997, 2003) Jeney – Szabó (2001); Rédei–Jakobi–Jeney (2002), Gecse-Nikodémus (2003)), melyek később az Európai csatlakozáskor a magyar klaszter politika tudományos alapját biztosítják. Közvetlenül az EU-s csatlakozást megelőzően és követően, a már megindult klaszteresedés vizsgálatát, módszertani ajánlásokat (Lengyel-Grosz 2003, Lengyel-Rechnitzer 2004, 2013), és a hazai viszonyok sajátosságait foglalják össze a tanulmányok (Patik (2005), Patik-Deák (2005), Szanyi és szerzőtársai (2009), Lengyel – Szanyi (2011)).

3.1.3. Módszertani tapasztalatok

Klasztervizsgálatai során a szereplők közötti kapcsolatok elemzésére koncentráló módszertant választotta Patik (2007), amiben szerepelt az input-output elemzés, a gráf elemzés, foglalkoztatottságon alapuló koncentrációs vizsgálat illetve kvalitatív esettanulmányok is. Patik (2007 p. 58) valamint Lukács (2013 p. 62) Patik-Deák (2005) alapján részletesen összefoglalta a klasztervizsgálatokhoz szükséges mutatókat és jellemezték őket magyarországi használhatóságuk alapján is. Lukács (2013) szintén foglalkozott az input-output mátrixok alkalmazhatóságával, gráfok általi klaszter analízissel és húzóágazat elemzéssel, de vizsgálataihoz az LQ mutató egy speciálisan származtatott változatát használta fel, mely figyelembe veszi a területi koncentrációt és az ágazat belső koncentrációját is. Szakálné (2011, 2012) részletesen vizsgálta az ágazatok térbeli koncentrációjának mérési lehetőségeit illetve az agglomeráció kérdéskörét is. Munkáiban bemutatta és alkalmazta a Herfindahl indexet, a telephelyhányadost (LQ), az Ellison-Gleaser γ mutatót illetve számos területi autokorrelációra (LISA - lokális Moran-index, Geary-féle c mutató, Moran index) vonatkozó számítási elvet és mutatót is leírt. Komarek (2012) értekezésében 12 különböző módszert javasol az ipar specializációjának vizsgálatára, melyekre összefoglaló táblázatot is készített (Komarek 2012 p. 99.) A kutatásaik részletesen bemutatják az általuk alkalmazott módszertan sajátosságait, előnyeit és hátrányait, ezért én ebben a fejezetben csak a számomra lényeges módszertanok újszerű összefoglalását és kritikai elemzését végzem el, nem térek ki részletesen sem a módszertan kialakulásának történetére, sem azok alkalmazhatóságára.

A területi koncentráció mérésére a teljesség igénye nélkül alkalmazhatóak a telephelyhányados különböző változatai (foglalkoztatási LQ, vállalkozási LQ), a Herfindahl és Diszimilaritási index (Major-Nemes-Nagy 1999), a Hoover- és a Krugman index, az Entrópia mutató, a

³¹ Szanyi és szerzőtársai (2009) ezt a definíciót alkalmazták SQ-val jelölve a mutatót.

Redudancia mutató (Theil-index), a Lorenz-görbe és a Gini-együttható, illetve az Ellison-Glaeser koncentrációs index (Ellison-Glaeser 1997, Szakálné 2009). A Herfindalh indexet és a diszimilaritási indexet elsősorban ágazati koncentráció és specializáció (Ellison-Gleaser 1997, Szakálné 2012) mérésére alkalmazzák különböző bázisokon számolva (Jeney-Szabó 2001)³², de sikeresen adaptálható a képlet területi ágazati koncentráció mérésére is (Hegyi-Kéri 2012, Komarek 2012). A két mutató alkalmas lehet a gazdasági verseny ellenőrzésére és fúziókontrollra (Uhrin 2010), ágazati versenyképesség elemzésre (Harsányi 2007) vagy piacelemzésre (Naffa – Kaliczka 2011) is egyaránt. A diszimilaritási index könnyen megfeleltethető a különözeti specializációs mutatóval illetve a Hoover-féle területi egyenlőtlenségi mutatóval (Jeney-Szabó 2001). A Herfindahl index kalkulációjának alapja lehet a vállalkozások piaci részaránya, a foglalkoztatottak száma, a vállalkozások árbevételének megoszlása, vagy valamely naturális mértékegységben megadott vizsgálati objektum, melynek koncentrációját vizsgáljuk az ágazatra vagy a területi egységre vetítve. A Komarek által (2012) ismertett területi (közönséges) specializációs mutató a foglalkoztatottsági LQ-hoz képesti legnagyobb eltérés, hogy a viszonyítás alapjául nem a foglalkoztatottak regionális megoszlását használják, hanem a vizsgált terület relatív méretét az ország egész méretéhez képest. Abonyi-Krajko-Móricz (1976) specializációs indexe, ugyancsak ágazati specializációt mér (pl.: a foglalkoztatási adatok felhasználásával) a felhasznált adatok relatív szórásából. Ugyancsak az LQ egyik válfajának tekinthető az agglomerációs együttható (AQ) (Porter 2003), ami azonban ágazati korrigált specializációs mutató, illetve a különözeti specializációs mutatóval mutat szoros rokonságot.

A dolgozathoz felhasznált adatok alapján kalkulálható az LQ, a Herfindahl index és a diszimilaritási index is. A Herfindahl index és a Disszimilaritási indexek egy ágazat abszolút és relatív specializációját illetve koncentrációját mutatják meg. Mivel a koncentráció mérésére mindegyik mutatószám alkalmas, és információtartalmukban jelentős eltérés nincs, ezért az LQ mutatót választottam ki a vizsgálatok elvégzéséhez, melynek kritikai elemzését a fejezet későbbi részében ismertetem.

A következőkben a lokációs kvóciens (telephelyhányados, LQ) mutatószámot mint az értekezés során alkalmazott indexet mutatom be részletesen, majd a korábban felsorolt mérőszámok speciális alkalmazására teszek javaslatot egy következő fejezetben. Mielőtt azonban ezt megtenném a későbbi félreértések elkerülése végett szeretném tisztázni, hogy bár a területi specializáció az őt reprezentálóm magas telephelyhányadossal helyettesíthető, a specializáció jellemzően csak klaszteresedési potenciált mutat, nem pedig valós klasztereket. A magyarországi eredményeket bemutató alfejezetben ennek a pontos kifejtését is elvégzem, azonban nagyon könnyen ellentmondásokba keveredhetünk, ha teljes mértékben megfeleltetjük egymásnak ezeket a fogalmakat.

Lokációs kvóciens (telephelyhányados, LQ) és rokon mutatószámok

Az LQ használata nemzetközi és hazai kutatásokban:

Mivel a hányados viszonylag egyszerűen megérthető összefüggésen alapul, ezért első használatját nehéz azonosítani, vizsgálataim szerint az elsőként Florence (1939) használta ezt a mérőszámot a gazdasági koncentráció mérésére. Isserman (1977) sikeresen alkalmazta az Egyesült Államokban a regionális gazdaságok erősségének és az export aktivitás mérésére. Az LQ mutató alkalmazhatóságát vizsgálta Norcliffe (1982) és Mack-Jacobson (1996) is, összehasonlítva a foglalkoztatási LQ adatait a kereskedelmi és export adatokkal.

³² iparban foglalkoztatottak számát (fő); a teljes ipari értékesítés (USD); ipari export értékesítés (USD) adatait; 20 főnél többen foglalkoztató, megyei székhelyű ipari szervezetek (vállalkozások)

Magyarországi alkalmazását olvashatjuk Gecse-Nikodémus (2003), Patik (2005, 2007), Patik és Deák (2005), Szakálné (2009, 2012), Szanyi és szerzőtársai (2009) illetve Szanyi és Lengyel (2011) munkáiban. A nemzetközi alkalmazhatóság tekintetében Ellison és Gleaser (1997) illetve Guimaraes–Figueiredo–Woodward (2008) szerzők részletesen mutatják be a lokációs kvóciens használatához kapcsolódó előnyöket és hátrányokat, azonban az utóbbi csoport munkája során a statisztikai adatok megbízhatóságát teszi kérdésessé, és nem a telephelyhányados számítási módszerét vizsgálja felül. Azonban fontos kiemelni, hogy a területi koncentráció jelenségének szándékos vagy véletlenszerű voltát mind az Ellison-Gleaser szerzőpáros, mind a Guimaraes–Figueiredo–Woodward (2008) trió jól szemlélteti darts játékos példájukkal, ahol az LQ egyik legnagyobb hiányosságát mutatják be, miszerint az csak méri a koncentrációt, de nem tud választ adni arra, hogy az vajon szándékosság vagy a természetes eloszlás végeredménye. A közös területre való koncentrálódás mögöttes tényezőiről részletesen ír Rychen és Zimmermann (2008). Az elhelyezkedés mélyebb összefüggéseit nem vizsgálom a dolgozatban, elfogadom Porter (1990) elméletét, miszerint ez a gazdaság természetes jelensége, azonban a következő alfejezetben áttekintem az LQ mutató használatának sarkalatos pontjait egy magyarországi példán keresztül.

Az LQ képzése:

A lokációs kvóciens meghatározásának első lépése a használatos ismérv kiválasztása, melyre a kalkulációt végezni fogjuk, ami lehet a foglalkoztatottság, a vállalatok árbevétele, a hozzáadott érték, vagy bármely olyan jellemző, melynek területi koncentrálódásával szeretnék megfigyelni vagy magyarázni egy adott társadalmi-gazdasági jelenséget. Az értekezés során a klaszterek azonosításához a leggyakrabban előforduló foglalkoztatási LQ-t számítottam ki, mely a régiós és országos teljes illetve ágazati foglalkoztatási adatokat használja fel. Szanyi és szerzőtársai (2009) figyelmeztetnek, hogy a foglalkoztatási LQ túlhangsúlyozza a munkaintenzív ágazatok szerepét a vizsgálatban, és külön felhívják a figyelmet a nem megfelelő szintű foglalkoztatási adatok okozta anomáliákra. A továbbiakban az általános ajánlásukat szem előtt tartva értelmezem a kapott adatokat és a megfelelő foglalkoztatási adatok kiválasztásával igyekszem csökkenteni a két torzító hatást.

Az LQ meghatározásához szükséges a régió illetve az országos érték ismerete, jelen esetben az ágazati foglalkoztatottságra számítva. Az LQ kalkulálható egy adott ágazatra is, a nemzetgazdaság összes ágazatára, az ipari termelés meghatározott szegmensére (pl.: feldolgozóipar).

Az LQ képlete:

$$LQ_{ij} = \frac{e_{ij}/E_i}{e_j/E} = \frac{s_{ij}}{x_j}$$

ahol:

e_{ij} : az i . ágazatban j . területi egységen foglalkoztatottak száma

E_i : az i . ágazatban országosan foglalkoztatottak száma

e_j : a j . területi egységen összesen foglalkoztatottak száma

E : az összes foglalkoztatott száma országosan.

A számlálóra használt szokásos rövidítés:

s_{ij} : mely megmutatja, hogy az i . ágazat foglalkoztatottjai közül hány százalék dolgozik a j . régióban

x_j : mely megmutatja, hogy összes foglalkoztatott közül hány százalék dolgozik j . régióban

Az LQ mutató egy adott régióban egy kiválasztott ágazat alul- vagy felülreprezentáltságát mutatja be, tehát azt, hogy relatíve mennyivel nagyobb az adott iparág súlya a helyi foglalkoztatottságban a régió országos foglalkoztatottsági súlyához képest. Ha egy ágazatra/iparágra az LQ mutató értéke 1, akkor annak regionális súlya megegyezik a régió országos foglalkoztatottságban betöltött súlyával. Az 1-nél kisebb értékek az alulreprezentáltságot, az 1-nél nagyobb értékek a felülreprezentáltságot mutatják. Az 1-es és az alatti értékek számomra lényegtelenek a vizsgálat során, hiszen nem mutatnak specializációt és ezzel nem adják a klaszteresedés alapját ezek a térségek. A mutatóra vonatkozóan nincs egységes álláspont arra nézve, hogy milyen küszöb érték felett beszélhetünk specializációról (Szanyi és szerzőtársai 2009), a kutatások között találunk $LQ > 1,25$ (Lukács 2013), $LQ > 1,5$ (Patik-Deák 2005, Patik 2007, Szakálné 2012), $LQ > 2$ (Európai Klaszter Obszervatórium) határokat is.

A kutatásaim során nem csak az LQ értékét fogom megvizsgálni, de vizsgálom annak részmutatóinak (s_{ij}, x_j) változásait is.

LQ változásának helyes értelmezése:

Az LQ növekedése minden szempontból pozitívan értékelhető, abban a triviális esetben, ha:

- nő az országosan foglalkoztatottak száma,
- nő az ágazatban foglalkoztatottak száma,
- nő a régióban foglalkoztatottak száma,
- nő az ágazatban a régióban foglalkoztatottak száma.

Mivel a lokációs hányados kalkulációja során a potenciális klaszterek azonosítása a vizsgálat fő célja, amit az LQ mutató növekedésével, tehát a területi specializáció emelkedésével jellemeztem, érdemes átgondolni, hogy valóban mindig megfelelő információhoz jutunk az LQ révén. A két megoszlási viszonyszám hányadosából előállított mutató gyakran félrevezető eredményre vezethet, ha a klaszterek meglétén túl a regionális és/vagy országos gazdaságfejlesztési célokra is figyelmet szentelünk. A négytényezős mutató változásával kapcsolatosan az alábbi meglátásokat tehetjük az LQ növekedésére vonatkozóan (az LQ csökkenésével nem foglalkozom, hiszen az negatív klaszteresedést mutatna).

A LQ nő, mert:

1. A számláló nőtt – A nevező nőtt (de kisebb mértékben, mint a számláló)
2. A számláló nőtt – A nevező stagnált
3. A számláló nőtt – A nevező csökkent
4. A számláló csökkent – A nevező csökkent (de nagyobb mértékben, mint a számláló)
5. A számláló stagnált – A nevező csökkent

Ez egy egyszerű matematikai összefoglaló, ami még önmagában nem képes rámutatni a hiányosságokra, de kezdő lépésként nélkülözhetetlen a tényezők egyedi vizsgálatának értelmezéséhez.

A számláló az LQ esetében a régióban az adott ágazatban foglalkoztatottak száma / országosan az ágazatban foglalkoztatottak száma. Az LQ számlálója akkor nőhet, ha:

- A régióban az ágazatban foglalkoztatottak száma nő – az országosan az ágazatban foglalkoztatottak száma nő (de kisebb mértékben, mint a régióban). (Elfogadható, a régiónak biztosan jó.)
- A régióban az ágazatban foglalkoztatottak száma nő – az országosan az ágazatban foglalkoztatottak száma stagnál. (Elfogadható, a régiónak jó, az országnak neutrális.)

- A régióban az ágazatban foglalkoztatottak száma nő – az országosan az ágazatban foglalkoztatottak száma csökken. (Elfogadható, de jelzés értékű, miért csökken országos szinten? Iparági átalakulás? Szerepe nem egyértelmű sem a régió, sem az ország számára egyértelműen.)
- A régióban az ágazatban foglalkoztatottak száma csökken – az országosan az ágazatban foglalkoztatottak száma csökken (de nagyobb mértékben, mint a régióban). (Nem elfogadható, a régióra is negatív hatással van, az országra is negatív hatással van.)
- A régióban az ágazatban foglalkoztatottak száma stagnál – az országosan az ágazatban foglalkoztatottak száma csökken. (Nem elfogadható, neutrális a régió számára, de rossz az országnak.)

A nevező az LQ esetében a régióban foglalkoztatottak száma / az országosan foglalkoztatottak száma. Az LQ nevezője csökken, ha:

- A régióban foglalkoztatottak száma csökken – az országosan foglalkoztatottak száma csökken (de nagyobb mértékben, mint a régiós adat). (Nem elfogadható adat, negatív a régiónak, negatív az országnak.)
- A régióban foglalkoztatottak száma csökken – az országosan foglalkoztatottak száma stagnál. (Nem elfogadható, a régiónak negatív, az országnak neutrális.)
- A régióban foglalkoztatottak száma nő – az országosan foglalkoztatottak száma nő (de nagyobb mértékben, mint a régiós adat). (Elfogadható, leginkább pozitív változás, jó a régiónak, jó az országnak.)
- A régióban foglalkoztatottak száma stagnál – az országosan foglalkoztatottak száma nő. (Jelzés értékű, iparági átalakulást mutathat, nem egyértelmű az üzenete.)

3.2. Az adatbázis jellemzői

Az Eurostat úgy nevezett high-tech ipari és tudásintenzív szolgáltatások statisztikai adatbázisai³³ alapján végzett szűrés során egy olyan foglalkoztatási adatbázist használtam fel a lokációs kvóciens számításához, mely 1994 és 2008 között mutatta be a technológiai és tudásintenzív iparágak (lásd 3. sz. melléklet) foglalkoztatottjainak számát NUTS0, NUTS1 és NUTS2 szinten 33 országban. Ez az időtáv volt az, amire vonatkozóan az adatbázis elkészült és az adatgyűjtési időszak a legnagyobb időtávon rendelkezésre álló adatok alapján került kijelölésre. Egyszerűbben fogalmazva, nem minden régió esetében volt adott minden évre adat 1994 és 2008 között, azonban ezen időszakon belül voltak megbízható vizsgálati eredmények. Az országos eredmények ismertetésénél, ebből adódóan eltérhetnek a kezdő és záró időszakok, ugyanis nem teljesen egységes sem a foglalkoztatási sem a GDP/fő alapadat sokaság. A technológiai és tudásintenzív csoportbontás annak két legfőbb eleme, az ágazati besorolás és termék alapú megközelítés alapján történik. Az ágazati megbontás a NACE rev. 1.1.³⁴-es adatok felhasználásával a K+F kiadások és a hozzáadott érték hányadosaként képzett intenzitási mutató alapján sorolja az ágazatokat high-tech, medium high-tech, medium low-tech, és low-tech iparági csoportokba. Az adatok elérhetőségének és megbízhatóságának figyelembe vételével a NACE bontásban csak főosztályi (divison), kétszámjegyű (ágazati) szintű bontásban képezhetőek ezek a táblázatok. A tudásintenzív ágazatok kiválasztásával igyekszem kikerülni azt a hibát, amit korábban Szanyi és szerzőtársaira (2009) hivatkozva a munkaintenzitás és az iparági felbontás kapcsán jeleztem. Az iparági felbontás elégtelenségéről részletesen Monfardini és szerzőtársai (2012) írtak. Mivel a dolgozatban elsődlegesen nem az iparágak minél pontosabb azonosítása, hanem általában a különböző tudásintenzív ágazatok jólétre

³³ http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=htec_emp_reg&lang=en

³⁴ NACE Rev.1.1: Nomenclature Générale des Activités Economiques dans les Communautés Européennes, (Statistical classification of economic activities in the European Community) – Az Európai Közösség gazdasági tevékenységének statisztikai osztályozása 2002 és 2008 között

gyakorolt hatása volt a cél, ezért a NACE bontás speciális változtatát elfogadhatónak tartom. A szolgáltatások tekintetében tudásintenzív és kevésbé tudásintenzív ágazatokat különböztet meg a felsőfokú végzettségű alkalmazottak számarányának függvényében. Mivel a vizsgált időszak alatt a gazdasági tevékenységek osztályozása kétszer változott³⁵, ezért a NACE Rev. 1.1 és a NACE rev. 2. eltérő értelmezést ad a high-tech iparágakra és a tudásintenzív ágazatokra vonatkozóan, de az adatbázist az Eurostat korrigálta, így egységesen ugyanazoknak az ágazatoknak foglalkoztatottsági adatai szerepelnek minden évben a különböző kategóriákban.

Az ágazati felbontás mellett a termék alapú megközelítés a korábbi kiegészítésére készült, ami a K+F kiadások és az árbevétel arányában képzett termék kategóriákat a Nemzetközi Kereskedelmi Osztályozási Standard alapján (SITC Rev.4.)³⁶. A Standard is változott az idők során, ezért a 2007-es SITC rev. 3-ról SITC rev. 4-re való áttérést követően az adattáblát újra kalkulálták, így az egységesnek tekinthető.

Az adatok korrigálásához az Eurostat több saját adatbázisát is felhasználta:

- a kétévente elvégzett Közösségi Innovációs Felmérés (Community Innovation Survey – CIS),
- a high-tech kereskedelmi adatokat felhasználó (COMEXT) adatbázis,
- a foglalkoztatási adatokat használó Humán Erőforrás a Tudományban és Technológiában Human Resources in Science and Technology (HRST),
- az Európai Foglalkoztatási Felmérések (EU Labour Force Survey – LFS),
- az Ágazati Üzleti Statisztikák (Structural Business Statistics - SBS),
- és az Európai Szabadalmi Hivatal adatai.

A területi felbontás NUTS2-es szintű és az Európai Unió, a csatlakozó és az EFTA országokra vonatkozóan is a NUTS2010/EU27 régiós nomenklatúrát követi, melyet az Európai Közösség 1059/2003 illetve 31/2011 rendeleteit követően alkalmaztak az adatsorokra, és módosították azokat. Bár Szanyi és szerzőtársai (2009) a NUTS2-es szintű adatokat nem tartják relevánsnak a régiók definíciójából adódóan, én követve Ketels és Sölvell (2005) kutatási irányát, ezt a szintet alkalmaztam a kutatás lefolytatásához jellemzően az adatok elérhetősége miatt.

Felülvizsgálva azonban a területi adatokat, egy két apró eltérést találtam az adatbázis regionális felbontása és a jelenleg aktuális között, melyeket röviden összefoglalok. A regionális felosztásnál Dánia NUTS2-es régióinál jelentős változás állt be a 2006-os nomenklatúra alkalmazásával, ezért azok értelmezhetősége a területi átalakulások miatt is nehézkes. Számos NUTS3-as szintű változás állt be Németország Sachsen-Anhalt tartományában, Spanyolország Kanári-szigeteki területein, Lengyelország több mint 40 kistérségében, azonban mivel a vizsgálódás nem ezen a szinten történt, ez nem okozott problémát az értelmezésben. Svédországban teljes területi átkódolás zajlott le a 2006-os változásokkor, de azok csak a kistérség vagy régió elnevezésében és kódjában okoztak változást, nem a területi egységben. Hasonló átalakulás történt Észak-kelet Skócia és a skót felföldi területeken is az Egyesült Királyságban.

Figyelembe véve az összes lehetséges területi foglalkoztatottsági adatot, összesen 465³⁷ területi egység vizsgálatát végeztem el 14 évre vonatkozóan a fent leírt tudásintenzív és high-tech ágazati bontás 15 különböző területén, ami összesen 97.650 adatot jelentene, ha minden

³⁵ NACE (1963- 1990), NACE 1 (1990-2002). NACE Rev. 1.1 (2002-2008) majd NACE Rev. 2 2008-tól (2006-tól előkészítve)

³⁶ <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp?Cl=28>

³⁷ Mely tartalmazza az összes EU 28 ország NUTS2-es szintű adatait, valamint az EFTA és a csatlakozni kívánó országok adatai. Részletesen lásd az M7 és M8 mellékletekben.

régióból rendelkezésre állt volna minden évre az összes adat. A fenti adathalmaz azonban összefoglalja a feldolgozóipar és szolgáltatás összes részterületét (12. és 13. ábra), így a legalacsonyabb szintnek a 4 feldolgozóipari és 6 szolgáltatásokra vonatkozó bontást tekinthetjük. Ezen felül képezhető még, a feldolgozóipar és szolgáltatás egy másfajta vizsgálati szintje is, amely a high-tech (ipar+szolgáltatás összesen), medium-tech (ipar+szolgáltatás összesen), illetve low-tech (ipar és szolgáltatás összesen) összefüggéseket mutatja be.

Ezen felül NACE rev.1.1. nemzetgazdasági ág bontásban is rendelkezésre állnak az adatok, 14 évre vonatkozóan a 465 területi egységre, azonban azok túl magas absztrakciós szintet jelentenének, a pontos eredmények értelmezéséhez nem tartom őket használhatónak.

Az adatokat 2013.06.23-án, a kapcsolódó metaadatokat 2014.09.19-én vizsgálta felül az Eurostat.

Az összehasonlításhoz szintén az Eurostat adatbázisait használtam fel, az LQ összehasonlítását a NUTS2-es szintű regionális vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó GDP euróban értékekkel végeztem el. A felhasznált GDP adatok és az LQ adatok azonban nem álltak párhuzamosan rendelkezésre minden időszakra, így a korrelációs vizsgálat elvégzése nem minden esetben volt kivitelezhető. A kezdeti 33 ország adataiból minden esetben elvégeztem a kalkulációkat, azonban összesen 20 ország eredményei voltak értelmezhetőek az adatösszevetés után. Ez azt jelentette, hogy nem mindig állt párhuzamosan rendelkezésre a GDP adat és a foglalkoztatási adat, vagy akár olyan „outlier” adatok is megjelentek az adatbázisban, amelyeket nem tudtam figyelmen kívül hagyni. Ilyenek például a statisztikai átsorolást követő ugrásszerű változások az ágazati foglalkoztatottságban. Itt mivel nem tudtam volna az adott nemzetállam foglalkoztatási adatbázisait megfelelő módon korrigálni, úgy döntöttem, hogy nem veszem őket figyelembe az elemzés során. Ebből adódóan a kezdeti Eurostat adatok, amelyek nem csak az Európai Uniót, de az Európai Gazdasági Térségről szóló megállapodásban részes más országokat, sőt Törökországot is tartalmazták, szűkítve lettek és így került kiválasztásra az a 20 nemzetállam, ahol értelmezni kívántam az eredményeimet.

Ennek érdekében minden egyes kiválasztott szakágazat esetében letisztítottam az eredményeket, és ezeket egy új fájlban kezeltem. Ezek már csak NUTS2-es szintet tartalmaznak, és csak azokra a régiókra vonatkoztatva, ahol értelmezhető volt a korreláció. Ezt követően régióként kiszámítottam p értéket, hogy megvizsgáljam mennyire szignifikánsak a korreláció mutatta értékek. A végső szignifikáns eredmények ismertetését fogom elvégezni a 4 feldolgozóipari és 6 szolgáltatás alapú megközelítés bontásában.

A következőkben a szakágazatok szerint mutatom be a különböző régiók eredményeit.

12. ábra: Vizsgált tudásalapú szakágazatok a feldolgozóiparon belül
Forrás: Saját szerkesztés - 2015

13. ábra Vizsgált tudásalapú szakágazatok a szolgáltatások területén belül
Forrás: Saját szerkesztés - 2015

4. KUTATÁSI EREDMÉNYEK

Az elemző rész során több típusú megközelítést alkalmaztam együttesen. Vizsgáltam és ismertettem:

- a régiók szerinti eredményeket,
- a szakágazat szerinti bontás eredményeit,
- illetve szükség esetén az országok sajátosságait.

Az elemzésnél grafikusán szemléltettem azon régiók sajátosságait, ahol több szignifikáns adat is rendelkezésemre állt.

Az eredmények vizsgálata során elsőre feltűnő, hogy magas szórás jellemzi az adatokat, illetve nagyon gyakran szerepelnek magas negatív korrelációs értékek is. A negatív korreláció értelmezésénél azt az álláspontot képviselem végig az elemzés során, hogy természetesen az adott szakágazatban történő foglalkoztatás és munkavégzés nem csökkenti a területi egység jólétét, azonban nem járul hozzá a koncentráció a jóléti növekedéshez oly mértékben, mint ahogy az a pozitív korrelációt mutató szakágazatok esetében tapasztalható. Egyszerű példával élve elképzelhetőek olyan területi kicsúcsosodásai a szakágazati foglalkoztatásnak, amelyek nagy arányban járulnak hozzá a területi egység foglalkoztatásához, de nem magas a hozzáadott értékük. Ebből adódóan ezeken a területeken statisztikailag azt a jelzést adja a számítás, mintha negatívan hatnának a jólétre. A legtöbb esetben nem állt rendelkezésre a teljes 10 szakágazatra vonatkozó szignifikáns adat régiónként, ezért olyan eredmények is születtek, ahol csak negatív korrelációs együttthatók jelentek meg. Ekkor azt kell feltételeznünk, hogy a gazdaság helyi fejlődését nem ezek a szakágazatok, vagy adott esetben nem is a foglalkoztatási, hanem egyéb tényezők (tőke, információ, egyéb erőforrások) határozták meg. A helyes értelmezés az én olvasatomban az, hogy jobb lenne, ha a negatív korrelációt mutató szakágazatokból sikerülne transzferálni a munkavállalókat a pozitív korrelációt mutató ágazatokba, azonban a munkaerőpiac ilyen jellegű elaszticitása nem képzelhető el, és a piacgazdaságon belül nem is értelmezhető ilyen típusú pályaorientáció.

Az elemzés során azt az elvet követtem, hogy ha egy adott régióban 4 szakágazatra vonatkozóan rendelkezésre állnak szignifikáns adatok, akkor megfogalmazok egy rövid javaslatot a foglalkoztatásra és a fejlesztési irányokra nézve, ha viszont ennél kevesebb eredmény áll rendelkezésre, azokat ily módon nem strukturálok.

Ehhez hasonló elv mentén a szakágazatok országos megoszlását figyelembe véve, ha az adott ország összes régiójának negyedéből van az adott szakágazatra vonatkozó szignifikáns eredmény, akkor vázolok fel fejlesztési javaslatokat, egyéb esetben azonban ettől tartózkodom.

A következőkben az eredményeket, országos, szakágazati és regionális szinten ismertetem, illetve az alfejezeteken belül, amennyiben lehetséges, országos javaslatokat is megfogalmazok.

Az összes eredményt összefoglalandó igyekeztem az országok közötti hasonlóságokat is megmutatni, ezzel megmutatva azokat a területeket, ahol egy adott szakágazat koncentrációja ugyanolyan irányú változást okoz az eltérő területeken. Az elemzés során végig az egy főre jutó regionális vásárlóerő paritáson mért GDP illetve a foglalkoztatási adatok alapján számolt lokációs kvóciens közötti összefüggést vizsgáltam, ezért a mondatok megfogalmazásánál, ha korrelációra utalok mindig, e két változó közötti összefüggést értem.

4.1.Országspecifikus és regionális eredmények

Ausztria adatai

Burgenland (AT11) régióra vonatkozóan három szakágazat, a közepes technológiai szintű feldolgozóipar, a csúcstechnológiai szolgáltatások illetve a pénzügyi közvetítés területi koncentrációja erős korrelációt (0,726; 0,946; 0,813) mutatott 95%-os szignifikancia szint mellett. Ezen adatok ismeretében a 3 szakágazat fejlesztése valószínűsíthetően további életszínvonal növekedést okozhat a régió életében. Niederösterreich (AT12), a bécsi és Salzburg régiókból, ahonnan az ipari és kulturális fejlettség miatt vártam volna több összefüggés felismerését, csak kevés szignifikáns eredmény született. A pénzügyi közvetítés területe volt az, ahonnan a legtöbb regionális adatot sikerült szignifikánsan feldolgozni az osztrák területek között. Steiermark (AT22) régióban erős pozitív korreláció áll fenn a csúcstechnológiai feldolgozóipar, illetve a tudásintenzív piaci szolgáltatások és erős negatív kapcsolat a csúcstechnológiai szolgáltatások részéről az egy főre jutó GDP esetében. Vorarlberg (AT34) régióban az alacsony technológiai szintű feldolgozóipari tevékenységek, az egyéb tudásintenzív szolgáltatások erős negatív (-0,944; -0,796), míg a kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások és az egyéb kevésbé tudásintenzív szolgáltatások pozitívan (0,705; 0,684) korreláltak az egy főre jutó GDP-vel. Összességében elmondható az osztrák adatok alapján, ha a korreláció nagyságát helyezem fókuszba, hogy a vizsgált időszakban a 10 szakágazat foglalkoztatási adatai alapján Burgenland illetve Steiermark régió esetében volt a legmagasabb pozitív korrelációs érték a GDP és foglalkoztatási LQ között. Régiós megközelítést alkalmazva is Burgenland kerül előtérbe, ugyanis ebben a régióban három szakágazat a közepes technológiai szintű feldolgozóipar, csúcstechnológiai szolgáltatások, és pénzügyi közvetítés esetében is pozitív közepesen erős korrelációt tapasztaltam.

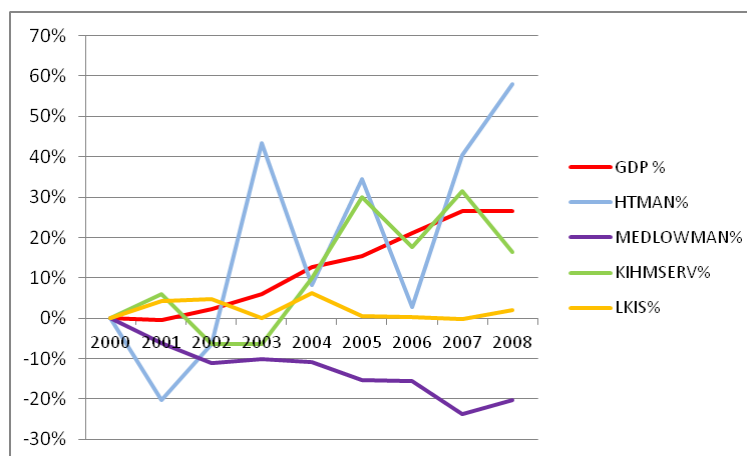
7. táblázat: Ausztria LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei

Forrás: Saját szerkesztés - 2015

	HTMAN	MHTMAN	MEDLOWMAN	LOWMAN	KIHTSERV	KIHMSERV	FI	OKIS	LKIM	LKIS
AT11		0,725			0,946		0,813			
AT12							0,735			
AT13						-0,679				
AT21							-0,684			-0,758
AT22	0,689		-0,914			0,783				0,756
AT32									-0,67	
AT33							-0,668	-0,706	-0,0685	
AT34				-0,944				-0,796	0,705	0,684

Amennyiben a szakágazatokat választjuk ki az adatok köréből, azt tapasztalhatjuk, hogy az egész mintára jellemző magas szórás regionális szinten is megjelenik.

Ha a legtöbb adatot szolgáltató Steiermark (AT22) régiót akarjuk pontosabban elemezni, azt megtehetjük a 2000.évi bázison számolt egy főre jutó GDP illetve LQ változások szemléltetésével, amit a 13. ábrán láthatunk.

14. ábra: Steiermark régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 2000. évi báziséven számolva
Forrás: Saját szerkesztés - 2015

Jól látható a 14. ábrán, hogy egy viszonylagosan állandó meredekségű GDP növekedés mellett a lokációs kvóciens értéke hektikusan változott. A négy vizsgált változó közül a csúcstechnológiai feldolgozóipar és a tudásintenzív piaci szolgáltatások emelkedtek együtt, de közel sem egy ütemben az egy főre jutó GDP mutatóval.

Belgium adatai

Belgium (BE10- Région de Bruxelles-Capitale) fővárosi régiójában a vizsgálati adatok alapján mindhárom szignifikáns adatot mutató szakágazatban a közepes technológiai szintű feldolgozóipar, a pénzügyi szolgáltatások, illetve a kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások esetében negatív korrelációt tapasztaltam, ami leginkább a pénzügyi szolgáltatások esetében tűnik problematikusnak, hiszen az LQ mutató, illetve a foglalkoztatottság abszolút nagysága Belgium régióin belül a harmadik legmagasabb. Antwerpen és Brabant–Wallon tartomány adja ebben a szektorban a foglalkoztatottak közel 15 illetve 19%-át, míg a fővárosi régió a pénzügyi közvetítésben országosan dolgozók 13%-át foglalkoztatja. Antwerpen (B21) régiójában magas volt a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar illetve a csúcstechnológiai szolgáltatások hozzájárulása a korrelációs mutató alapján az egy főre jutó GDP értékhez, mindkét esetben erősen pozitív korrelációt tapasztaltam. Kiemelendő, hogy Antwerpen tartomány az országos foglalkoztatásban is jelentős szerephez jutott a vizsgálati időszakban, ekkor átlagosan a foglalkoztatottak 16,5%-a dolgozott ebben a régióban. A közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar esetében itt dolgoznak a legtöbben, az országos foglalkoztatottak több mint 17%-a, míg a csúcstechnológiai szolgáltatások esetében harmadik helyet ér el a képzeletbeli dobogón átlagosan 16%-os értékkel.

A szakágazati megközelítés alapján a belga gazdaság több szegmenséről lehet érdemi elemzést adni. A legtöbb szignifikáns adatot a csúcstechnológiai szolgáltatások adták, itt a vizsgált 11 régióból 9 esetben volt korrelációs mutatóm. Ennek a szakágazatnak az eredményei átlagosan is gyenge negatív kapcsolatot mutattak a GDP és az LQ között, kizárólag Antwerpen (BE21), Limburg (BE22) és Vlaams-Brabant (BE24) tartományok volt pozitív ez az érték. A pontosabb értelmezés érdekében megvizsgáltam a szakágazat idősoros foglalkoztatási adatait. A vizsgálati időszakban Antwerpen és Vlaams-Brabant régiókban volt átlagosan a legnagyobb súlya a csúcstechnológiai szolgáltatásoknak, így a későbbiekben is megfigyelhető trendre lettem figyelmes, miszerint jellemzően azokat a régiókat lehet az összesített korrelációban is pozitív eredménnyel jellemezni, ahol az egész vizsgálati időszak alatt egyenletesen magas volt a foglalkoztatás az adott szakágazatban. Eltérő példát is lehet természetesen találni, kelet-flandria régióban (BE23), ahol végig magas volt a foglalkoztatás a csúcstechnológiai szolgáltatások esetében (egy-két az országos trendnek megfelelő kilengéstől eltekintve), mégsem találtam

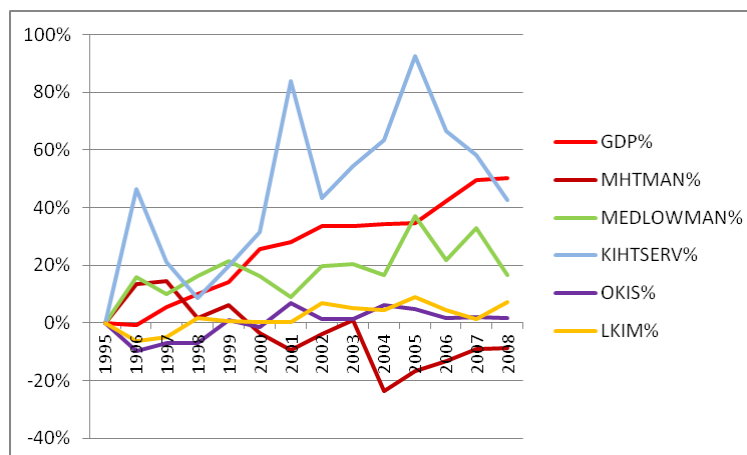
pozitív kapcsolatot a vizsgált mutatók között. Szintén relatíve sok adat állt rendelkezésre a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar esetében. Itt kimagaslóan jó eredményt el az országosan is fontos Antwerpen régió (BE21) illetve Hainut tartomány.

8. táblázat: Belgium LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei

Forrás: Saját szerkesztés- 2015

	HTMAN	MHTMAN	MEDLOWMAN	LOWMAN	KIHTSERV	KIHMSERV	FI	OKIS	LKIM	LKIS
BE10		-0,678					-0,64		-0,653	
BE21			0,727		0,761					
BE22		-0,733	0,596		0,627			0,677	0,74	
BE23	0,54	0,666		-0,647	-0,613	0,698				
BE24					0,637					
BE25					-0,751			0,573		0,721
BE31		0,603	-0,619					-0,77		
BE32			0,705		-0,72					
BE33	-0,587		-0,759		-0,73					
BE34					-0,883	0,655	0,856			-0,663
BE35		0,548		0,719	-0,734					

Kelet-Flandria (BE22) adatait szemlélteti a 15. ábra is, melyben a különböző szakágazati koncentráció és az egy főre jutó GDP változását szemléltetem.

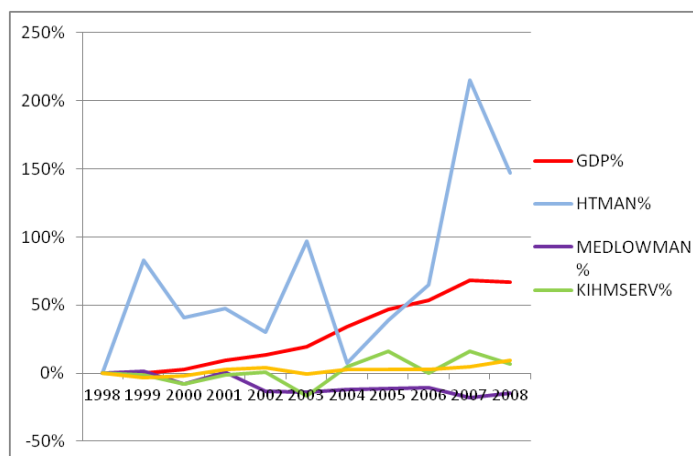
15. ábra Kelet-Flandria régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 1995. évi bázisra számolva

Forrás: Saját szerkesztés- 2015

A regionális GDP itt is, akárcsak az osztrák adatoknál, szigorúan monoton nőtt a vizsgált időszakban, ami egyik LQ mutatóról sem mondható el. Trendszerűen a tudásintenzív piaci szolgáltatások és a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar követte a jóléti mutatót, azonban itt már nagyobb eltérések jelentkeztek, mint az első minta esetében.

Csehország adatai

Csehország értékelhető eredményei szintén szűkösek, régióként és szakágazatonként 1-2 korrelációs együtthatót sikerült csak szignifikánsan kiszámolni. A csúcstechnológiai feldolgozóipar illetve az egyéb tudásintenzív szolgáltatások esetében lehetett megfigyelni Szilézia (Moravskoslezsko - CZ08) tartomány erősségeit. Ez a régió ezen felül jó értéket ért el a tudásintenzív piaci szolgáltatások esetében is.

16. ábra: Szilázia régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 1998. évi báziséven számolva
Forrás: Saját szerkesztés- 2015

A sziláziai (CZ08) adatoknál még kevésbé jelent meg az együttmozgás a vizsgált változók között. Szinte mindegyik LQ mutató stagnált, vagy enyhén csökkent az adott időszakban, kivéve a csúcstechnológiai feldolgozóipar, ami órási ugrások mellett nőtt a kétszeresére 8 év alatt, majd csökkent vissza a bázisérték 150%-ára.

A fővárosi régióban csak negatív korrelációs értékeket tapasztaltam, így Prága erősségeit nem sikerült azonosítani. Elmondható itt is, akárcsak a bolgár mintánál, hogy mivel nem volt azonos időszakban megfelelő mennyiségű adat egyszerre a foglalkoztatás és a GDP értékekből, így a végső elemzéshez nem maradt elég szignifikáns adat.

9. táblázat: Csehország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei
Forrás: Saját szerkesztés- 2015

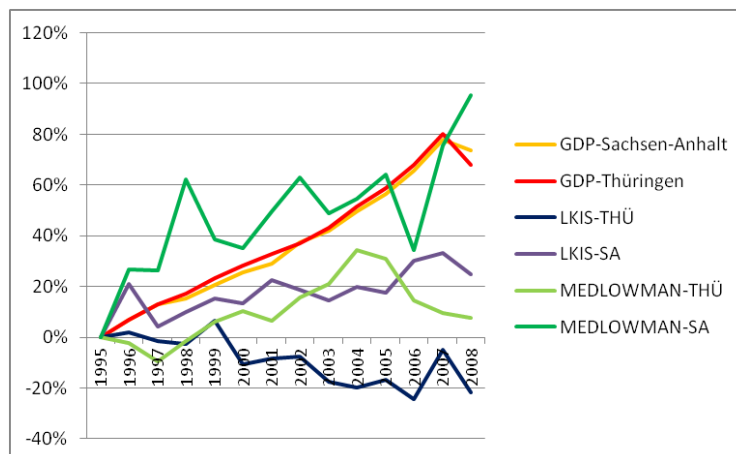
	HTMAN	MHTMAN	MEDLOWMAN	KIHMSERV	OKIS	LKIM	LKIS
CZ01	-0,612	-0,844					
CZ02					-0,625		
CZ03	0,688					-0,745	
CZ05			0,84				
CZ06					-0,68		
CZ07							0,826
CZ08	0,641		-0,745	0,644	0,763		

Németország adatai

A németországi adatállomány az ország méretéből és lakosságának nagyságából adódóan bőségesnek tekinthető, azonban itt is figyelembe véve a fejezet elején leírt alapelveket, a következőket mondhatjuk el a régiókról és szakágazatokról: A szignifikáns korrelációs mutatók átlagát vizsgálva Németországban a legerősebb pozitív kapcsolatot a pénzügyi közvetítés, a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar, a kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások és a csúcstechnológiai feldolgozóipar mutatta. Nagy azonban a különbség a pozitív kapcsolatot mutató 4 legjobb eredményben is, a pénzügyi közvetítés esetén 0,489 volt a korreláció, míg a csúcstechnológiai feldolgozóiparnál csak 0,202. Ugyanezen elv alapján a legnagyobb negatív kapcsolatot az egyéb tudásintenzív szolgáltatások és a tudásintenzív piaci szolgáltatások mutatták. Ezekből az adatokból persze nem lehetne azt állítani, hogy ezek a szakágazatok nem hasznosak a vizsgált régiók számára, azonban jelen elemzés szerint nem ezek járulnak hozzá legnagyobb mértékben a német jólét növekedéséhez. Régiós szinten az elemzés alapján Stuttgart (DE11), Detmold (DEA4) és Freiburg (DE13) régiójában a közepes szintű

feldolgozóipar járul hozzá a jólét növekedéséhez, míg Darmstadt (DE71), Rheinhessen-Pfalz (DEB3) esetében a pénzügyi közvetítés. A kölni (DEA4) régióban az előzetes várakozásoknak megfelelően a csúcstechnológiai szolgáltatások és a tudásintenzív piaci szolgáltatások mutattak erős pozitív korrelációt.

Meglehetősen sok pozitív korrelációt mutatott Sachsen-Anhalt (DEE0) tartomány is a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar, az alacsony technológiai szintű feldolgozóipar, a kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások és az egyéb, kevésbé tudásintenzív szolgáltatások terén. Érdekeség, hogy a volt NDK területén található régiókról nem tudtam általánosságban megfogalmazni semmilyen trendet. Míg Sachsen-Anhalt esetében az alacsonyabb tudásintenzitású ipari és szolgáltatási szakágazatok bizonyolultak „sikerebbnek”, addig Thüringiában épp az ellenkezőjét mutatta a vizsgálat. Ehhez persze alaposabb ismeretre lenne szükség az adott régiók ipari és gazdasági berendezkedéséről, de első körben elmondható, hogy az LQ-GDP kapcsolat elemzése nem mutatott rá egyértelműen egy kelet-német, nyugat-német regionális különbségre.

17. ábra: Thüringia és Szász-Anhalt régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 1995. évi báziséven számolva

Forrás: Saját szerkesztés- 2015

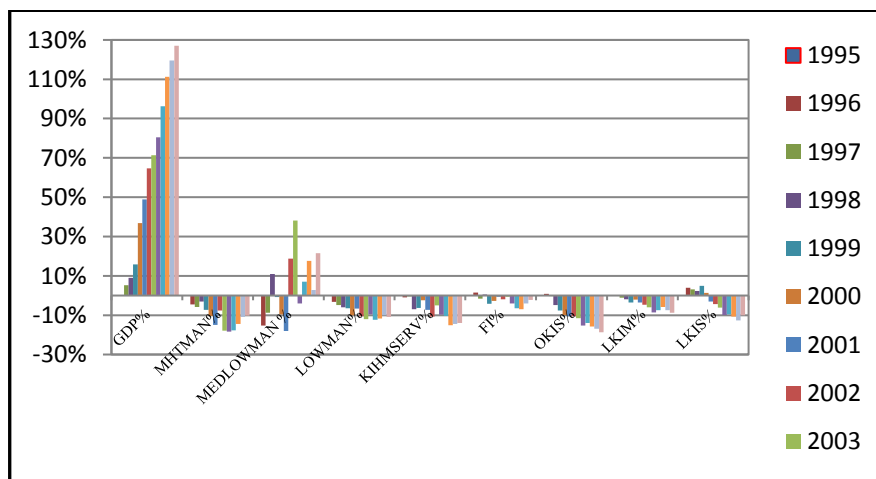
A 17. ábrán az azonos szín eltérő árnyalatai jól mutatják, hogy míg az egy főre jutó GDP értéke közel hasonló mértékű változáson esett át a szomszédos kelet-német régiókban, addig ugyanazon szakágazatok esetében eltérő tendenciák voltak megfigyelhetőek. Tekintve, hogy nominális értéken nincs nagy különbség a két régió egy főre jutó GDP értékében, az eltérő utak nem jelentenek különbséget siker és kudarc között, mindenesetre jól mutatják a koncentrációs folyamatokban fellelhető különbségeket.

10. táblázat: Németország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei
 Forrás Saját szerkesztés- 2015

	HTMAN	MHTMAN	MEDLOWMAN	LOWMAN	KIHTSERV	KIHMSERV	FI	OKIS	LKIM	LKIS
DE11	-0,681	0,868				-0,732		-0,593		
DE12					0,554		0,536	-0,794		
DE13		0,624		-0,544	-0,713	-0,555		-0,756	0,593	
DE14			0,668	-0,743			0,703			
DE21	0,702				0,617				-0,746	
DE22		0,536				-0,643		0,582		
DE23				0,592						-0,558
DE24			0,697		-0,673		0,654			
DE25		-0,717							0,61	0,674
DE26				0,714			0,886			
DE27				0,665	-0,616					0,64
DE50									-0,597	
DE60					0,855		-0,692	-0,65		
DE71	-0,789	-0,736	-0,698				0,58			
DE72		0,728		-0,763						
DE73						-0,549			0,537	
DE80			0,897	0,651						0,562
DE91		0,703								
DE93								-0,719		
DE94			0,722		-0,558				0,659	
DEA1		-0,83				0,817				
DEA2		-0,827	-0,832		0,764	0,646				-0,657
DEA3	0,653		0,568	0,543						
DEA4	0,648	0,672						0,539		-0,725
DEA5			0,599					-0,673	0,76	
DEB1						-0,67			0,664	
DEB2				-0,838	0,815	0,577				
DEB3					-0,587		0,762	-0,653	0,579	
DEE0			0,743	0,651	-0,67	0,591			0,568	0,795
DEF0		-0,561			-0,914	-0,641				
DEG0	0,681	0,822	0,606							-0,724

Görögország adatai

Görögországban megfelelő mennyiségű adat állt rendelkezésre a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar, az alacsony technológiai szintű feldolgozóipar, a tudásintenzív piaci szolgáltatások, az egyéb tudásintenzív szolgáltatások, a kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások és az egyéb, kevésbé tudásintenzív szolgáltatások elemzéséhez egyaránt. A regionális sajátságok azonosítására Anatoliki Macedonia, Thraki (EL 11), Ionia Nisia (EL22), Peloponnészosz (EL25), és Attika (EL30) esetében volt lehetőség. A közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar esetében Kelet-Macedónia (EL11), Trákia és Tesszália (EL14) tartomány bizonyult a leginkább fontosnak. A pozitív korrelációt mutató régiók azonban itt nem mutattak magas foglalkoztatási értékeket, maximum 18%-os részesedéssel szerepeltek, ellentétben Attika (EL30) tartománnyal, aki ebben a szegmensben átlagosan az országos szakágazati foglalkoztatottság 61%-át reprezentálta. Érdekes kérdés, hogy hogyan alakult ki mégis ilyen magas negatív korreláció. Erre a választ minden bizonnyal az egyéb gazdasági területen megjelenő hiányosságok adják a régióban, nem tartom elképzelhetőnek, hogy az ország legfontosabb régiója ebben a szakágazatban destruktív hatással legyen a gazdaságra. Regionális megközelítésben amúgy is nagyon érdekes jelenség tapasztalható Attika (EL30) régióban, ahol minden szakágazat közepes vagy erős negatív korrelációt mutatott a GDP-vel. A 18. ábrán az eddig alkalmazott megjelenítés nehezítette volna az adatok értelmezését, ezért oszlopdiaigrammon keresztül mutatom be azt a jelenséget, ami Attika régióban következett be, nevezetesen azt, hogy a foglalkoztatásban bekövetkező koncentráció teljesen ellentétesen mozgott az egy főre jutó GDP-vel.

18. ábra: Attika régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 1995. évi bázisra számolva

Forrás: Saját szerkesztés- 2015

Az összesen vizsgált 10 szakágazatból csak 8-nál volt szignifikáns eredmény, azonban szintén nehezen értelmezhető eredmény az, amit Attikánál (EL30) tapasztaltam. A közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar tekintetében is Attika (EL30) régió bír a legnagyobb aránnyal (több mint 40% átlagosan), de itt is erős negatív kapcsolatot tapasztaltam. Az adott szakágazatnál a többi régió abszolút súlya kicsi, viszont az idősoros vizsgálaton a pozitív értéket mutató régiók növekedtek a legnagyobb mértékben. Az alacsony technológiai szintű feldolgozóipar tekintetében Közép-Macedóniában (EL12) és Attikában (EL30) csökkent a legjobban a foglalkoztatás. Kelet-Macedónia, Trákia (EL11) régióban, Ion szigetek (EL22), és Peloponnészosz (EL25) régiók esetében a vizsgálati időszakban két-háromszorosára nőtt a foglalkoztatás a tudásintenzív piaci szolgáltatások esetében, ami meg is mutatkozott a korrelációs mutatókban. Az egyéb tudásintenzív szolgáltatások voltak Görögországon belül a leginkább a fejlődést támogató területek, amelyek átlagosan közepesen erős kapcsolatot mutattak az egy főre jutó GDP mutatóval. Amennyiben az országos szintre szeretnénk

valamilyen konzekvenciát levonni, akkor mindenképpen érdemes átgondolni a szolgáltatások területét, ugyanis a négyből három szolgáltatási szakágazat közepesen erős kapcsolatban van a jólléttel. Természetesen a turizmussal kapcsolatos szolgáltatások ugyanúgy megjelennek itt, mint a lakosság számára alapszolgáltatásként megjelenő egyéb elemek is, azonban ilyen magas átlagos korrelációs értéket nem tapasztaltam más területen. Horizontális megközelítésben Peloponnészosz (EL25) régió adatai is a szolgáltatások szerepére mutatnak rá, a négy területen erős illetve közepesen erős korrelációt tapasztaltam.

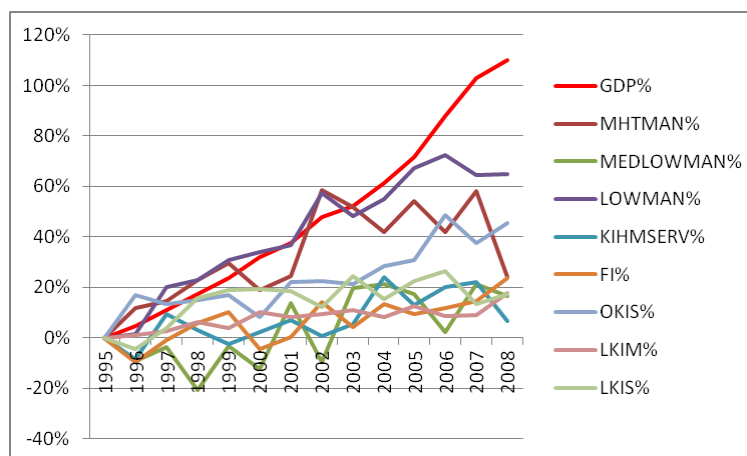
11. táblázat: Görögország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei

Forrás: Saját szerkesztés- 2015

	MHTMAN	MEDLOWMAN	LOWMAN	KIHMSERV	FI	OKIS	LKIM	LKIS
EL11		0,665		0,772	0,737			0,928
EL12			-0,647					
EL13						0,606		0,56
EL14		0,789				0,756	0,693	
EL21			0,534			0,837		
EL22			-0,794	0,738			0,926	0,587
EL24		-0,725	0,737					0,71
EL25		0,616		0,717		0,681	0,54	0,766
EL30	-0,684	-0,908	-0,824	-0,894	-0,647	-0,949	-0,921	-0,949
EL41				-0,711				0,835
EL42						0,66	-0,735	
EL43			0,91				0,802	

Spanyolország adatai

A spanyol szakágazatok közül leginkább pozitív képet a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar, az alacsony technológiai szintű feldolgozóipar és az egyéb tudásintenzív szolgáltatások szolgáltatották, míg a leginkább negatív eredmény a kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatásoknál jelentkezett. Akárcsak a német minta esetén is, a „legerősebb” szakágazat (jelen esetben a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar) jóval magasabb korrelációs értékkel bírt (0,428), mint az öt követő egyéb szakágazatok (pl.: egyéb, tudásintenzív szolgáltatások 0,223). Regionális bontásban Galícia (ES11), Castilla-La Mancha (ES42) és Extremadura (ES43) régiók mutatták a legtöbb pozitív korrelációt a szakágazatok LQ mutatóival, és mindhárom régiónál erős pozitív eredményeket kaptam a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóiparra vonatkozóan. Ez a szakágazat tűnik az elemzés alapján a spanyol gazdaság legerősebbjének az átlagos országos és a kiemelkedő regionális értékek, mint például Andalúzia (ES61) régió alapján is. A Galíciai (ES11) régió adatainál csak két esetben (csúcstechnológiai feldolgozóipar és szolgáltatások) volt nem szignifikáns eredmény, viszont minden szignifikáns esetben pozitív korrelációt tapasztaltam. Galícia sem demográfiai (5. legnagyobb régió), sem gazdasági ereje (az átlagos egy főre GDP az országos egy főre jutó átlag alatt volt 3%-kal 2008-ban) alapján nem kiemelkedő Spanyolországban. A galíciai adatok alapján láthatjuk azt is, hogy hiába történik egy nagymértékű bővülés és koncentráció a foglalkoztatásban, az nagyságát tekintve nem feltétlenül áll összhangban a GDP növekedéssel. A 19. ábra megmutatja, hogy bár a vizsgálati időszak 13 éve alatt az egy főre jutó jóléti mutató több mint kétszeresére nőtt a bázisidőszakhoz képest, a legnagyobb koncentráció mértéke is csak 162% volt. Ez két dologra enged következtetni. Az egyik, hogy a koncentráció általában nem arányosan változik a GDP értékével (vagy fordítva), illetve, hogy a galíciai régióban a legjobban az alacsony tudásintenzitású feldolgozóipar, illetve az egyéb tudásintenzitású szolgáltatások járultak hozzá ehhez a növekedéshez.

19. ábra: Galícia régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 1995. évi bázisú számolva
Forrás: Saját szerkesztés- 2015

Érdekes eredményt kaptam a Baleár szigetekre vonatkozóan (ES53), ugyanis itt, az egyéb, kevésbé tudásintenzív szolgáltatások szakágazat kivételével csak negatív korrelációt tapasztaltam. A turisztikai szolgáltatások egy része egyébként ennek a szakágazatnak a részét képezi, de a többi területen nem volt érezhető ennek tovagyrúzó hatása.

12. táblázat: Spanyolország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei
Forrás: Saját szerkesztés- 2015

	HTMAN	MHTMAN	MEDLOWMAN	LOWMAN	KIHMSERV	FI	OKIS	LKIM	LKIS
ES11		0,66	0,667	0,92	0,687	0,801	0,914	0,82	0,59
ES12				0,865					
ES13		-0,558						0,699	
ES21	0,554	0,78	-0,689						-0,659
ES22							0,584		
ES23							0,68		0,606
ES24		-0,533							
ES30	-0,787	-0,891							-0,816
ES41			0,767	0,962					
ES42		0,709	0,807		0,901		0,617		
ES43			0,851	0,71				-0,733	0,76
ES51			-0,635						
ES52				-0,788				0,585	
ES53				-0,705	-0,753			-0,824	0,58
ES61			0,836		0,551		-0,909	-0,564	
ES62			0,823	-0,634				-0,56	
ES63								-0,779	
ES70					-0,583		-0,547		

Finnország adatai

Finnország két régiója közül csak Nyugat-Finnország (Länsi-Suomi – FU19) régiójából állt rendelkezésre szignifikáns adatom és csak 3 szakágazatban. A csúcstechnológiai feldolgozóipar illetve a közepesen alacsony technológia szintű feldolgozóipar esetében találtam erős pozitív korrelációt az egy főre jutó vásárlóerő paritáson mért GDP és az LQ mutató között, és közepesen erős negatív korrelációt az egyéb, kevésbé tudásintenzív szolgáltatások esetében. Tekintetbe véve, hogy a 10 szakágazatból csak 3 adat, illetve a kétrégiós ország csak egyik régiójából volt szignifikáns adatom, így több leíró elemzést nem tudok végrehajtani a témában.

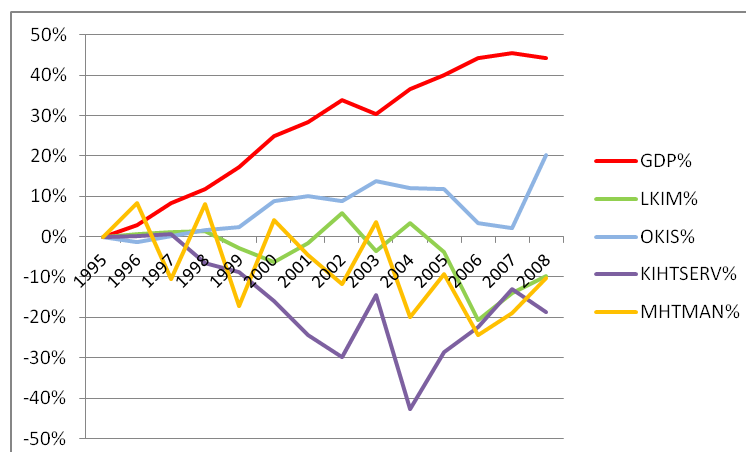
13. táblázat: Finnország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei

Forrás: Saját szerkesztés- 2015

	MHTMAN	MEDLOWMAN	LKIS
FI19	0,824	0,804	-0,634

Franciaország adatai

Az Európai Unió legnépesebb országai közül Franciaországban kevesebb adat állt rendelkezésre, mint a többi ország esetében, de egy pár általános trend itt is felismerhető. A szakágazatok közül a tudásintenzív piaci szolgáltatások és az egyéb tudásintenzív szolgáltatások mutattak gyenge pozitív korrelációt, míg a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar és az egyéb, kevésbé tudásintenzív szolgáltatások gyenge negatív kapcsolatot jeleztek. A közepesen alacsony szintű feldolgozóipar esetén, mivel csak 3 régióból volt szignifikáns adat, nem is vonhatunk le következtetéseket. Regionális szinten viszonylag kevés szakágazatból volt elégséges mennyiségű adat, így egyedül Alsó-Normandia (FR25) volt az a régió, ahol valamilyen szintű összehasonlításra lehetőség nyílt. Itt a legjobban teljesítő szakágazat az egyéb, tudásintenzív szolgáltatások voltak, amit az alábbi ábra is szemléltet. A többi ágazat esetében csak csökkenő LQ mutatókat tapasztaltam, ami kizárólag azt szemlélteti, hogy melyek azok a szakágazatok, amelyek koncentrációja biztosan nem mozog együtt az egy főre jutó GDP-vel.

20. ábra Alsó-Normandi régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 1995. évi báziséven számolva

Forrás: Saját szerkesztés- 2015

Sajnálatos, hogy a Párizst is magába foglaló Île de France (FR10) régióban kevés, és csak negatív értékek jelentek meg az elemzésnél. A második leggazdagabb Rhône-Alpes (FR71) régió esetében is csekély adat állt rendelkezésre, de itt a kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások mutattak közepesen erős pozitív kapcsolatot, míg a hatodik legnagyobb jólétet mutató Aquitaine (FR61) tartományban az alacsony technológiai szintű feldolgozóipar és a tudásintenzív piaci szolgáltatások.

14. táblázat: Franciaország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei
 Forrás: Saját szerkesztés- 2015

	MHTMAN	MEDLOWMAN	LOWMAN	KIHTSERV	KIHMSERV	FI	OKIS	LKIM	LKIS
FR10			-0,612		-0,645			-0,758	
FR21									-0,751
FR22					0,599				0,7
FR24		-0,736							
FR25	-0,62			-0,75			0,654	-0,565	
FR26								0,63	-0,625
FR30	-0,57					0,602			
FR41	0,839			-0,891					
FR42					0,841				
FR43							0,537		
FR51									-0,564
FR52			0,699		0,626				
FR53		0,811		-0,658					
FR61			0,764		0,787				-0,659
FR62			-0,589						
FR63				-0,56					
FR71					-0,638			0,743	
FR72	0,586								
FR81						-0,693			0,773
FR82		-0,664					-0,617		

Magyarország adatai

Eltérően az eddigi alfejezetektől Magyarország esetében a saját eredmények mellett, illetve azokkal összevetve szeretném megmutatni a magyar sajátosságokat példákon keresztül, több esetben felvonultatva saját korábbi kutatási eredményeimet is a témában. Első körben azonban röviden a hazai klaszteresedési helyzetről, annak fejlődéséről, majd később az eredmények fényében a saját eredményeim értelmezéséről szeretnék rövid összefoglalót adni.

A magyarországi ipar koncentrációs folyamatairól, az ipari parkok fejlődéséről, iparági centrumok és klaszterek kialakításáról számos kiváló tanulmány, disszertáció és kutatómunka keletkezett az elmúlt két évtizedben. A tanulmányok többsége a regionális fejlesztési tervek és elméletek megvalósítási lehetőségeit, vagy azok konkrét alkalmazását vizsgálták, így saját eredményeim összevetése ezekkel indokolt, hiszen így az általam bemutatott új eredmények értelmezése pontosabbá válhat a hasonló kutatások kontextusában. Az eredmények összehasonlítása azonban annyiban korlátozott, hogy az említett témakörben inkább a koncentrációs és klaszteresedés tényét, semmint annak gazdasági hatásait vizsgálták a kutatók. Mindenesetre az azonosított és a regisztrált klaszterek elhelyezkedése és mintázata összevethető az általam kiemelt eredményekkel, bár fontos megjegyezni, hogy az időszakok nem minden esetben vannak egymással fedésben ezért ezt nagy figyelemmel kell kezelnem. A fejezet eredményeinek ismertetésére kettős megközelítést alkalmaztam, egyrészt bemutatom a magyarországi eredményeket a 2000 és 2008-as időszak között és vizsgálom a korrelációt az LQ és az egy főre jutó GDP-vel (ahogyan teszem azt a dolgozatban a többi országnál), illetve ezen felül rövid kitekintést adok az ezt követő 2008-2012-es időszakra (eltérően a többi országtól), de csak a tudásintenzitás alapú LQ változását bemutatva. Felmerülhet az olvasóban a kérdés, hogy miért nem a 2000-2012-es időszakra készítettem el a korrelációs elemzést az összes országra? A két időszak (1994-2008 és 2008-2012) adatbázisa sajnos több ország esetében sem összefűzhető, illetve továbbra is fenntartom, hogy a 2008-as gazdasági válságot követően nem láttam értelmét a korrelációs vizsgálatoknak, mert azok tévútra vezettek volna. Az LQ mutató „tehetetlensége” miatt, azonban maga a koncentrációs és specializációs

vizsgálatok elvégezhetőek, azonban ezek újra hatalmas munkát jelentettek volna, ha minden országra elvégzem, ezért szorítkoztam csak a magyar minta ismertetésére ilyen időtávban.

A magyar koncentrációs vizsgálatok köréből az 1990-es évektől kezdődőket tartom mérvadónak, hiszen a megelező időszak tervgazdasági berendezkedéséből adódóan, a specializációs folyamatok teljes mértékben államilag vezéreltek voltak. Bár nyilvánvalóan több esetben valós gazdasági logika is társult a döntéshozatalhoz és a telephelyválasztáshoz, a modern piacgazdaságok berendezkedése eltérő az akkori állapotoktól. Tóth (1999) az átmenet időszakát két nagy fázisra bontotta, 1986 és 1992 között a termelő tevékenységek hanyatlása és a teljes gazdaság strukturális és tulajdonosi átalakulása volt megfigyelhető, míg 1992 és 1996 között a tevékenységek versenyképességének egy része erősödött, míg más piacok a nemzetközi behatások révén tovább gyengültek. Ebben az időszakban indul az ágazati- és regionális politika határmezsgyéjén az ipari parkok kialakítása, ami sok szempontból hasonló „csodafegyvernek” kikiáltott megoldás volt, mint a későbbi klaszterpolitika. A 2000-es évek elején számos kutatás az ipari parkokkal párhuzamosan (Búzás-Lengyel 2002) a klaszterek jelentőségét is hangsúlyozta (Lengyel-Deák 2002). A kezdeti definíciók gyakran alkalmazták a térbeli sűrűsödést, mint általános jellemzőt, (Lengyel 2001, Lengyel-Deák 2002), Lengyel-Rechnitzer 2002), ami számomra végig a vezérfonalat jelentette és ebben az időszakban jelennek meg az Európai Unió támogatásával megvalósuló gazdaságfejlesztési programok is, mint a Széchenyi-terv regionális gazdaságfejlesztési programja, amelyek a gazdaságpolitika részét képezik. Bár a gazdaságfejlesztési programok további soránál is természetesnek tűnik az állami és EU-s támogatási csatornák alkalmazása, a nemzetközi tapasztalatok már korábban bebizonyították, hogy mesterségesen nem lehet a vállalatokat arra ösztönözni, hogy klaszteresedjenek (Lagendijk 1999; Porter 1998). A 2000-es évek átmeneti időszakában, a már meglévő adottságok kiaknázására létrejön 2000-ben (az azóta már nem létező) Középmagyarországi Autóipari Klaszter, majd az egyik leginkább sikeres klaszternek elkönyvelt Pannon Autóipari Klaszter (PANAC). A Széchenyi-terv időszaka alatt 291 millió forintot fordítottak klaszter fejlesztésekre, bekerült a köztudatba a fogalom, 2002. februárjában az akkor Gazdasági Minisztérium megtartja első klaszter konferenciáját. Ezt ez irányt folytatja a Gazdasági Versenyképességi Operatív Program is (GVOP), majd az Európai Unió csatlakozást követően az Új Magyarország Fejlesztési Terv (ÚMFT), mely már az EU-s költségvetési időszaknak megfelelő időtávban és fejlesztési fókuszokkal meghirdeti a Pólus Programot 2007 és 2010 között. Ekkor már a megítélt támogatások összértéke meghaladta a 3 milliárd forintot. A Pólus Program során kihangsúlyozták, hogy hosszú távon a klaszterek támogatása a magas hozzáadott értékű tevékenységekből létrejövő, innovatív iparágakban dolgozó szervezetek köré fog koncentrálni, ami egyik oldalról fókuszot adott a programnak, azonban maga a klaszteresedés támogatása sokkal inkább a klaszter szervezetek létrehozását erőltetette, sok esetben akár olyan területeken is, amelyek az együttműködő cégek szempontjából életidegennek tűntek. A pólus városok deklarálása, akárcsak később a nemzeti intelligens specializáció előre definiálta a tevékenységi köröket, így történhetett meg például, hogy megyei jogú város közlekedési vállalata nanotechnológiai klaszter taggá vált.

A 2000-es évek elején Gecse és Nikodémus (2003) illetve Rédei és szerzőtársai (2002) mutatták be kutatásaikat a specializációról és koncentrációról. A korábban létrejött területi specializáció és a pályázati támogatásokon keresztül megvalósuló klaszterek vizsgálatát közvetlenül a támogatási rendszer beindítása után Gecse (2004) végezte el, és arra a következtetésre jutott, hogy a területi koncentráció mutatószámai és a 22 akkori klaszter elhelyezkedése csak 10 esetben van összhangban, a többi esetben nem talált kapcsolatot az ipari koncentráció és a bejelentett klaszterek között. Szanyi (2008a, 2008b) 1998 és 2005 közötti adatok alapján potenciális és meglévő klaszterek azonosítását segítő térképet dolgozott ki, amit aztán később összevetett a valós klaszterek elhelyezkedésével. Gecse (2004) eredményeivel összhangban Szanyi (2008a) az 58 szervezetet magába foglaló listából (amelyből 21 volt működőnek

tekinthető) csak 7-8 esetén tartotta indokoltnak a klaszterek létezését a saját kutatásai alapján. Ez arányaiban megegyezik az OECD (2005) tanulmányával, ami statisztikai kutatásai alapján akkor a magyar klaszterek egyharmadát tudta kimutatni, működőnek ítélni. Szanyi és szerzőtársai (2009) 2005-ös alapadatokok felhasználva, Nyugat-Dunántúlon az autóiparban, Közép-Dunántúlon és Közép-Magyarországon a kommunikációs eszköz gyártásban, Észak-Alföldön a ruházati- és élelmiszeriparban, illetve Dél-Alföldön és Dél-Dunántúlon az élelmiszeriparban találtak klaszteresedési potenciált. Az ő eredményeikkel összhangban, Közép-Dunántúlon volt a legmagassabb LQ mutatószám a csúcstechnológiai feldolgozóiparban belül a saját kalkulációim alapján, ami magába foglalja kommunikációs eszközök gyártását is, itt 1997 és 2008 között az LQ mutató átlagosan 2,25 volt. Cúcsértékét 1999-ben vette fel, ekkor 2,8-szor annyian dolgoztak ebben a szakágazatban Közép-Dunántúlon, mint az országos átlag, tehát magas fokú koncentráció volt tapasztalható. Nyugat-Dunántúli az átlagosnál magasabb LQ mutatót mutatott a közepes- és közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar esetében is, a foglalkoztatási LQ mutató a vizsgált időszakon belül 1,46 volt az autóipart is magába foglaló szakágazat esetében. A Budapesten is magába foglaló régió, Közép-Magyarország esetében mind a csúcstechnológiai szolgáltatások, mind a tudásintenzív piaci szolgáltatások esetében magas, 1,71 körüli átlagos LQ mutatót számítottam a vizsgált időszakban és ennek a két szakágazatnak a maximális LQ értékeit is itt tapasztaltam. A többiek között az információtechnológiai szolgáltatásokat is magába foglaló csúcstechnológiai szolgáltatások esetében ez 2006-ban 1,89, míg a szállítást, üzleti szakértői, műszaki és tudományos tevékenységeket összefogó tudásintenzív szolgáltatások esetében 1998 volt a rekordév, ekkor a központi régióban 1,84-szer többen dolgoztak ebben a szakágazatban, mint azt a foglalkoztatottság megoszlása indokolta volna. Ezek az eredményeim összhangban vannak az OECD (2005) klaszter elemzésének eredményeivel, azonban az élelmiszeripari klaszterek kiemelkedését az én tudásalapú szakágazati bontásom nem mutatta ki.

Nyilvánvalóan az eltérő klaszter értelmezés és vizsgálati irányok miatt is adódnak ezek az eltérések. Ezen felül azonban tapasztalható a gazdasági tevékenységek, foglalmazzunk úgy tehetetlensége, amit statisztikailag nehéz kimutatni. Patik (2005) mutat rá, hogy Csongrád megye és Szeged esetében már potenciális, embrionális klaszterek megjelennek az időszakban, holott a klaszteresedésre leginkább hagyományos, élelmiszeriparhoz kötődő vállalatok nyújtanak jelet a vizsgálatok egy részében. Ez azért is lényeges számomra, mert bár gyakran egymással párhuzamosan kezelem a területi koncentrációt és a klaszteresedést, a folyamat közel sem tekinthető egymás szinonimájának, a területi koncentrációra inkább, mint potenciális klaszterre tekinthetünk.

Tekintve, hogy a gazdaságfejlesztés egy részeként a klaszterfejlesztés állami feladatköröket is kialakított a teljesség kedvéért röviden összefoglalom az itt megjelent tanulmányokat. A klaszterfejlesztésekkel és klaszterpolitikákkal kapcsolatosan a Magyar Gazdaságfejlesztő Központ (MAG Zrt.) időszakosan megjelentetett több tanulmánya együttesen ad átfogó képet a kérdésről (MAG Zrt. 2012, 2013a, 2013b, 2015). Az első 2012-es tanulmány 2009-2012 között vizsgálódik (MAG Zrt. 2012), az időrendben ezt követő (MAG Zrt. 2013a) a 2009-2013-as időszakot tekinti át, majd szintén 2013-ban (MAG Zrt. 2013b) megjelenik egy összefoglaló kötet a 2007-2013-as időszakról, végül a sort 2015-ös összefoglaló és egyben anticipáló tanulmány zárja, amely már a 2014-2020-as tervezési időszakkal foglalkozik. Ahhoz, hogy az ezekben a tanulmányokban található adatokat össze tudjam vetni a saját eredményeimmel szükséges volt a 2008-2012-es időszak LQ mutatóinak vizsgálata, ezért itt a saját megjegyzéseimet már ennek a mintának az eredményei alapján fogalmaztam meg.

A klaszterfejlesztés kialakítása a során a Pólus Program részeként létrejön az Akkreditált Innovációs Klaszter (AIK), mint klaszter kiválósági kategória, amelyből 2012-ben 20 (MAG Zrt. 2012), 2013-ban 22 klaszter klaszter létezett az országban (MAG Zrt. 2013b). Az AIK összesen 850 tagvállalkozást tömörítettek, az általuk foglalkoztatottak adták a hazai

magánszektorban foglalkoztatottak 3%-át míg a szektor kibocsátásának 15%-át (MAG Zrt. 2013b). Az AIK tagvállalatok 70%-a műszaki tudományos tevékenység és tanácsadás, az infokommunikációs szolgáltatások, valamint a feldolgozóipar területén tevékenykedtek 2013-ban. A 2012-es tanulmány a működő klaszterek bemutatásában merült ki (MAG Zrt. 2012), míg az egy évvel későbbi (MAG Zrt. 2013b) tanulmány már kritika szemlélettel kezelte a klaszteresedés kérdését. Ez alapján azonban az AIK egy része nem vált éretté, sok esetben állami támogatás nélkül nem lennének önfenntartóak. Ez is azt mutatja, hogy a valós specializáció és a deklarált klaszterek jelenléte nem mindig jelenik meg párhuzamosan. A 2013-as (MAG Zrt. 2013b) tanulmány általánosságban foglalkozik a klaszterek jelentőségével, továbbra is a klasztermenedzsment kérdésekben látja a megoldás kulcsát, azonban egy jó összefoglalót ad az AIK-k ágazati megoszlásáról, ami megfeleltethető a dolgozatomban használt kategória rendszernek. Mérföldkőnek tekinthető a 2013 tavaszán készült, de 2009-2013-as időszakot felölelő tanulmánykötet (MAG Zrt. 2013a), melyet társszerzőivel a klaszterek témakörében elismert és járatos Dr. Patik Réka jegyez. Ez a kötet, a többitől eltérően sokkal alaposabb szakirodalmi és módszertani háttér mentén kívánja bemutatni a hazai klaszterek életét. Mivel ebben a tanulmányban megvizsgálhatóak voltak az AIK ágazati besorolások alapján is, így ez nyújtja a legjobb összehasonlítási alapot a sajátos elemzéseim értelmezéséhez.

A 2009-2013-as időszakot összefoglaló tanulmány Közép-Magyarországon, Észak-Alföldön és Dél-Dunántúlon működő biotechnológiai klasztereket mutatott be, amelyek mind a csúcstechnológiai szolgáltatások illetve a tudásintenzív piaci szolgáltatások területekhez kapcsolhatóak. Közép-Magyarország és Közép-Dunántúl szintén több klaszterrel jelent meg a kreatív- kulturális ágazatok klaszterei között, amelyek szintén a csúcstechnológia szolgáltatások közé sorolhatóak. Végül, de nem utolsó sorban a korábbi időszakban is megjelenő infokommunikációs klaszterek mutattak nagy aktivitást a központi régióban, ami szintén a csúcstechnológiai szolgáltatások közé sorolható.

Ezzel abszolút összhangban a saját kutatásom alapján is elmondható, hogy a csúcstechnológiai szolgáltatások körében Közép-Magyarország specializációja a legerőteljesebb, 2008-2012 között átlagosan 2,03 volt az LQ mutató, tehát több mint kétszer többen dolgoztak ebben a szakágazatban, mint amit a foglalkoztatás teljes megoszlása alapján várhattunk volna. A közép-dunántúli klaszterek jelei nem jelentek meg a saját eredményeimben. Közép-Magyarország szolgáltatás dominanciája szinte az összes szolgáltató szakágazatnál megjelent, erőteljes volt a tudásintenzív piaci szolgáltatások jelenléte, itt is átlagosan 1,74 volt az LQ mutató, országos átlag feletti eredmény egyedül Nyugat-Dunántúl tudott felmutatni, az egyéb, kevésbé tudásintenzív szolgáltatások területén.

Az alacsony technológiai szintű feldolgozóiparba tartozó élelmiszeripari klaszterek a korábbi felmérésektől eltérően Nyugat- és Közép-Dunántúl illetve Dél-Alföld régióiban jelentek meg a klaszterértékelés (MAG Zrt. 2013a) alapján. A közepes- és közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar klaszterei Közép-Magyarországon és Dél-Alföldön jelentek meg, míg a korábbi Nyugat-Dunántúli járműipari hangsúly Közép-Magyarországra helyeződött át (MAG Zrt. 2013a).

Saját kutatásaim során a magas tudásintenzitású feldolgozóiparon belül rendre a dunántúli régiók szerepeltek magas LQ indexekkel, közülök is kimagasló Közép-Dunántúl eredménye (2,07) az autóipart is magába foglaló közepes technológiai szintű feldolgozóipar esetében, bár Nyugat-Dunántúl specializációja (1,7) nem sokkal marad el ettől az értéktől, illetve a két régió szinte fej fej melletti eredményeket mutatott a csúcstechnológiai feldolgozóiparon belül is. Az élelmiszeripar a saját kategória rendszeremen belül az alacsony technológiai szintű

feldolgozóiparba sorolható, ahol Észak-Alföld és Dél-Alföld rendelkezett a vizsgált időszak alatt a legmagasabb LQ mutatókkal, rendre 1,41 és 1,37 értékekkel.

A Közép-Magyarországi régió legfontosabb klaszterintézményei a felmérés (MAG Zrt. 2013a) alapján a csúcstechnológiai és közepes technológiai szintű feldolgozóipar illetve tudásintenzív szolgáltatások köréből kerültek ki, amely összhangban van az általam tapasztaltakkal.

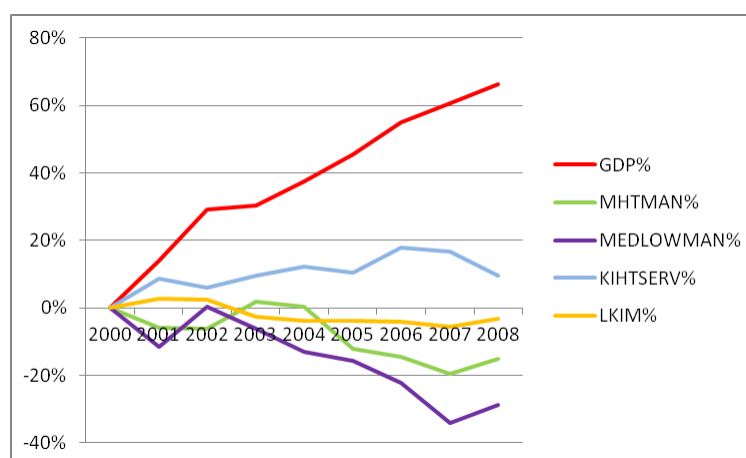
Összehasonlítva az eredményeket elmondhatjuk, hogy a klaszter felmérések eredményeit régiósítva és összehasonlítva az általam számolt statisztikai mutatószámokkal hasonló kép rajzolódik ki előttünk a magyarországi szolgáltatássektorról és feldolgozóiparról. Ezzel párhuzamosan megjegyzendő, hogy a MAG Zrt (2013a) kutatása alapján az akkreditált klaszterek tevékenységi köre sokkalta de szerteágazóbb, mint ami a deklarált feladatukban fel van tüntetve, azonban a központi klasztertagok magtevékenysége jól reprezentálja a teljes klaszter működési célját. Ebből adódhat az is, hogy bizonyos régiókban, mint Közép-Magyarország mind a statisztikák, mind a deklarált klaszterek erős aktivitást mutatnak a csúcstechnológiai szolgáltatások terén, azonban a szétszórt klasztertagságból adódóan, ezek nem garantálják biztosan azt, hogy valóban innovációk jönnek létre a régióban és valóban minden szempontból klaszterszerű működés alakul ki a tagok között. Erre a tanulmány (MAG Zrt. 2013a) azt a javasolja, hogy a további tagfelvétel során a tagokat koncentráltan a már „erős” régiókból válasszák ki, annak érdekében, hogy valós klaszterek működhessenek. Mind a saját kutatásaim, mind az Akkreditált Innovációs Klaszterek elhelyezkedése azt támasztja alá, hogy Nyugat-Dunántúlon és Közép-Dunántúlon sikeres autóipari klaszterek működnek, azonban ezek más értelmezés szerint (MAG Zrt. 2013a), akár Marshall-féle szatellit iparági körzetnek is tekinthetőek. Ez is jól mutatja, hogy egységes értelmezést nehéz találni a klaszterek esetében, ezért meggyőződésem, hogy a statisztikai mutatószámok bírnak a legpontosabb magyarázó erővel, azonban azok nem minden esetben fedik a vizsgált témakört teljes mértékben.

A 2015-ös tanulmányban (MAG Zrt. 2015) már megszűnik az innovációs jelző a legfejlettebb klaszterek esetében, és már csak Akkreditált Klaszterekről (AK) beszélünk, összesen 34-ről, melyek összesen 117.000 foglalkoztatottal és 9.500 milliárd forintos árbevétellel rendelkeznek. Ez egy jelentős ugrás a 2013-as értékhez képest, amikor az AIK árbevétele csak 6.7000 milliárd volt, a foglalkoztatottak száma pedig 76.000 fő. Mivel azonban ebből az időszakból már nincs semmilyen releváns adat, ezért a 2015-ös állapot összehasonlítását nem tudtam elvégezni. A továbbiakban a korábbi országstruktúrának megfelelően mutatom be az LQ és az egy főre jutó GDP összefüggését.

A magyarországi adatok elemzésénél a csúcstechnológiai feldolgozóiparból (amibe beletartozik a gyógyszergyártás is) csak Közép-Dunántúl régiójából születtek eredmények, és itt is negatív korrelációt mutatott a vizsgálat. Érdekes a közepes technológiai szintű feldolgozóipar pár eredménye is, hiszen a közúti járműgyártás is ide sorolható. A foglalkoztatási adatok alapján a csúcstechnológiai feldolgozóiparban a vizsgálati időszakban 145.282 főről 233.012 főre, míg a közepes technológiai szintű feldolgozóiparon belül 221 ezerrel 263 ezerre nőtt a munkaerő-piaci részvétel országosan. A csúcstechnológiai feldolgozóipari LQ mutató Közép-Magyarországon és Közép-Dunántúlon vette fel a legmagasabb értéket, megközelítőleg 30%-kal magasabb ennek a két régiónak a szerepe a foglalkoztatásban, mint az országos átlag. Az egész sokaságon belül is a csúcstechnológiai feldolgozóiparon belül jelent meg a legmagasabb LQ érték Közép-dunántúl régióban 1997-1998-ban. Itt átlagosan kétszer többen dolgoztak a szakágazatban, mint az a régió általános foglalkoztatási tendenciáiból következett volna, azonban ez a kiugrás 2006-ig mérséklődött, majd ezt követően újra növekedni kezdett a mutató. Ezzel összhangban vannak a korábban leírt és 2012-ig tartó időszakot bemutató adatok is, azzal a kitételrel, hogy csúcstechnológiai feldolgozóipar mellett a közepes technológiai szintű feldolgozóipar súlya nőtt ezekben a

régiókban. Az LQ mutató által mutatott tendencia nagyon hasznos információt nyújtott volna, azonban a GDP adatokkal összevetve a közepes technológiai szintű feldolgozóipar illetve a kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások esetében nem voltak szignifikáns eredmények. Mindkét területen Nyugat-Dunántúl mutatott kiemelkedő eredményeket, ami összhangban van a jelenleg érvényes gazdaságfejlesztési stratégiával illetve az ipar elmúlt éveinek fejlődésével. A csúcsgazatokat megvizsgálva elmondható, hogy lokális specializáció tapasztalható Nyugat-Dunántúlon és Közép-Dunántúlon a közepes technológiai szintű feldolgozóipar tekintetében, ez azonban a jólétet reprezentáló mutatóval csak Nyugat-Dunántúlon mutatott szignifikáns pozitív kapcsolatot. Meglepő Dél-Alföld magas korrelációs mutatója, ahol a lokációs kvóciens értékek relatíve alacsonyak voltak. A közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar tekintetében újra Nyugat-Dunántúl ért el magas korrelációs eredményeket, a fővárost is magába foglaló Közép-Magyarország erős negatív korrelációt mutat.

Ez az eredmény egyébként nagyon hasonlít a franciaországi illetve görög adatokra, ahol szintén nem láthattunk értelmezhető pozitív eredményt a legbővebb adatforrást nyújtó régiókban.

21. ábra: Közép-Magyarország régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 2000. évi bázisra számolva

Forrás: Saját szerkesztés- 2015

A legtöbb szignifikáns eredményt kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások szakágazatában találtam, ahol szintén Közép-Dunántúl és Nyugat-Dunántúl mutat pozitív korrelációt. Közép-Magyarország súlya a foglalkoztatásban a vizsgálati időszakon belül átlagosan 31% körül mozgott, enyhe emelkedést mutatva az időszakon belül előre haladva. Emellett leginkább a szolgáltatások (Csúcstechnológiai szolgáltatások, Tudásintenzív piaci szolgáltatások, Pénzügyi közvetítés) területén tapasztaltam magas LQ értékeket, ezek átlagos értéke 1,71-1,5 között mozgott, tehát ennyivel jobban reprezentáltak ezek a szakágazatok az országos átlaghoz képest. Ezek közül csak a csúcstechnológiai szolgáltatásokra vonatkozóan kaptam szignifikáns eredményt. Az egyéb, kevésbé tudásintenzív szolgáltatásokban Dél-Dunántúl és Dél-Alföld régiói mutattak magas eredményeket. A magyarországi foglalkoztatási adatokra vonatkozó LQ elemzést 2014-ben elvégeztem ami megmutatta, hogy félrevezető lehet a specializáció elemzése.

15. táblázat: Magyarország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei

Forrás: Saját szerkesztés - 2015

	HTMAN	MHTMAN	MEDLOWMAN	LOWMAN	KIHTSERV	FI	OKIS	LKIM	LKIS
HU10		-0,778	-0,858		0,768			-0,735	
HU21	-0,884			0,851	-0,739			0,697	
HU22		0,68	0,807					0,777	
HU23								-0,796	0,81
HU31				-0,757		-0,768			
HU32		-0,811	0,703		-0,75	0,694			
HU33		0,767					0,771		0,695

Írország adatai

Írország két régiójának elemzése a kétrégiós országok általános eredményeihez vezetett. Jellemzően az egyik régió pozitív korrelációs értékével együtt járt a másik régió közel azonos mértékű negatív korrelációs értékének a megjelenése, ami a módszertan sajátossága. Mivel azonban 8 szakágazat esetében is volt szignifikáns adat, ezért Írország egy egyszerűsített modellszerű példa lehet arra, hogy ha ezt a módszert alkalmazzuk a területi specializáció hatásának azonosítására, akkor ebből adódóan hogyan lehet egy duális gazdaságot kialakítani. Ebből fakadóan azt mondhatjuk, hogy a vizsgálati eredmények alapján Írország egyes számú régiójának (Border, Midland and Western - IE01) a csúcstechnológiai feldolgozóiparban, közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar, tudásintenzív piaci szolgáltatások, pénzügyi közvetítés, egyéb tudásintenzív szolgáltatások, kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások szakágazatokban lehet fejlődési tendenciája. A déli és keleti régióban (Southern and Eastern – IE02) pedig közepes technológiai szintű feldolgozóipar, alacsony technológiai szintű feldolgozóipar adatai engednek arra a következtetésre, hogy ezekben a szakágazatokban kellene fejleszteniük a régiót.

16. táblázat: Írország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei

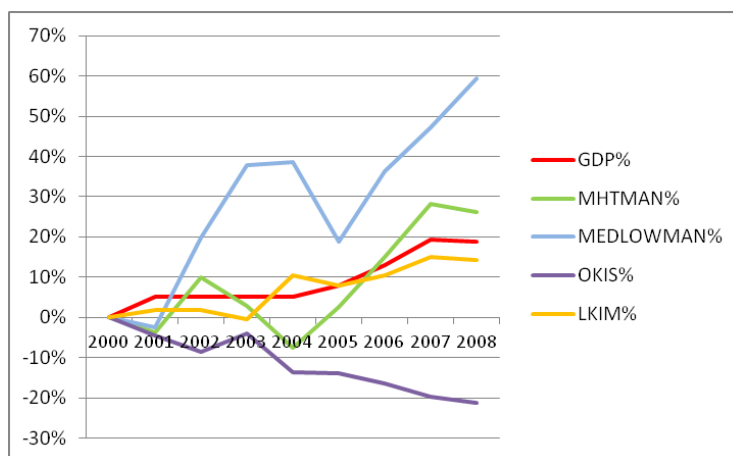
Forrás: Saját szerkesztés - 2015

	HTMAN	MHTMAN	MEDLOWMAN	LOWMAN	KIHMSERV	FI	OKIS	LKIM
IE01	0,743	-0,663	0,745	-0,958	0,714	0,69	0,772	0,913
IE02	-0,782	0,65	-0,731	0,956	-0,621		-0,746	-0,933

Olaszország adatai

Az olasz minta hasonló sajátosságokat mutatott, mint a francia, kevés régióról illetve kevés szakágazatról kaptam megbízható jelzéseket. A legnagyobb pozitív korrelációs átlagot mutató szakágazatok a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar és a csúcstechnológiai szolgáltatások esetében jelentek meg. Az egyéb, tudásintenzív szolgáltatások esetében tapasztaltam a kétrégiós országokhoz hasonló jelenséget, miszerint az átlag érték itt megközelítette a nullát, miközben régióként pozitív és negatív irányba is erős kapcsolat került a felszínre. Elképzelhető, hogy ez a szakágazat is jól elkülönülő területi specializációs folyamaton ment keresztül Olaszországban. Lazio (ITE4) régióból egy szignifikáns adat sem volt, így a fővárosi régióról nem tudunk semmit sem megállapítani. Campania (ITF3) és Szicília (ITG1) régiókban volt 4-4 szakágazatról eredmény, ami alapján az előbbinek a közepes technológiai szintű illetve a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóiparban, míg utóbbinak a csúcstechnológiai és a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóiparban lehetnek gazdasági potenciáljai.

Campania régióra vonatkozóan készítettem egy összefoglaló ábrát (22. ábra), ami megmutatja, hogyan alakultak az egyes LQ értékek és ezzel párhuzamosan az egy főre jutó GDP.

22. ábra: Campania régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 2000. évi báziséven számolva
Forrás: Saját szerkesztés - 2015

Itt már láthatunk olyan szakágazatokat, mint az alacsony tudásintenzitású szolgáltatások illetve a közepes technológiai szintű feldolgozóipar, amelyek hasonló görbét írtak le, mint a GDP.

A további olasz régiókra vonatkozó adatot mutatja be az alfejezet végi összefoglaló 17. táblázat.

17. táblázat: Olaszország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei
Forrás: Saját szerkesztés - 2015

	HTMAN	MHTMAN	EDLOWMA	LOWMAN	KIHTSERV	KIHMSEV	FI	OKIS	LKIM	LKIS
ITC1		-0,757						0,723		
ITC2								0,731	-0,717	
ITC3			-0,87							
ITC4	-0,849							0,685		
ITF2		0,718							0,871	
ITF3		0,896	0,774					-0,901	0,866	
ITF4				-0,766	0,811					
ITF5						0,852	0,928			
ITF6		0,74			-0,832			-0,804		
ITG1	0,789		0,792					-0,806		-0,791
ITG2					0,739					

Hollandia adatai

A holland adatok foghíjasnak mondhatóak, szakágazatonként a legtöbb eredmény a közepes technológiai szintű feldolgozóipar, illetve a kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatásoknál jelent meg, egyenként 3-3 adat. Regionális megközelítésben maximum Észak-Brabant (NL41) és Dél-Hollandia (NL33) régiókban kaptam értelmezhető adatokat. A mátrixszerű áttekintés alapján egyértelműen Észak-Brabant tartománynak lehet fejlődési potenciálja a közepes technológiai szintű feldolgozóiparon belül, mert az idősoros vizsgálat alapján ez a régió a legnagyobb foglalkoztató az ország ezen szakágazatán belül, 1994 és 2008 között átlagosan 20,9%-a az ágazatban dolgozóknak itt tevékenykedett. Közel 20%-os az átlagos eredmény a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar és a csúcstechnológiai szolgáltatások esetében is. Ebben a régióban helyezkedik el Eindhoven városa is, mely a holland K+F fejlesztésekre szánt források egyharmada felett diszponál, emiatt is érthetőek ezek az eredmények. A másik régió, ahol 4 eredményt kaptam, Dél-Hollandia volt (NL33), azonban itt átvizsgálva a foglalkoztatási adatokat, nem fogadhatjuk el azt a feltevést, hogy a csúcstechnológiai feldolgozóiparban történő specializáció biztosan jó megoldás lehet, ugyanis országosan ebben a szakágazatban 8,3%-a dolgozik csak foglalkoztatottnak, míg a kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások

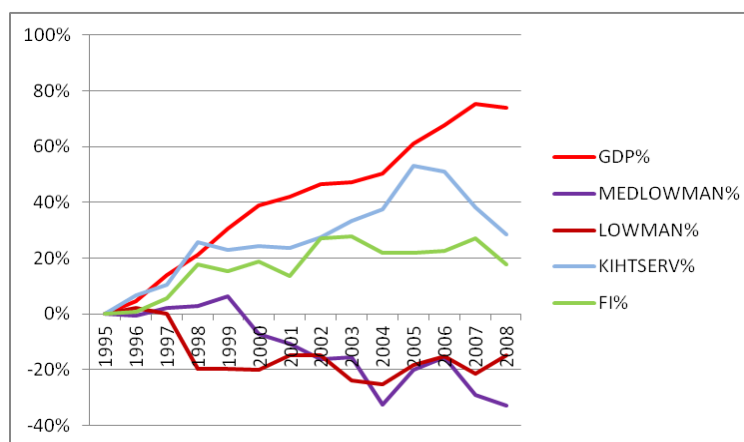
esetében ez az arány 20,3%. Gyakran ilyen eredményeket mutatott a kutatás, tehát egy meghatározó szakágazat esetében is olyan jelet adott a korreláció, mint ha ez negatívan befolyásolná a terület fejlődését, amit ilyen egyszerűen nem szabad elfogadni. További kutatás támaszthatná alá vagy vethetné el véglegesen az ilyen eredményeket.

18. táblázat: Hollandia LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei
Forrás: Saját szerkesztés - 2015

	HTMAN	MHTMAN	MEDLOWMAN	KIHTSERV	KIHMSERV	FI	LKIM	LKIS
NL11					-0,719			
NL12								-0,709
NL13								-0,608
NL22		-0,599						
NL31							-0,546	
NL32		-0,677						
NL33	0,699			-0,637		-0,632	-0,737	
NL34								
NL41		0,666	0,543	0,63				
NL42			-0,561				0,67	

Portugália adatai

Portugáliában az alacsony technológiai szintű feldolgozóipar estében az Északi régió (PT11-Norte) számított eredményesnek, tehát az alapfeltételezésem szerint itt lenne érdemes további fejlesztéseket végrehajtani. Ezzel szemben Madeira (PT30) és Lisszabon (PT17) régiók esetében erős gyenge korrelációt tapasztaltam ezen a területen, ami egybe vág azzal, hogy mindkét régióban erőteljes foglalkoztatási esés következett be a vizsgálati időszakban. Ezzel szemben az Északi régió stabilan őrizte vezető helyét ebben a szakágazatban, 1994 és 2008 között a szakágazat foglalkoztatottjainak 60%-a dolgozott ott. Hasonlóan erős szerepe volt a Lisszaboni régió (PT17) a csúcstechnológiai szolgáltatások tekintetében, ahol a szakágazat országos foglalkoztatottjainak 55%-a dolgozott a vizsgálati időszakban.

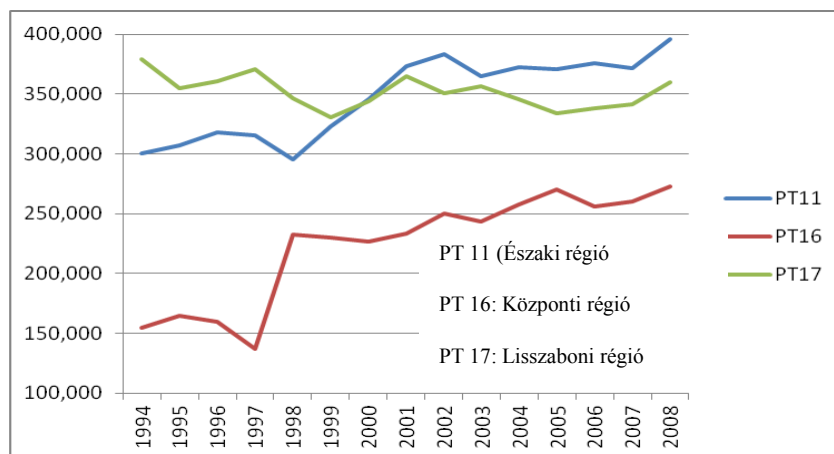
23. ábra: Lisszabon régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 1995. évi báziséven számolva (1995 és 2008 között)

Forrás: Saját szerkesztés - 2015

A csúcstechnológiai szolgáltatások mellett megmutatkozik azonban a pénzügyi közvetítés szerepe is, melyet a 23. ábra szemléltet. Bár a pénzügyi közvetítés esetén szintén komoly szerepe volt a fővárosi régióknak, folyamatosan csökkent a foglalkoztatás ebben a szakágazatban. Összesen 23 ezerrel csökkent ez a szakágazat Lisszabon régiójában, mégis magas korrelációt ért el az egy főre jutó GDP mutatóval. A központi régió magas értéke a tudásintenzív piaci szolgáltatások esetében azért nagyon érdekes, mert nominális értéken

messze elmarad a fővárosi régió foglalkoztatási szerepétől. Lisszabon régiójában (PT17) a vizsgálatait időszak alatt 101 ezerről 147 ezerre nőtt a foglalkoztatottság, míg a központi (Centro-PT16) régióban a növekedés 400%-os volt, 10 ezerről közel 42 ezerre nőtt a foglalkoztatás ezen a területen. Az ilyen adatok jó jelző értékei lehetnek a klaszteresedésnek, de erre konkrét vállalati példákat is azonosítani kellene, hogy verifikáljuk a jelenséget.

Érdekes példát találtam az egyéb, kevésbé tudásintenzív szolgáltatások esetében is. Szignifikáns adat csak a Centro (PT16) régióban volt, ahol közepesen erős korrelációt találtam. Jól érthetővé válik az adat, ha megtekintjük a foglalkoztatás adatait a 23. ábrán, ami a legnagyobb mértékben ebben a régióban növekedett, bár súlyát tekintve sokkal jelentősebb régió ebben a szakágazatban a Lisszaboni (PT17) és az Északi régió (PT11).

24. ábra: Portugália foglalkoztatási adatai a kevésbé tudásintenzív szolgáltatások esetében 1994-2008 között

Forrás: Saját szerkesztés – 2015

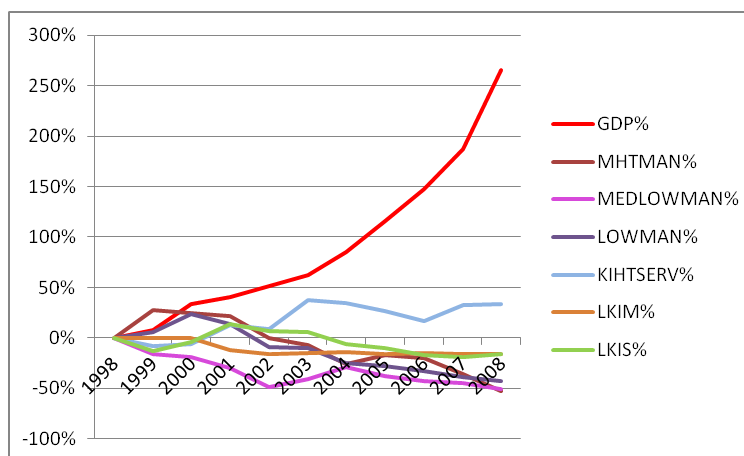
19. táblázat: Portugália LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei

Forrás: Saját szerkesztés - 2015

	MHTMAN	MEDLOWMAN	LOWMAN	KIHTSERV	KIHMSERV	FI	OKIS	LKIM	LKIS
PT11			0,59	-0,757		-0,695			
PT15								-0,778	
PT16	0,557				0,833				0,69
PT17		-0,838	-0,674	0,849		0,81			
PT20							-0,583		
PT30			-0,879	0,858					

Románia adatai

A romániai foglalkoztatási adatok illetve a származtatott mutatók és viszonyszámok sok szignifikáns eredményt szolgáltatottak. A csúcstechnológiai feldolgozóipar, illetve az alacsony technológiai szintű feldolgozóipar tekintetében is a 8 régióból 5 esetében állt rendelkezésre adat. Legkevesebb adat a pénzügyi közvetítés és a kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások csúcágazatoknál jelent meg. Regionális megközelítésben a bukaresti régió (RO32 - București – Ilfov) 6, a közép-romániai (RO12-Centru), dél-keleti (RO22 – Sud-Est) illetve a nyugati-romániai (RO42 – Vest) régió 4-4 csúcágazatra vonatkozóan szolgáltatott adatot. Azonban az adatok elemzése nem ad olyan egyértelmű jeleket, mint Görögország esetében, itt egyik szakágazatot sem jellemez magas átlagos korrelációs érték. A leginkább ez a fővárosi, bukaresti (RO32) régió látszik, ahol a GDP egy főre jutó értéke a bázisidőszakhoz képest két és félszeresére nőtt az időszak végére, azonban a csúcstechnológiai szolgáltatásoktól eltekintve minden szakágazatnál területi decentralizáció volt megfigyelhető.

25. ábra: Bukaresti régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 1998. évi báziséven számolva
Forrás: Saját szerkesztés - 2015

Gyakorlatilag ami az egyik régióban jobban járul hozzá a jóllétnek, a másik régióban mint visszahúzó erő jelenik meg. Ha elfogadjuk, hogy az értékek jó iránymutatóul szolgálnak a régiók fejlesztéséhez, úgy horizontális megközelítést alkalmazva a bukaresti régió (RO32 - București – Ilfov), a közép-romániai (RO12-Centru), dél-keleti (RO22 – Sud-Est) illetve a nyugati-romániai (RO42 – Vest) régióról állíthatjuk az alábbiakat.

20. táblázat: Románia LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei
Forrás: Saját szerkesztés - 2015

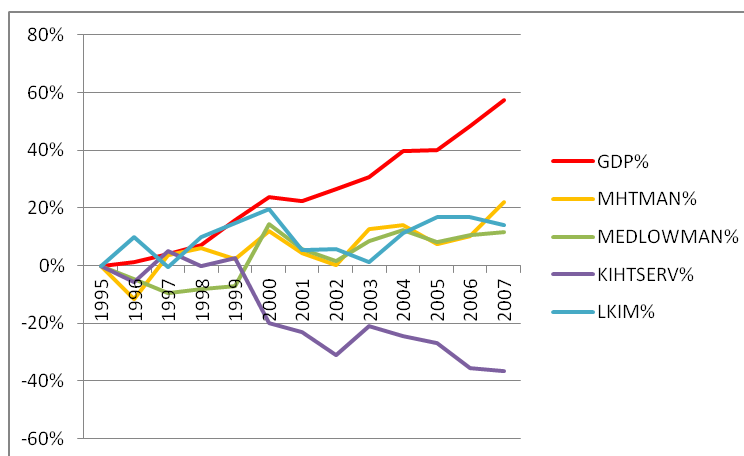
	MHTMAN	MEDLOWMAN	LOWMAN	KIHTSERV	KIHMSERV	FI	OKIS	LKIM	LKIS
RO11			0,714		-0,758				
RO12	-0,888		0,808	-0,61				0,686	
RO21	-0,62		-0,805						0,612
RO22	0,78		0,78		-0,604	-0,637			
RO31				-0,646			0,864		
RO32	-0,884	-0,74	-0,856	0,683				-0,656	-0,639
RO41		0,698			0,713				0,859
RO42	0,959	0,682					-0,792		-0,659

A bukaresti régió a csúcstechnológiai szolgáltatásokban keresheti felemelkedését, dél-kelet-románia és nyugat-románia a közepes technológiai szintű feldolgozóiparban volt élenjáró.

Az abszolút foglalkoztatási mutatókat átnézve komoly fejlődésen ment keresztül a nyugat-romániai régió (RO42), ahol a vizsgálati időszakban közel duplájára nőtt a foglalkoztatás ezen a területen. Jó eredmény mutatott ebben a régióban a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar is, bár itt a foglalkoztatás hullámzó képet mutatott. Az alacsony technológiai szintű feldolgozóipar adatai megerősítik a korrelációs vizsgálatot, a központi régió (Centru RO12) például 25%-kal bővült 1998 és 2008 között ebben a szakágazatban.

Svédország adatai

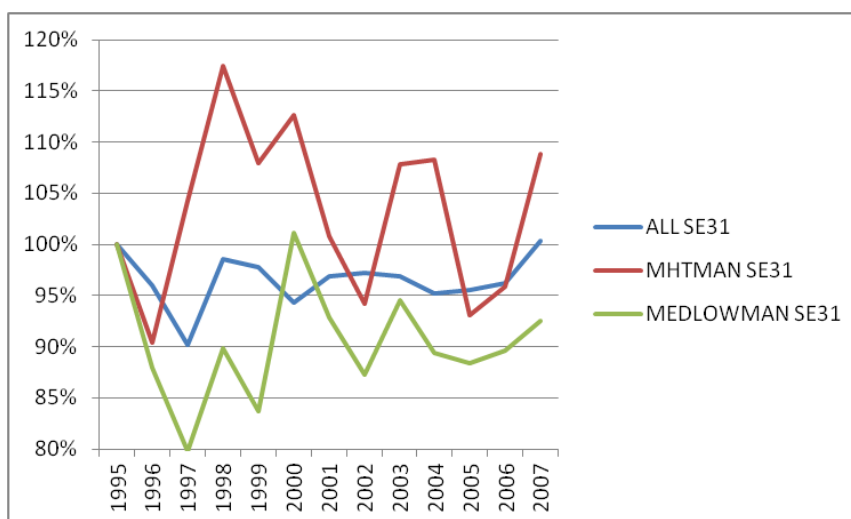
Svédország esetében bőségesen álltak rendelkezésre szignifikáns eredmények, ezért a régiókon túlmenően egy pár szakágazatra is sikerült következtetéseket levonni. A kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások egyik vizsgált régió esetében sem járultak hozzá az anyagi jólét kiteljesítéséhez, mindhárom esetben erős vagy közepesen erős negatív korrelációs együtthatókat tapasztaltam. Ezzel szemben a skála másik vége a szolgáltatásoknál: a csúcstechnológiai szolgáltatások változatos képet adott. A déli és nyugati régió (Sydsverige - SE22, Västsverige - SE23) esetében közepesen erős pozitív korrelációt, míg Kelet-Közép-Svédországban (Östra Mellansverige - SE12), Észak-Közép-Svédországban (Norra Mellansverige - SE31) és felső Norrlandban (Övre Norrland - SE33) erős illetve közepesen erős negatív korrelációt jelzett a mutató. Az öt régió foglalkoztatási adatait megvizsgálva, a következő megállapításokra jutottam. Azokban a régiókban, ahol negatív értéket vett fel a korreláció, jellemzően csökkent vagy stagnált a foglalkoztatás a szakágazatban, míg a pozitív értéket mutató régiókban 30-60%-kal nőtt a foglalkoztatás a bázisidőszakhoz képest. Nyilvánvaló, hogy egy erőteljesen fejlődő szakágazat, az egyébként is folyamatosan növekedő GDP-vel pozitív korrelációt fog mutatni. Småland és a szigetek régió (Småland med öarna - SE21) esetében a közepes technológiai szintű feldolgozóipar és a tudásintenzív piaci szolgáltatások hasonló mértékű közepesen erős korrelációt mutattak, holott itt a foglalkoztatási adatok egymással ellentétes tendenciákat mutattak. A tudásintenzív ágazat komoly fejlődésen ment keresztül, míg a közepes technológiai szintű feldolgozóipar esetében stagnálást mutatott ez a szakágazat. Az SE11 stockholmi régióban is érdekes eredményeket kaptam, ugyanis itt sem a csúcstechnológiai feldolgozóipar, sem a kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások nem mutatott pozitív korrelációt. A csúcstechnológiai feldolgozóipar esetében ez nem meglepő jelenség, hiszen a régióban az adatokat nyújtó 13 év alatt 1-4% közötti aránya volt a régió összes foglalkoztatásaihoz képest ennek az ágazatnak. Ezzel ellentétben azonban a kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások fontos szerepet játszottak a régió életében, hiszen a régióban foglalkoztatottak 21-24%-a ebben a szakágazatban dolgozik. Sajnálatos módon azonban megmutatkozik az a trend, ami több régió esetében is érzékelhető volt, hogy hiába nagy az aránya az adott szakágazatnak a régió foglalkoztatottságában, ez nem feltétlenül jár együtt gazdasági és életminőség növekedéssel. Érdekes lett volna megismerni annak a szakágazatnak a jellemzőit, ami erős pozitív korrelációt mutatott, de nem kaptam olyan szignifikáns eredményt, ami ezt a jelenséget alátámaszthatta volna, így a fővárosi régió pozitív irányba elmozdító ágazatokat nem sikerült azonosítanom. Egy adott régió belül a legtöbb adat Észak-Közép-Svédországban (Norra Mellansverige -SE-31) volt, ahol hasonlóan magas pozitív korrelációt mutatott a közepes technológiai szintű feldolgozóipar és a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar, illetve erős negatív jelet adott a csúcstechnológiai szolgáltatások és a kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások csoportja. Talán a legjobban ezt az 26. számú ábra mutatja be, ahol látszik, hogy miközben a csúcstechnológiai szolgáltatások súlya bizonyára egy másik régióba tevődött át, a közepesen magas illetve a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar erősödni látszott a területen.

26. ábra: Észak-Közép Svédország régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 1995. évi báziséven számolva

Forrás: Saját szerkesztés - 2015

Ha áttekintjük a regionális foglalkoztatási adatokat, akkor azt tapasztaljuk, hogy 1995-ös bázisértéken számolva mind a négy szakágazat estén 79-117% közötti értékeket vesznek fel az éves értékek, átlaguk az idősor teljes hosszán 98%, a legmagasabb növekedést a kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások, míg a legnagyobb csökkenést a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar szenvedte el. Ezt szemlélteti a 27. ábra.

27. ábra Észak-Közép-Svédország szakágazati foglalkoztatási adatai 1995 és 2007 között a 1995-ös bázison számolva a közepes és közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar illetve a az összes szektor esetében

Forrás: Saját szerkesztés - 2015

Ezebből az adatokból önmagában nem lehetne megérteni a jelenséget, azonban az országos tendencia már jó magyarázó erővel bírhat. A legfeltűnőbb a kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások országos szerepének erőteljes növekedése az adatsorból, amihez képest nem nőtt „elég gyorsan” a regionális foglalkoztatottság, így alacsonyabb LQ értéket eredményezett, ami utána negatív korrelációt mutatott a GDP-vel. A bevezetőben leírt helyes értelmezés ebből a szempontból lehet fontos, mert előfordulhat, hogy olyan jelenség áll a háttérben, amit a mutató nem képes lekövetni, vagy jól kifejezni.

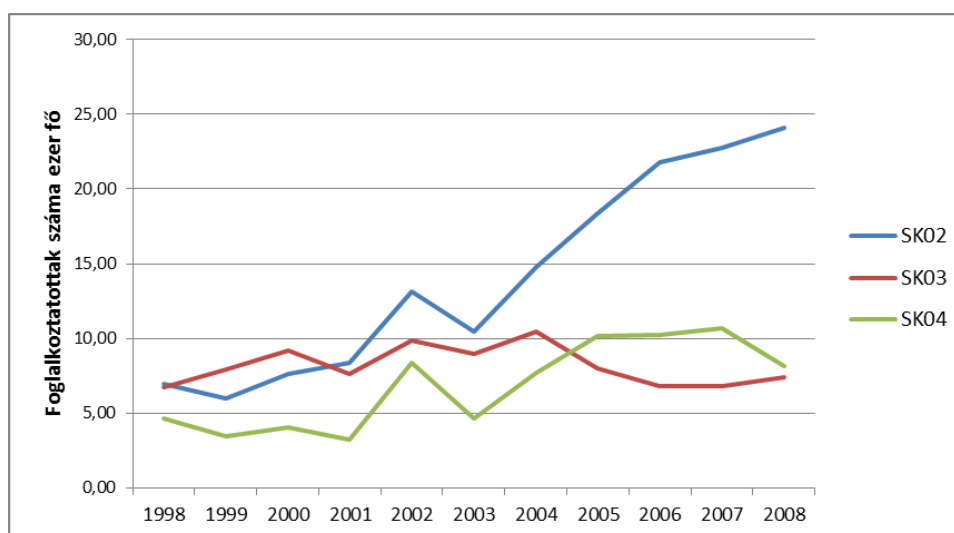
21. táblázat: Svédország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei

Forrás: Saját szerkesztés - 2015

	HTMAN	MHTMAN	MEDLOWMAN	KIHTSERV	KIHMSERV	OKIS	LKIM
SE11	-0,911						-0,888
SE12				-0,685	-0,622		
SE21		0,604			0,603		
SE22				0,58			
SE23		-0,778		0,705			
SE31		0,784	0,789	-0,893			-0,863
SE32						0,583	-0,633
SE33				-0,69			

Szlovákiai adatok

Szlovákia négy régiójából kevés megbízható adat állt rendelkezésre, ebből adódóan régióként egy-két szakágazatról lehet bármit megállapítani. A fővárosi régió (SK01 - Bratislavský kraj) esetében a kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások esetében -0,645 nagyságú közepesen erős negatív kapcsolatot tapasztaltam az egy főre jutó hazai össztermékkel, más szakágazatra vonatkozóan nem volt szignifikáns eredmény. A nyugat-szlovákiai régiónál a csúcstechnológiai feldolgozóipar mutatta az országon belüli legmagasabb 0,957-es korrelációs értéket, amiből arra következtethetünk, hogy ebben a régióban meghatározó a szakágazathoz tartozó vállalatok foglalkoztatása, és ez pozitív irányban befolyásolja az életminőséget. Ebben a szakágazatban nem áll rendelkezésre elégséges adat a pozsonyi régióból, ezért csak a három másik régió adatai adhatnak választ az erős pozitív korrelációs értékre, amit elsősorban az erősödő foglalkoztatás okozott a SK02 régióban. Az SK02 régió egyben a legnagyobb foglalkoztató is az országban, a vizsgálati időszakban átlagosan 36%-át foglalkoztatja az országos értéknek.

28. ábra: Csúcstechnológiai feldolgozóiparban dolgozók száma Szlovákiában 1998 és 2008 között

Forrás: Saját szerkesztés EUROSTAT adatok alapján

Forrás: Saját szerkesztés - 2015

A pénzügyi közvetítés esetében is közepesen erős pozitív korrelációt találtam a nyugat-szlovákiai régióban. Közép-szlovákiában (SK03 - Stredné Slovensko), a csúcstechnológiai feldolgozóipar súlyának csökkenéséből adódóan erős negatív korrelációt mutatott az LQ, a függő változó. Az SK04 (Východné Slovensko) kelet-szlovákiai régióban a foglalkoztatási adatok alapján a közepes technológiai szintű feldolgozóipar erős negatív korrelációt, míg a

közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar közepesen erős pozitív korrelációt mutatott a jólét kiemelt mutatószámával, ami magyarázható azzal is, hogy ebben a régióban az első szakágazat esetében stagnált a foglalkoztatás, míg a második szakágazatnál egy erős recesszió után látványos növekedés állt be.

22. táblázat: Szlovákia LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei

Forrás: Saját szerkesztés - 2015

	HTMAN	MHTMAN	MEDLOWMAN	FI	LKIM
SK01					-0,645
SK02	0,957			0,664	
SK03	-0,868				
SK04		-0,791	0,611		

Szlovénia adatai

A szlovén adatok esetében a keleti (Vzhodna Slovenija - SI01) és nyugati (Zahodna Slovenija SI02) régió esetében 3-3 szakágazatra találtam szignifikáns adatokat. Mivel az ország két régióból áll, ezért mindegyik szakágazat esetében közel hasonló mértékű, de ellentétes irányú korrelációt észlelt a mérés. Ez természetes, hiszen ha például a keleti régióban (SI01) erős pozitív korreláció áll fenn a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar esetében, mivel ott magas az LQ érték, tekintve hogy 1,65-ször annyian dolgoznak ebben a szektorban, mint a nyugati régióban, akkor a magas LQ erős pozitív korrelációt fog mutatni a GDP-vel, míg a nyugati, „kiegészítő régió”, ezzel ellentétes tendenciát mutat majd. Érdekes vizsgálati terep lehet az ilyen kutatásoknál a bilaterális régiók elemzése, hiszen az LQ mint viszonyszám jellegéből adódóan minden kétrégiós vizsgálati terepen hasonló jelenséget kellene tapasztalnunk. Ez jellemezte a pénzügyi szolgáltatások illetve a kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások világát is, bár itt nem volt már akkora eltérés az LQ mutató értékek között.

23. táblázat: Szlovénia LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei

Forrás: Saját szerkesztés - 2015

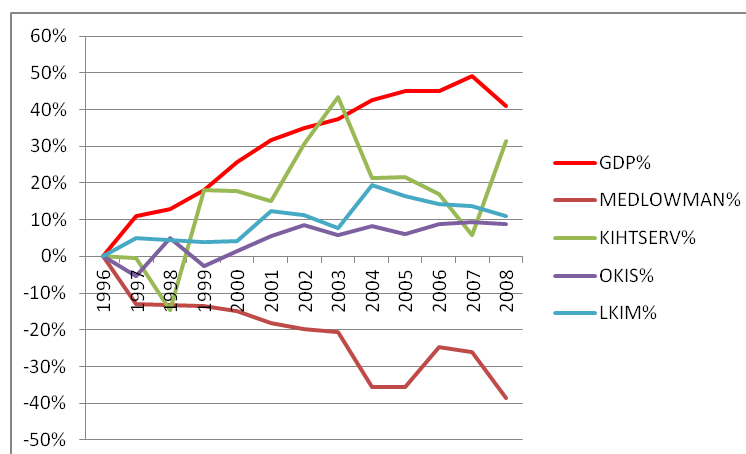
	MEDLOWMAN	FI	LKIM
SL01	0,842	-0,791	0,917
SL02	-0,849	0,834	-0,928

Egyesült Királyság adatai

Az Egyesült Királyságon belül az ország méretéből adódóan sok adat állt rendelkezésre, azonban vertikálisan és horizontálisan is csak pár hasznos eredményt szolgáltatott az elemzés. Regionális szinten egy-két kiemelkedő mutatót elemeznék, míg a csúcágazatoknál szeretném megmutatni azokat a régiókat, akik húzóerőt jelenthetnek egy szakpolitikai fejlesztés során. Az átlagos korrelációs értékek alapján a legerősebb szakágazatnak a csúcstechnológiai feldolgozóipar illetve a kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások tekinthetők, előbbinél 0,77 míg utóbbinál 0,432 körüli erős illetve közepes korrelációt mértem. A csúcstechnológiai feldolgozóipar esetében a dicső múltú iparvárost magába foglaló Greater Manchester (UKD3), Leicestershire, Rutland and Northamptonshire (UKF2), Herefordshire, Worcestershire and Warwickshire (UKG1), és East Anglia (UKH1) tartozik az élmezőnybe.

A legtöbb adatot a pénzügyi közvetítés szakágazat szolgáltatta, itt már a korábban is tapasztalható nulla körüli átlag jelent meg, akárcsak a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar, csúcstechnológiai szolgáltatások vagy a csúcstechnológiai szolgáltatások esetében is. A pénzügyi közvetítés esetén jól elkülönült a különbség Inner London (UKI1) és

Outer London (UKI2) között. Míg a Cityt is magába foglaló terület erős pozitív korrelációt mutatott (0,884), addig a külső kerületekben ez a tevékenység negatív korrelációt mutatott. A belső londoni (UKI1) régió gazdasági teljesítménye 2008-ban 3,3-szorosa volt a külső londoniének, ezért itt még inkább érthetőek a nagy eltérések a két terület között. Több szakágazatnál nem volt adat a két régió összehasonlítására, így csak a pénzügyi közvetítés szolgálhatott példaként. West Midlands (UKG3) régió esetében volt a legtöbb megbízható adat a mintában, itt a csúcstechnológiai, a kevésbé tudásintenzív piaci és az egyéb tudásintenzív szolgáltatások mutattak közepesen erős illetve erős pozitív korrelációt. Ebben a régióban is jól látszik, hogy bár ahogyan azt a 29. ábra is megmutatja, egyszerre történt területi koncentráció az említett szakágazatokban West Midlands régióban, ez a folyamat közel sem hasonló ütemű és mértékű volt, mint az egy főre jutó GDP növekedése. Számos egyéb más faktor is közrejátszik természetesen a jólét növekedésében, amit ez a dolgozat nem kíván vizsgálni.

29. ábra: West Midlands régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 1996. évi báziséven számolva

Forrás: Saját szerkesztés - 2015

Összefoglalásként a 24. számú táblázat mutatja be az Egyesült Királyság adatait.

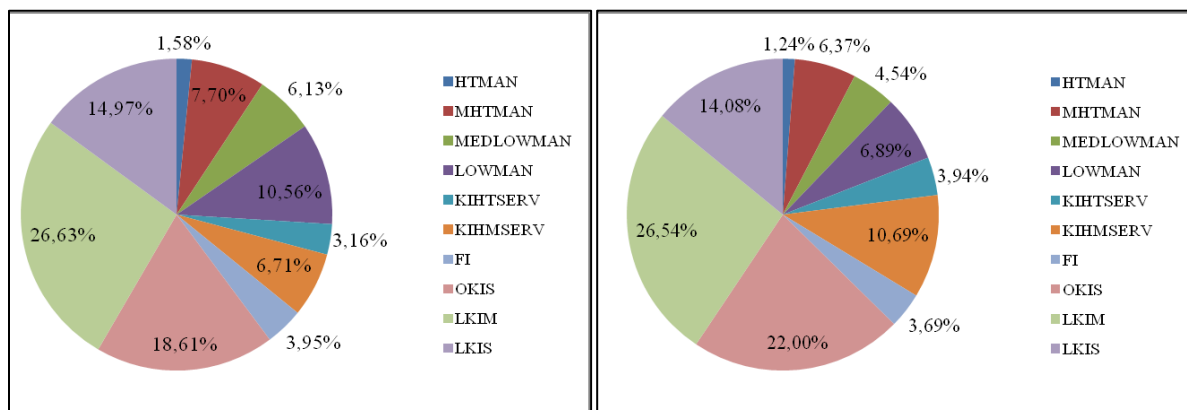
24. táblázat: Egyesült Királyság LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei
Forrás: Saját szerkesztés - 2015

	HTMAN	MHTMAN	MEDLOWMAN	LOWMAN	KIHTSERV	KIHMSERV	FI	OKIS	LKIM	LKIS
UKC1			0,589							
UKC2				-0,584						
UKD3	0,651					0,746				
UKD4				-0,717				0,628		
UKE4			0,573							
UKF1				-0,891					0,767	
UKF2	0,913				-0,703				0,751	
UKF3				0,658						
UKG1	0,957									
UKG2			-0,757		0,761			0,643		
UKG3			-0,863		0,593			0,809	0,877	
UKH1	0,561									
UKH3							-0,632			
UKI1							0,884	-0,941		
UKI2					-0,785	-0,684	-0,889			
UKJ1			-0,624			-0,708				
UKJ2				0,57	-0,639		-0,605			
UKJ4							-0,612			
UKK4										-0,564
UKL1										0,59
UKL2							0,685			
UKM2							0,626		-0,664	
UKNO		0,721				0,909				-0,601

4.2. Európai szintű szakágazati eredmények

Annak érdekében, hogy a kapott eredményeket ne csak tagországi, hanem uniós szinten is elemezni tudjuk, elkészítettem a különböző szakágazatok térképeit, melyeken pirossal jelöltem azokat a régiókat, ahol az adott szakágazat pozitív korrelációt mutatott az egy főre jutó GDP adatokkal. Ezekre a pontokra, mint „forró pontokra”, vagy „hot spotokra” is hivatkozom. Fontos kiemelni azonban a jelölés hiányosságait. Egyrésről ez a megközelítés csak a homogén szakágazatok kapcsolatait képes megmutatni, így módon ez csak horizontális együttműködések kialakításánál lehet használható. Emellett a szakágazati bontás nem feltétlenül pontos, a potenciális politikák kialakításánál hatékonyabb lehet egy 4 jegyű NACE bontás alkalmazása az iparági keresztkapcsolatok azonosítására. Szintén lényeges elem, hogy amint az a megelőző fejezetből kiderült, nem minden országból és nem minden régióból sikerült szignifikáns adatokat szerezni, ezért ha valahol hiányérzetünk lenne (például Svájc és a pénzügyi közvetítés szakágazat esetén) és ösztönszerűen keresnénk a „forró pontokat” a térképen korábbi tudásunk alapján, ne lepődjünk meg, ezek az eredmények csakis a fenti megközelítések mellett értelmezhetőek. Ettől függetlenül azonban sokszor rámutattak az adatok a helyi, országon belüli, illetve határmenti, már meglévő és lehetséges együttműködések fontosságára. Több szakágazat esetében is jól kirajzolódtak a nagy ipari központok, és ami szintén lényeges, azok pozitív hatása a jólétre. A mostani kutatás során nem kívántam jellemezni a szomszédsági viszonyokat, azonban ez a megközelítés is alkalmas lehet kisebb-nagyobb változtatások mellett.

A helyes értelmezéshez azonban elengedhetetlen a szakágazatok súlyának ismertetése a vizsgált időszak kezdő illetve záró évében, hiszen ez alapján tudunk viszonyítási alapot találni a szakágazat fontosságát illetően.

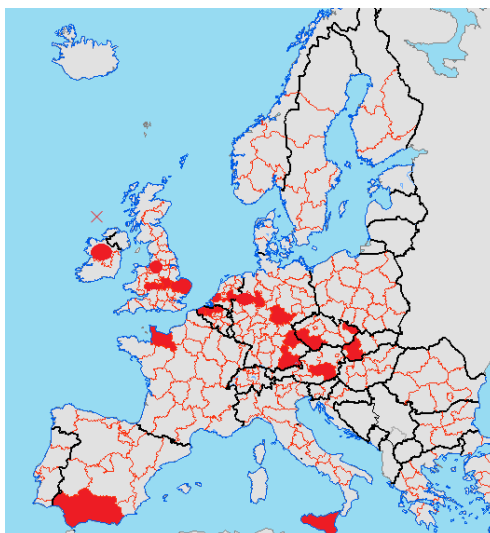

30. ábra: A szakágazatok súlya a foglalkoztatás alapján a minta országaiban 1995-ben és 2008-ban
Forrás: Saját szerkesztés - 2015

A 30. ábra jól szemlélteti, hogy a vizsgálati időszak 14 évében szignifikáns változás a szakágazatok súlyában csak egy-két területen történt. Az összes ipari szakágazat és az egyéb, kevésbé tudásintenzív szolgáltatások átlagos súlya kismértékben csökkent, miközben átlagosan 4%-kal nőtt a tudásintenzív piaci szolgáltatások és az egyéb tudásintenzív szolgáltatások súlya. Ez természetesen egy átlagos adat azokra az országokra vonatkozóan, amelyeknek a teljes időszakra vonatkoztatva volt foglalkoztatási adatuk, de alkalmas arra, hogy belássuk, a teljes foglalkoztatási szerkezet kisebb mértékben változott, mint a területi specializáció és koncentráció. Az LQ mutatók a régiókban nagyobb változáson mentek keresztül, mint az európai minta összes szakágazati foglalkoztatási súlyai, ezért a szolgáltatások térnyerésén túl más változást nem lehet az adatokból kiolvasni európai szinten.

Csúcstechnológiai feldolgozóipar

Ebben a szakágazatban szerepelnek a gyógyszergyártás, a számítógép, elektronikai, optikai termék gyártása illetve a légi- és űrjármű gyártása. Kezdve az utolsó csoporttal, az európai légi jármű gyártás központjából Közép-Pirreneusok régióból (FR62) nem volt megbízható adat, így például az Airbus gyár hatása ezen a térképen nem látszik. Jól érzékelhető azonban a délnémet és cseh iparvidék érintettsége a szakágazat eredményeiben, valamint a Greater Manchester régió kiemelkedése. Ha földrajzi és szakágazati értelemben vett termelési láncot szeretnénk létrehozni a szakágazat szereplőiből, Magyarország abban a szerencsés helyzetben van, hogy két szomszédos ország (Szlovákia és Ausztria), valamint a gazdasági kapcsolatok terén legfontosabb Németország régiói is pozitív hatást mutatnak ezen a területen. Egy észak-német, holland, belga együttműködés is elképzelhetőnek látszik ezen a területen. A spanyol, illetve az olasz eredmények, tekintve, hogy földrajzilag elkülönülten jelentkeznek, a nemzetállami gazdaságpolitika számára lehetnek érdekesek. Fontos azonban kiemelni, hogy a csúcstechnológiai feldolgozóipar jóval szűkebb kategóriát foglal magába, mint azt az átlagember vagy akár a szakpolitikus gondolná. Ez a szakágazat kalkulációja során mellőzi például a biotechnológiát vagy a gépipart, ami szintén húzóágazat lehet bármely fejlett gazdaságban, ezért nem biztos, hogy mindig a legnagyobb hozzáadott tudással rendelkező ipar fejlesztése a leghasznosabb egy gazdaságpolitikai pálya kidolgozása során. A leírtakat a 31. ábra szemlélteti.

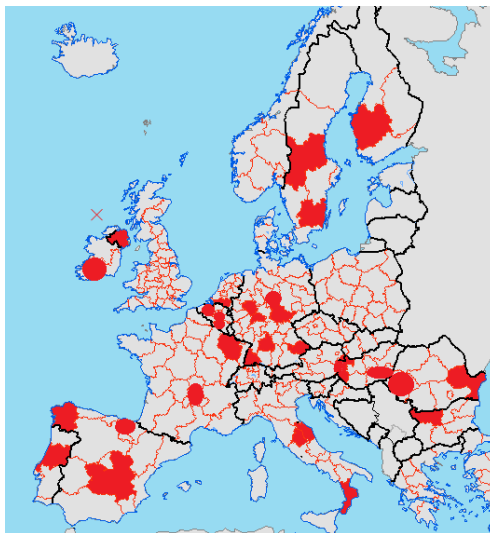

31. ábra: A csúcstechnológia feldolgozóipar és az egy főre jutó GDP közötti pozitív korrelációt mutató régiók

Forrás: Eurostat GISCO 2014 felhasználásával saját szerkesztés - 2015

Közepes technológiai szintű feldolgozóipar

A stabil ipar kialakításánál a már meglévő, működő tudáselemekkel operáló szakterületek erőssége rendkívül fontos egy gazdaság számára. A közepes technológiai szintű feldolgozóipar az, amely többek között magába foglalja a járműipart, amely mind a hazai, mind az európai (ezen belül talán leginkább a német) gazdaság egyik meghatározó eleme. A járműiparon túl ide tartozik gyakorlatilag valamennyi gépgyártáshoz kapcsolódó tevékenység, de a vegyipar teljes vertikuma és a fegyvergyártás is. Az előző szakágazathoz képest itt már több országban megjelennek az ipari központjaik, Németországban a bajor és baden-württembergi tartományok területei, Magyarországon a Nyugat-Magyarországi régió, de a Temesvárt is magába foglaló nyugat-román régió specializálódása is hatékonynak tűnik a jólét növelésének érdekében. A legnagyobb gócpontnak talán a belga–francia–holland–német határszakaszok látszanak, amelyek egyben részei a klasszikusan fejlett Ruhr vidéknek, illetve a legfejlettebb európai területeket magukba foglaló „kék banánnak” is. Ez az a terület, ami minden vizsgált szakágazatnál szolgáltatott pozitív jelzésű régiót. Írország két régiójának egyike szintén pozitív korrelációt mutatott az ipari szakágazatok és a GDP között, ami betudható az „ír csoda” egyik eredményének is. Magyar vonatkozásban továbbra is a német együttműködés tűnhet jó megoldásnak, a rohamosan fejlődő Temesvár és a nyugat-román régió is kialakíthat egy innovációs láncot. A leírtakat a 32. ábra szemlélteti.

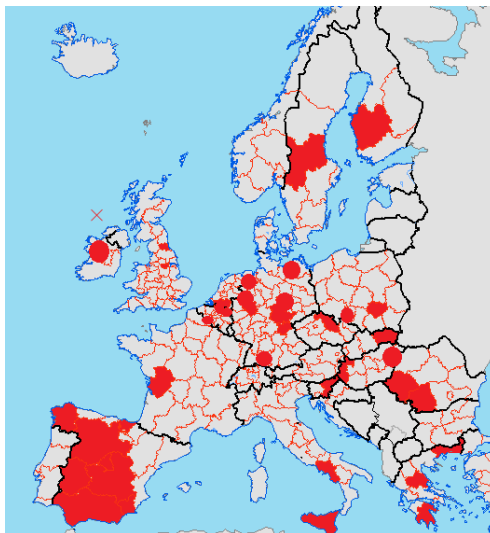

32. ábra: A közepes technológiai szintű feldolgozóipar és az egy főre jutó GDP közötti pozitív korrelációt mutató régiók

Forrás: Eurostat GISCO 2014 felhasználásával saját szerkesztés- 2015

Közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar

Mint a legtöbb feldolgozóipari vizsgálat esetében, Németország több régiója, többek között a Ruhr vidék, a belga-holland határszakasz illetve Spanyolország nagy része pozitív korrelációt mutatott. Magyarország szempontjából érdekes lehet az együttműködés Szlovákiával, hiszen a Kelet-Szlovák régióban és Észak-Alföldön is közepesen erős korrelációt mutattak az egy főre jutó GDP-vel a fémipar, fémalapanyag gyártást, fémfeldolgozást és gumiipart is magába foglaló szakágazat eredményei. Itt egy újabb ipari kapcsolatrendszer kialakítására mutat rá a térkép. A visegrádi országok és a a környező EU tagországok közül is több régióban megjelenik ez a szakágazat, mint „hot spot”, ezért a specializáció mellett az együttműködés fontosságára is felhívja a figyelmet. A leírtakat a 33. ábra szemlélteti.

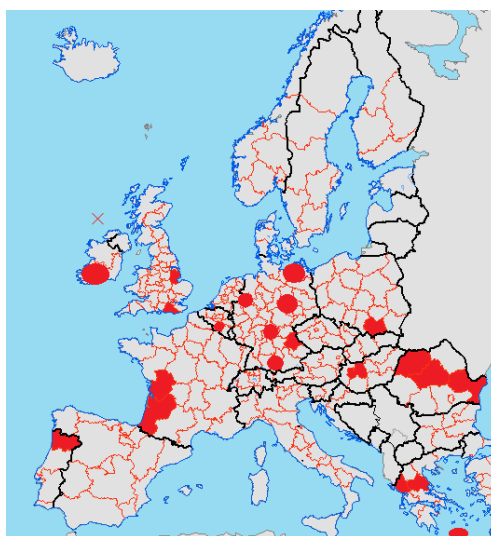

33. ábra: A közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar és az egy főre jutó GDP közötti pozitív korrelációt mutató régiók

Forrás: Eurostat GISCO 2014 felhasználásával saját szerkesztés- 2015

Alacsony technológiai szintű feldolgozóipar

Az alacsony technológiai szintű feldolgozóipar foglalja magába a könnyűipar teljes szegmensét, az élelmiszer és italgyártást, és ennek részhalmaza minden olyan feldolgozóipari tevékenység, ami a korábbi szakágazatból kimaradt. Míg 1995-ben a foglalkoztatottak 10,56%-a dolgozott átlagosan ezen a területen, addig 2008-ra ez az érték 6,89%-ra csökkent. Ezzel az értékkel azonban még továbbra is az 5. legnagyobb foglalkoztatói kategória a minta országaiban. Szupranacionális szinten itt sem tudunk következtéseket levonni, azonban a tagállamok szintjén jól látszik Németország elszórt szerkezetű ipara illetve Románia iparszerkezete. Romániában gyakorlatilag ez a legnagyobb forró pont, az összes szakágazat közül ez mutatta a legnagyobb pozitív korrelációt a legnagyobb kiterjedésű területen. Írország esetében, ahogy az összes feldolgozóipari területen, itt is pozitív korrelációt találtam, illetve a nyugat-magyarországi régió tűnik országosan meghatározónak az alacsony technológiai szintű feldolgozóipar szempontjából. Fontos azonban azt is belátni, hogy a mezőgazdaság gazdasági teljesítményének csökkenésével az élelmiszeripar szerepe, illetve az elmúlt évtizedekben Kína könnyűipari szerepének óriási növekedésével az ide tartozó textil és ruházati ipar súlya is egész Európában csökkent. A leírtakat a 34. ábra szemlélteti.

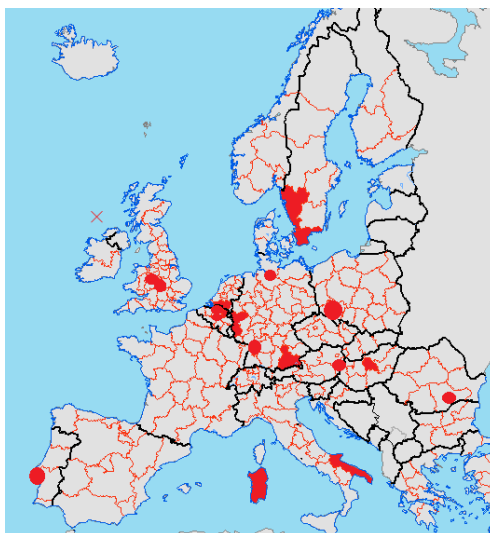

34. ábra: Az alacsony technológiai szintű feldolgozóipar és az egy főre jutó GDP közötti pozitív korrelációt mutató régiók

Forrás: Eurostat GISCO 2014 felhasználásával saját szerkesztés- 2015

Csúcstechnológiai szolgáltatások

A csúcstechnológiai szolgáltatások jellemzően az információs-technológia és filmipar, valamint a K+F tevékenységek egy részét foglalják magukba. Ezeken a területeken Németországban megjelenik Köln, mint regionális központ, München, mint K+F fellegvár, de a Lisszaboni fővárosi régió is. Akárcsak a csúcstechnológiai feldolgozóipar esetében, ez a szakágazat sem volt jelentős foglalkoztató, átlagosan 2008-ban a foglalkoztatottak 3,94%-a dolgozott ezen a területen. A tudásalapú gazdaság eszméjének fenntartása során azonban biztosan számíthatunk ennek a szakágazatnak az erősödésére és az itt kirajzolt központok további növekedésére. A leírtakat a 35. ábra szemlélteti.

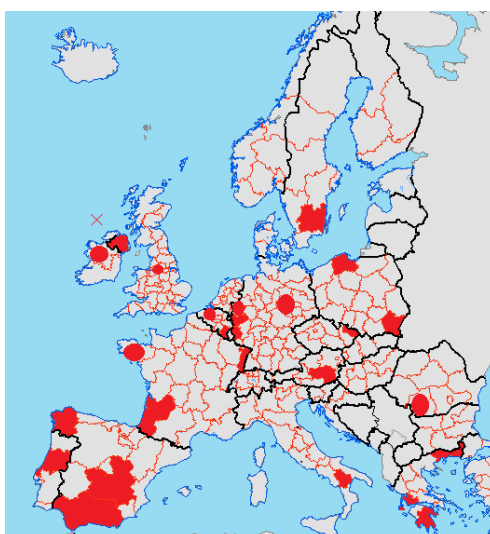

35. ábra: A csúcstechnológiai szolgáltatások és az egy főre jutó GDP közötti pozitív korrelációt mutató régiók

Forrás: Eurostat GISCO 2014 felhasználásával saját szerkesztés- 2015

Tudásintenzív piaci szolgáltatások

Az átlagosan legjobban fejlődő szakágazat a mintában ez a terület volt, ami magában foglalja légi és vízi szállítást, a jogi és üzleti tanácsadást, piackutatást illetve egyéb tudományos, műszaki tevékenységeket is. Jól látszik, hogy az ipari termelés visszahúzódásával egyidejűleg a kapcsolódó, jellemzően a vállalatvezetés menedzseléséhez kapcsolódó szolgáltatásokra megnőtt a kereslet, és ezek jövedelmezőek illetve a területfejlesztés szempontjából hasznosak is voltak. A feldolgozóiparban jól teljesítő régiók ebben a kategóriában is „hot spotnak” bizonyultak, így a belga-holland-német-francia határövezet, de Spanyolország három régiója is. Itt szeretném kiemelni, hogy a Galíciai tartomány szinte valamennyi szakágazat esetében ilyen forró pont volt, Andalúzia és Castilla-La-Mancha régiók is jól teljesítettek az elemzés során. Sajnálatos, hogy a magyar régiók közül azonban egy sem jelenik meg ebben az összevetésben, pedig országosan nálunk is 3,53%-kal nőtt ez a szakágazat 1996 és 2008 között, ezzel a legnagyobb növekedést elérve az összes szakágazat közül. A leírtakat a 36. ábra szemlélteti.

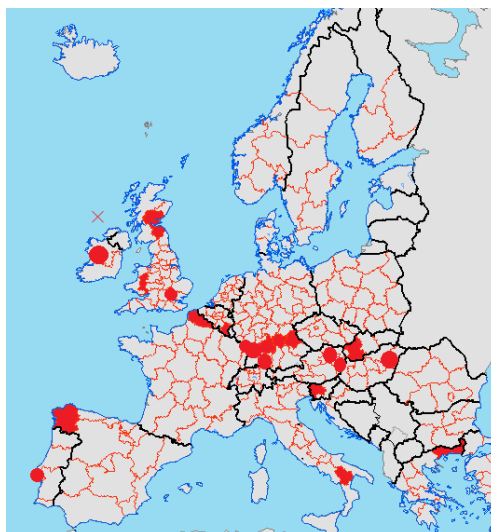

36. ábra: A tudásintenzív piaci szolgáltatások és az egy főre jutó GDP közötti pozitív korrelációt mutató régiók

Forrás: Eurostat GISCO 2014 felhasználásával saját szerkesztés- 2015

Pénzügyi közvetítés

A pénzügyi közvetítés esetében arra számítottam, hogy minden vizsgált ország fővárosi régiója illetve az emellett létező pénzügyi központjai megjelennek a „forró pontok” között. Ez azonban már csak azért sem teljesült, mert nem minden régió szolgáltatott szignifikáns eredményt. Az Egyesült Királyságon belül London, mint legnagyobb európai pénzügyi központ, Edinburgh, mint regionális központ, Ausztriában Bécs, Szlovákiában Pozsony, Portugáliában Lisszabon, azonban megjelentek a kimutatásban. Németországban egy nagyon érdekes kelet-nyugat irányú tagozódást figyeltem meg, ami gyakorlatilag lekövette a két legnagyobb és leggazdagabb tartomány, Bajorország és Baden-Württemberg tartomány határait. Elképzelhető, hogy a relatíve gazdag lakosság és a sikeres vállalkozói szféra számára ezeken a területeken nagyobb igény jelent meg a pénzügyi szolgáltatásokra, ezért történt egy ilyen koncentráció a térségben. Ezzel egyidejűleg azonban nem tartom kizártnak, hogy a fejlett pénzügyi rendszer kialakulása a térségekben további jóléti növekedést is eredményezett. A magyarországi megjelenő forró pontot meghagytam az ábrában, de fontos tudni, hogy a vizsgálati időszakban ennek a régióknak az átlagos LQ mutatója 0,76 körül mozgott, míg a Budapestet magába foglaló Közép-Magyarország régióknak az értéke 1,5 volt, ott azonban nem találtam szignifikáns korrelációt a két mért mutató között. A leírtakat a 37. ábra szemlélteti.

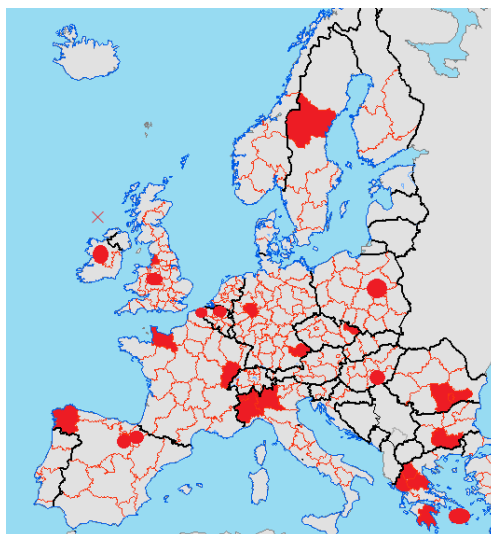

37. ábra: A pénzügyi közvetítés és az egy főre jutó GDP közötti pozitív korrelációt mutató régiók
 Forrás: Eurostat GISCO 2014 felhasználásával saját szerkesztés- 2015

Egyéb tudásintenzív szolgáltatások

Ez a szakágazat az, amely a második legnagyobb növekedést érte el a minta országai között, nem is véletlenül, hiszen az állami szerepvállalás növekedésével (amit harmadik fejezetben is kiemeltem), növekedett a közigazgatás súlya, de a jóléti államok alakulása közben fokozódott a kereslet az oktatási, egészségügyi, művészeti és sporttevékenységekhez kapcsolódó szolgáltatások iránt is. Bár a német minta egészét tekintve ott is jelentősen, 4,56%-kal nőtt ennek a szakágazatnak a súlya, a húzóerő mégsem ez lett a gazdaságon belül, alig találunk „forró pontot” a német régiókban. A szakágazati forró pontok eloszlása itt is erősen diszperz, határokon átvélő szolgáltatások kialakításának lehetőségét nem mutatja az elemzés. Ez nem jelenti azonban azt, hogy erre nincs is szükség, hiszen hétköznapi tapasztalataink alapján is tudjuk, hogy mind az egészségügy, mind az oktatás területén megjelenik egy szívó hatás, létrejön az egészségturizmus, mint iparág, illetve egyre jelentősebb a külföldön tanuló hallgatók száma, elsősorban a felsőoktatásban. Az egyéb, tudásintenzív szolgáltatásokra figyelmet kell szentelni a jövő gazdaságpolitikájának is, mert a fogyasztási szerkezet megváltozásával ennek

az ágazatnak a súlya tovább nőhet, és ezért fontos szerepet játszhat a jólét növelésében. A leírtakat a 38. ábra szemlélteti.

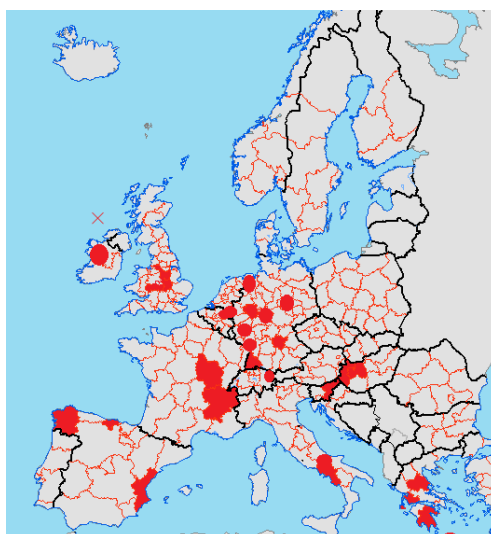

38. ábra: Az egyéb, tudásintenzív szolgáltatások és az egy főre jutó GDP közötti pozitív korrelációt mutató régiók

Forrás: Eurostat GISCO 2014 felhasználásával saját szerkesztés- 2015

Kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások

A teljes mintán belül és a teljes idősort vizsgálva ez a szakágazat foglalja magába a legtöbb foglalkoztatottat Európa-szerte, több mint 26%-a a foglalkoztatottaknak kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatás nyújtásával keresi kenyerét. Érthető is, hiszen ide sorolhatjuk a kis- és nagykereskedelmi tevékenységet, a logisztikai jellegű tevékenységekből a raktározási és szállítási tevékenységet, de a turisztikai jellegű szolgáltatások nagy része is ide tartozik. Az ipari központok mintázatát lekövetve, a fejlett németországi régiók közül kerültek ki azok a területek, amelyeken ezek a tevékenységek pozitív korrelációt mutattak a szakágazat koncentrációja és a területi egy főre jutó GDP között. Magyarország szempontjából érdekes lehet a nyugati határ kiemelkedése, itt ugyanis az osztrák oldalon is koncentrációt és pozitív korrelációt tapasztaltam, ami elképzelhető, hogy ennek a szakágazatnak az exportosítását is jelentheti a jövőben. Franciaországon belül ezek a zónák a déli sűrűn lakott és turisztikai szempontból is lényeges területeken jelentek meg. A leírtakat a 39. ábra szemlélteti.

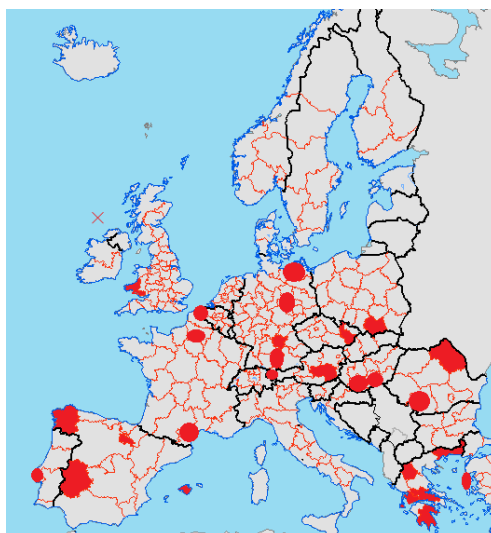

39. ábra: A kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások és az egy főre jutó GDP közötti pozitív korrelációt mutató régiók

Forrás: Eurostat GISCO 2014 felhasználásával saját szerkesztés- 2015

Egyéb, kevésbé tudásintenzív szolgáltatások

Ebben a szakágazatban összegződik minden olyan szolgáltatás, amely a korábbi kategóriákban nem jelenik meg, így a háztartáshoz kötődő tevékenységek, minden területen kívüli tevékenység, a postai tevékenység és az egyéb szolgáltatások. Tekintve, hogy ez a terület nem magas hozzáadott értéket képviselő, de minden gazdaságban jelenlévő, ezért érthető is a viszonylag diszperz eloszlása a „hot spotoknak”. Érdekessége a térképnek, hogy akárcsak a korábbi alacsony hozzáadott tudásértékű területeken, Görögország itt is „jól teljesít”. Ez persze nem azt jelenti, hogy a görög gazdaság alapját ezek a kevésbé tudásintenzív szakágazatok adják, de elmondhatjuk, hogy a gazdasági fejlődéssel egyidejűleg ezek a tevékenységek egy koncentrációs folyamaton estek át. A leírtakat a 40. ábra szemlélteti.

40. ábra: Az egyéb, kevésbé tudásintenzív szolgáltatások és az egy főre jutó GDP közötti pozitív korrelációt mutató régiók

Forrás: Eurostat GISCO 2014 felhasználásával saját szerkesztés- 2015

4.3.Új tudományos eredmények

A kutatás a foglalkoztatási lokációs kvóciens és az egy főre jutó GDP kapcsolatát vizsgálta, amely során 1994 és 2008 között megvizsgáltam 33 ország foglalkoztatási és termelési adatait, annak érdekében, hogy azonosíthassam a kapcsolatot a tudásintenzitás alapján klaszterezett szakágazatok és a kiválasztott regionális jóléti mutató között. A foglalkoztatási LQ kiszámítása során nem állt rendelkezésre minden ország esetében a vizsgálati időszak minden évére foglalkoztatási adat, illetve a GDP adatok sem voltak idősorosan mindig fedésben a foglalkoztatási adatokkal, így végül az elemzett 33 ország adatából 20 országról tudtam csak szignifikáns eredmények mellett megállapításokat tenni, amink az volt az oka, hogy nem minden országban volt minden egyes évben párhuzamosan elérhető a GDP/fő vagy a szakágazati foglalkoztatási adat amiből az LQ-t számítottam. Ebből adódóan természetesen csak azokat az időszakokat tudtam figyelembe venni, ahol mindkét sokaságból rendelkezésre álltak az alapadatokat. A két vizsgált változó között számított korrelációs mutató értékei a különböző régiók és szakágazatok között magas szórást mutattak. A szakágazatok teljes mintára vetített átlagos korrelációs értéke alapján elmondható, hogy vannak olyan stabil pillérek a gazdaságban, amelyek a jólét növeléséhez minden régió esetében hozzájárulnak. Ilyen szakágazatok az iparon belül a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar, amelynek az átlagos korrelációs értéke 0,169 lett, illetve a csúcstechnológiai feldolgozóipar melynek korrelációs mutatója 0,1453. A szolgáltatások között a tudásintenzív piaci szolgáltatások (0,1396) illetve a pénzügyi közvetítés (0,1147) mutatta a legnagyobb átlagos pozitív korrelációs értéket. Mint látható, ezek az átlagos korrelációs értékek is a gyenge

korrelációs tartományban találhatóak, ebből kifolyólag nem sikerült azonosítani olyan szakágazatot, amely minden régió esetében gyógyír lehet a társadalmi különbségek enyhítésében, vagy a jólét növelésében. Fontos azonban megjegyezni, hogy a medián értékek a fent említett szakágazatok esetében 0,55 és 0,65 között találhatóak, tehát ha a figyelembe vesszük azt, hogy magas szórás jellemzi a mintát, árnyaltabb képet ad az átlag mellett a medián mutatószám. A vizsgálati időszakon belül a foglalkoztatottságban nem volt tapasztalható nagyarányú eltolódás egyik szakágazat irányába sem, viszont tendenciózusan megjelent az ipari szakágazatok szerepének enyhe csökkenése és ezzel párhuzamosan a szolgáltatások térnyerése. Földrajzilag a különböző szakágazatok esetében érzékelhető a tudásintenzitás eltolódása Nyugat-Európa irányába, viszont a dolgozat nem vizsgálta a szomszédsági viszonyok lehetséges hatásait, ami például a csúcstechnológiai feldolgozóipar esetében jó alapot adhatna a tovagyrúzó hatások vizsgálatára. A szakágazati megközelítés során a „kék banán” övezetnél majd később Kelet-Közép Európában gyakran jelentek meg úgynevezett „hot spotok”, tehát sok esetben pozitív korreláció áll fenn a területi koncentráció kiválasztott mutatószáma és a regionális egy főre jutó GDP között. Feltételezem, hogy ez a hatás kétirányú, tehát a már koncentrálódott jólét a jól működő iparágak további koncentrálódásához vezet, ami végső soron a versenyelőnyök és ennek pozitív hozadékainak területi status quo-ját okozza. Ebből adódóan minden országnak és régióknak arra a területre kell fókuszálnia, ami már jelenleg is pozitív hatást mutat a jóléttel és figyelembe kell vennie az iparági hagyományokat is. Megjelent a mintában a német autóipar pozitív hatása Bajorország és Baden-Württemberg tartományban, de feltételezhetően a turizmusnak köszönhetően a mediterrán tengerparti térségben a szolgáltatások „forró pontjai” is a meglévő adottságok kihasználásán alapulnak. Azonban nem minden szakágazati fedte fel meglévő erősségeit az elemzés során, nem volt kimutatható a Közép-Magyarországon végbement tudásintenzív szolgáltatások foglalkoztatási növekedése, de a minta hiányosságai alapján a francia űr- és légiközlekedési ipar sem jelent meg. A stabilan működő iparági körzetek esetében, ahol nem jött létre a vizsgálati időszakon belül a foglalkoztatásban jelentős többlet koncentráció, de a termelés és szolgáltatás eredményeként növekedett a jólét nem is mutathat ez az elemzés kapcsolatát, hiszen a változók időbeli változásán keresztül igyekeztem kapcsolatot találni a jólét és a koncentráció között. Feltételezem, hogy a már érett korszakukba lépett iparági körzetek, klaszterek és hálózatok, amelyek már nem vonzanak új munkaerőt a régióba, szintén komoly hatással vannak egy terület jólétére, viszont dinamizmusokból adódóan ebben a kutatásban nem mutattak pozitív eredményeket.

A negyedik alfejezet megmutatta az elméleti hátterét a regionális fejlődés, specializáció és hálózatosodás témakörének. Az ötödik alfejezetben ismertetett korábbi kutatási eredmények alapján készítettem elő saját kutatásomat melynek eredményeit a hatodik alfejezet foglalta össze amelyek az alábbiak szerint szintetizálhatóak. A lokációs kvóciens értékek nagysága az idősoros vizsgálati tartományban gyakran változott, sokszor nagyobb mértékben és gyorsabban, mint a hazai termék egy főre jutó értéke. Egy adott szakágazaton belül a vizsgálati időszakban azonban jellemzően egy régió teljesített a legjobban. Ez azt jelenti, hogy az időszaki országos maximum LQ érték és az időszaki átlagos regionális LQ érték is ugyanahhoz a régióhoz köthető. Ausztria esetében ez 10-ből 10 esetben így alakult, még Magyarországon 10-ből 7 esetben egy adott régió bír a legmagasabb LQ és a legmagasabb átlag LQ értékkel is. A teljes mintán belül az egy főre jutó GDP mutató esetében csak egyetlen esetben Görögországnál fordult elő, hogy a regionális átlagosan legmagasabb GDP és a maximum időszaki GDP érték nem egy régióhoz volt kapcsolható, a többi ország esetében rendre a „leggazdagabb” régió tudta magáénak a maximális időszaki értéket is. Ebből arra következtethetünk, hogy nem fordulnak elő olyan regionális GDP kiugrások, amelyek az átlagosan nem jellemzőek egy adott területre. Ennél talán rugalmasabb a területi LQ esete, ahol a vizsgált 190 szakágazati esetből 166-ban ugyanezt tapasztaltam. Egyszerűbben megfogalmazva, a szakágazati specializációban

fellelhető különbségek is tendenciózusan megmaradnak a régiók között, nem jellemző nagy arányú és létszámú munkaerő átcsoportosulás sem a régiók, sem a szakágazatok között.

T1: A jólét regionális időbeli és térbeli eloszlása rugalmatlanabb, mint a szakágazati specializációé (amennyiben a specializációt a foglalkoztatás alapú lokációs kvócienssel, a jólétet pedig az egy főre jutó vásárló erő paritáson mért bruttó hazai termékkel jellemezzük), azonban mindkét tényező stabil marad rövidtávon.

A dolgozat során igyekeztem földrajzi és szakágazati bontásban is megmutatni az eredményeimet. Úgy gondolom, hogy fontos lehet annak felismerése, hogy bizonyos régiók általánosan jobban teljesítenek a többiekénél a specializáltságuk révén, de az is legalább ugyanannyira fontos eredmény, ha sikerül azonosítani olyan kulcságazatokat, amelyek akár minden régió számára magukkal hozhatják a jólét növekedését. A dolgozat eredményei alapján azt mondhatom, hogy ilyen „panacea” nem létezik, mindegyik régióknak megvannak azok a sajátosságai (amelyeket ez a kutatás nem kívánt részletezni), ami alapján az adott ágazatok azon a földrajzi területen sikeresebbek, mint máshol. Azonban az átlagos adatok megvizsgálása alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a kutatási minta alapján kitüntetett szerepe azoknak a szakágazatoknak, ahol a minta korrelációs mutatói átlagosan a legmagasabbak. Ebben a tekintetben az ipari szakágazatok közül első helyen végzett a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar, amelynek az átlagos korrelációs értéke 0,169 lett, majd szorosan követte a csúcstechnológiai feldolgozóipar 0,1453-as értéke. A szolgáltatások közül a tudásintenzív piaci szolgáltatások illetve a pénzügyi közvetítés bizonyult a legnagyobb átlagos pozitív korrelációs értéket mutatónak 0,1396 illetve 0,1147-es értékekkel. Azt azonban fontos megemlíteni, hogy a 10 szakágazat átlagos korrelációs értékei mind gyenge korrelációt mutattak, tehát egyik szakágazat sem volt kiemelkedően „hatékonyabb” a jólét megteremtésében a többinél. Ezek ismeretében második tézisemet az alábbiak szerint fogalmazom meg.

T2: Az átlagos korrelációs mutatószámok alapján a kiválasztott tíz szakágazat mindegyike gyenge korrelációs értéket mutatott átlagosan, azonban ezek közül az ipar területéről a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar és a csúcstechnológiai feldolgozóipar, míg a szolgáltatások közül a tudásintenzív piaci szolgáltatások és a pénzügyi közvetítés területi specializációja járult átlagosan leginkább hozzá a jólét növekedéséhez a vizsgált időszakban.

A területi adatok alapján még egy megközelítést alkalmaztam, a hot-spotok megjelenítését, amit az eredmények fejezet foglalt össze. Itt az összegyűjtött adatok alapján azt tapasztaltam, hogy a szakágazatok esetében Németországban, Belgiumban, Hollandiában, illetve Kelet-Franciaországban gyakrabban jelennek meg hot-spotok, mint a többi területen. Mind a 4 ipari és 6 szolgáltatáshoz kötődő szakágazati vizsgálódás esetében megjelent minimum egy régió ebből a zónából. Ezen túlmenően Kelet-Közép Európa régiói jelentek meg, mint időben később erősödő hot-spotok, amelyek egyfajta eltolódást mutatnak ebbe az irányba. Összesen 42 esetben jelentek meg a „Kék-Banán” övezetnek a régiói közül és 26 esetben Kelet-Közép Európában, leggyakrabban a tudásintenzív piaci szolgáltatások, a csúcstechnológiai szolgáltatások és a kevésbé intenzív piaci szolgáltatások esetében.

T3: A vizsgált összes ipari és szolgáltatási szakágazat hot-spotjai (pozitív korrelációt mutató területei) Európa egyik legfejlettebb része a „Kék Banán” övezetben helyezkednek el, elsősorban a tudásintenzív piaci szolgáltatások és a csúcstechnológiai szolgáltatások estében, azonban Kelet-Közép Európa irányába több szakágazat esetén is eltolódás indult el.

Utolsó tézisemet azzal az általános megállapítással tudom összegezni, ami alapján nyilvánvalóvá vált számomra, hogy nem lehet egységes gazdaságpolitikát alkalmazni különböző területi egységek fejlesztésére. Feltételezem, hogy az iparági hagyományok

következtében minden egyes régió eltérő sajátosságokkal rendelkezik, ezért felülről irányított módon nem lehet irányított fejlesztéseket végrehajtani sikeresen olyan iparágakban, ahol nincs ennek történelmi hagyománya. Nem került bizonyításra az sem, hogy minden esetben a magas hozzáadott értékű, tudásintenzív ágazatok adják a gazdaság húzóerejét, azonban hosszú távon célnak tekinthetjük ezen ágazatok erősödését. Ehhez a megállapításhoz az előző tézishez kapcsolódó eredményeim adják az alapot.

T4: A kutatás eredményei alapján nem létezik egységesen alkalmazható területi gazdaságpolitika országos, vagy szupranacionális szinten a jólét fejlesztésére, ugyanis területenként eltérő mértékben járulnak hozzá a különböző tudásintenzitású szakágazatok a jólét változásához.

A téziseim megfogalmazásával párhuzamosan a dolgozat elején leírt hipotézisek elfogadásával illetve elvetésével folytatom:

A dolgozat elején hipotézisként fogalmaztam meg, hogy egy adott területen kialakult foglalkoztatottsági koncentráció és hálózatosodás megjelenése hatással van az adott területi egységen tapasztalható anyagi jólét szintjére, ez azonban ebben a formában nem került megerősítésre, így a megfogalmazott hipotézist így elvetem, annak pontosítására van szükség ahhoz, hogy újabb és pontosabb eredményeket kapjunk. A magasabb hozzáadott értékű tevékenységek hatása nem minden esetben jelent meg, ezért ezt a hipotézist is elvetem.

A kutatási célokból kiinduló hipotézisemet a kutatási eredmények fényében az alábbiak szerint értékelem:

1. A jólét és jólét vizsgálati dimenzióit a különböző tanulmányok eltérő módszertanok mentén kutatják, viszont az anyagi jólét minden esetben hatást gyakorol a jólétre is.

Az elméleti összefoglalás megírását követően az anyagi javak fontosságát az életminőségben megerősítettnek gondolom, amit a második fejezetben illetve a 4.számú mellékletben leírt és összefoglalt kutatások eredményeként elfogadható számomra.

2. Az anyagi jólét hatása számszerűsíthető hatással van az életminőségre, bár annak súlya különböző egyéb feltételek mellett nagyban változhat.

A második fejezetben összefoglalt kutatások megerősítették ezeket a hipotéziseket, jóllehet, az első két hipotézist nem saját eredményeim alapján tartom elfogadhatónak, hanem a szakirodalom szintetizálásával összefüggésben, ezért azokat nem is jelenítem meg mint önálló eredmény. Mivel azonban ezek a kérdések az érdeklődésem fókuszában álltak itt leírom a rájuk vonatkozó vélekedésemet.

3. A különböző iparágak gazdasági koncentrációja hatással van az adott terület anyagi jólétére, és ezzel tovagyrúzó hatást fejt ki az életminőségre.

Ezt a hipotézist, az a a kiegészítéssel tartom elfogadhatónak, ha hozzátesszük, hogy minden egyes régióknak a saját sajátosságai alapján, a saját iparági szerkezete más és más módon befolyásolja az életminőséget.

4. Az állam szerepe időben változó súllyal, de szerepet játszik a gazdasági fejlődésen keresztül az anyagi jólétre.
5. A gazdaságpolitikán keresztül az állam hatást gyakorolhat az iparágak területi koncentrációjára és így a terület jólétére is.

Hasonlóan az első két hipotézis esetében a kutatómunkák átolvasása során ezt a kijelentést elfogadhatónak tartom, azonban ezek nem képezik a saját új eredmények részét, inkább saját meggyőződéseme megerősítéseként szolgálnak.

6. A különböző tudásintenzitású iparágak területi koncentrációja eltérő hatást gyakorol a területi jólétre és létezhetnek olyan szakágazatok, amelyek minden esetben a jólét növekedését eredményezik.

Ezt a hipotézist elvetem, gyakorlatilag a negyedik saját eredményem ennek egy pontosított megfogalmazásaként került be a tézisek körébe.

7. Földrajzilag jól körülhatárolható területen találhatóak olyan szakágazati centrumok, amelyek a területi jólétre pozitív hatással vannak.

Ezt a hipotézist megerősítettnek tekintem és az országos illetve szakágazati eredmények alapján ezt a harmadik új eredményemként elfogadom.

ÚJ ÉS ÚJSZERŰ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

1. Az 1994 és 2008 közötti regionális foglalkoztatási illetve regionális bruttó hazai össztermék adatok korrelációs vizsgálata során arra a következtetésre jutottam, hogy a materiális jólétet reprezentáló mutató időbeli és térbeli eloszlása rugalmatlanabb, mint a szakágazati specializációé (amennyiben a specializációt a foglalkoztatás alapú lokációs kvócienssel, a jólétet pedig az egy főre jutó vásárló erő paritáson mért bruttó hazai termékkel jellemezzük), együttmozgásuk pedig a területi adottságuk függvényében változhat.
2. A kutatásom során az átlagos korrelációs mutatószámok alapján a kiválasztott tíz tudásintenzitás alapján klaszterezett szakágazat mindegyik gyenge korrelációs értéket mutatott átlagosan, azonban ezek közül az ipar területéről a közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar és a csúcstechnológiai feldolgozóipar, míg a szolgáltatások közül a tudásintenzív piaci szolgáltatások és a pénzügyi közvetítés területi specializációja járult átlagosan leginkább hozzá a jólét növekedéséhez a vizsgált időszakban. Ezek az eredmények természetesen csak a minta átlagára értelmezhetőek, a regionális különbségek a különböző szakágazatok esetében szignifikáns eltérést mutatnak.
3. A vizsgált összes ipari és szolgáltatási szakágazat hot-spotjai (pozitív korrelációt mutató területei) Európa egyik legfejlettebb része a „Kék Banán” övezetben helyezkednek el, elsősorban a tudásintenzív piaci szolgáltatások és a csúcstechnológiai szolgáltatások estében, azonban Kelet-Közép Európa irányába több szakágazat esetén is eltolódás indult el. Ezekkel az eredményekkel igazoltam, hogy a gazdaságilag fejlett területek jellemzően koncentrált és specializált iparági szerkezettel rendelkeznek azonban, azok specializációja az iparági múlt, a földrajzi adottságok és egyéb tényezők eredményeként eltérhet.
4. Mivel a minta egészére vonatkoztatva nem találtam olyan szakágazatot, amely specializációja minden régióban együtt mozog a regionális egy főre jutó GDP mutatóval, ezért a kutatás eredményei alapján igazoltnak tekintem, hogy nem létezik egységesen alkalmazható területi gazdaságpolitika országos, vagy szupranacionális szinten a jólét fejlesztésére, ugyanis területenként eltérő mértékben járulnak hozzá a különböző tudásintenzitású szakágazatok a jólét változásához.

5. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

5.1. A kutatás eredményei és korlátai

A megelőző fejezetben igyekeztem bemutatni a területi szakágazati koncentráció illetve az egy főre jutó GDP közötti kapcsolatot, amely a minta hiányosságait leszámítva törekedett a teljes körű megismerés elősegítésére az Európai Unióban. Ezekből az adatokból is jól látható, hogy korántsem igaz az, hogy létezik egy adott, gazdaságilag üdvözítő út, mely során elérhetjük az általános jólétet és jóllétet. A területi sajátosságok gyakran felülírják az egyszerű logikát, nem mindenhol igaz az, hogy a magas hozzáadott értékű és tudásintenzív ágazatok alkotják a gazdaság gerincét. Az azonban jól látszik, hogy a fejlett területeken (például a „kék banán” övezetben) valóban bekövetkezett ez a koncentráció és ez pozitív hatást gyakorolhatott a további fejlődésre. További érdekes eleme az elemzésnek, hogy a vizsgált időszakon belül kisebb nagyobb eltérések mellett, de szinte minden ország és régió gazdasági teljesítménye nőtt, átlagosan az 1,98-szorosára. Teljes pozitív korreláció akkor következett volna be, ha ugyanilyen ütemben koncentrálódtak volna a szakágazatok, amelyek többnyire nem voltak igazak a mintára, de ez nem is várható el, hiszen teljesen más folyamatok állnak a teljes gazdaság fejlődésének hátterében illetve a telephelyválasztás esetében. Egy már kialakult iparági körzet további koncentrációja nem képzelhető el, sőt a klaszter életciklus elméletek alapján ilyenkor már egy hanyatlás indul el, ami a legjobb esetben is a terület iparági átstrukturálódásához vezet. Minden olyan esetben, ahol pozitív korrelációt tapasztalunk a mintába, az a koncentráció jele is egyben az időszak monoton GDP növekedése miatt. Többek között ezért is választottam ezt az időszakot, mivel itt még nem jelentek meg a recesszió jelei az ágazatban, és nem torzították a jelenség hatásait. A telephelyválasztás és a területi koncentráció nyilvánvalóan rugalmatlanabb, mint a gazdasági fejlődés, ezért nem tartottam szerencsésnek megvizsgálni a kutatási kérdésem inverzét, miszerint bekövetkezik a dekoncentráció az egy főre jutó GDP csökkenése során.

Fontos megemlíteni, hogy a vizsgált mérettartomány, a régió sem bizonyult minden esetben alkalmasnak arra, hogy részletes és helyi szinten hasznosítható értékelést kaphassunk a megkapott eredményekből. Azonban első lépésként fontosnak tartottam, hogy elkészüljön egy európai szintű kezdő kutatás, melynek folytatása lehet a részletesebb, szükség szerint LAU1-es kistérség szintű vagy akár település és agglomerációs szintű elemzés létrehozása. A saját lakóhelyem példájából kiindulva gyakran egy pár nagyvállalat jelenléte és a hozzájuk kötődő (jó esetben helyben lévő) beszállítói hálózat jelenti a legnagyobb potenciált a gazdaságfejlesztésben és a foglalkoztatásban, végső soron pedig a jólét növelésében. Az értekezés megírása során nem csak a területi megközelítés pontosítása, de a használt szakágazatok újraértelmezése is pontosíthatná a vizsgálati kört. Azt gondolom, hogy a jelen dolgozatban használt szakágazati megközelítés jól körülhatárolható, azonban pontosabb képet kaphatunk akkor, ha nem a kétszámjegyű bontás alapján hozzuk létre a szakágazatokat, hanem akár négy számjegyű ágazati bontás alapján hozzuk létre a nagyobb kategóriákat. Ezen felül nem biztos, hogy egy adott régió vagy település gazdasága pontosan illeszkedik abba a mesterséges szakágazati felosztásba, amelyet a kutató létrehoz, ezért a meglévő, működő ipari ökológia és együttműködés megismerése alapján, a valós jó gyakorlatok szerint is lehetne ilyen szakágazati csoportokat létrehozni. Ha például egy adott területi egységen sikerült elérni egy a jólét szempontjából hasznos gazdasági koncentrációt, az lehet, hogy több szakágazathoz sorolható tevékenység együttes koncentrációja által jött létre, így annak mintázata nem követi az elvárt sablonokat. Persze az is lehet, hogy ezek a „mintázatok” olyannyira összefonódnak az adott terület sajátosságaival, hogy az itt elért jó gyakorlatok nem ültethetőek át más területeken

az élő gyakorlatba, ezért azon túlmenően, hogy bemutatják a koncentráció helyi jelentőségét, több haszonnal nem szolgálnak más régiók számára.

Patik (2007) szerint a klaszter kutatások során mind az elméleti közgazdaságtani, mind az üzleti tudományok eszköz készlete alkalmas lehet arra, hogy alaposabban feltérképezzük a regionális együttműködéseket, hálózatokat, klasztereket. Lukács (2013) szerint, pont ez a kettősség, ami miatt ezeket a gazdasági konglomerátumokat nehéz pontosan vizsgálni és jó következtéseket levonni. Egyetértve mindkét kutatóval belátom, hogy a makroszintű, sőt sokszor szupranacionális adatokat felhasználó kutatások egyik hátulütője, hogy nem feltétlenül adnak pontos és használható képet települési, vállalati, vagy akár regionális szinten sem. Azonban az átfogó európai szintű helyzetelemzés nélkül, az egyedi vizsgálatok kontextusuk nélkül nem értelmezhetőek. A két különböző típusú kiindulási alap közötti eltérés az alábbi logikai megfontolásból adódik. Ha azzal a feltételezéssel élek, hogy a klaszternek nevezett üzleti csoportosulások valóban klaszterszerű működést is végeznek, akkor a tagok szintjéről történő adatfelvétellel elkezdődhet egy klaszter minőségbiztosítási rendszer kidolgozása, a hatékonyság vállalatgazdaságtani és menedzsment irányultságú vizsgálatával. Azonban ha a nevesített klaszterek működésével kapcsolatosan kételyek vannak a kutatóban, akkor muszáj elvégeznie a klaszter feltérképezést egy magasabb vizsgálati tartományból is. Végző soron mindkét megközelítésnek hasonló eredményre kell vezetnie.

Mivel azonban a kutatásom során azt tapasztaltam, hogy a foglalkoztatási adatok elérhetősége és összevethetősége meglehetősen nehézkes, illetve nem biztosított ezzel párhuzamosan a jóléti adatok hozzáférése, ezért egy alacsonyabb szintről induló, vállalati megközelítést tartok hasznosnak a jövőben, ami magasabb szintekre aggregálható. Ehhez kapcsolódóan felmerült bennem az is, hogy az életminőséget sem regionális szinten értelmezzük, hanem a maximum település és kistérségi vizsgálatokra alapozzuk megállapításainkat a jövőben. A legpontosabb hatás kifejezésére akár egy adott vállalat saját munkavállalóinak életére gyakorolt hatását lehetne felmérni. Ezt követően indulhatna el a vállalati hálózatok, beszállítói csoportok bekapcsolása a témába, így bővítve a függő és független változók körét, hogy végül megadhatjuk, hogy egy adott szakágazat megerősödése vagy gyengülése milyen hatással volt a környezetében élők életére. Az alábbiakban igyekeztem az elfogadható szintű kutatási fókusz meghatározásátm illetve ehhez kapcsolódóan a már korábban alkalmazott módszertanok összekapcsolását elvégezni.

5.2. Eltérő megközelítések további vizsgálatokhoz

A Leontief (1951) által kidolgozott input-output táblák alkalmasak mind a földrajzi, mind a kapcsolati (gazdasági) közelség elemzésére, amennyiben megfelelő regionális adaptációt találunk hozzá (Isard 1951) ezzel segítve a klaszterek azonosítását (Kocziszky 2007, Patik 2007). Az input-output mátrixok felállításához a klaszter tag szintű adatokat kellene először a klaszterek működésének ellenőrzéséhez és javításához biztosítani, de végző soron, ahogy Tiebout (1956) összekapcsolta az országos és regionális előrejelzéseket, ugyanolyan eljárással alkalmas táblát lehetne készíteni minden egyes szereplő eredményének összesítésére (Miller – Blair 2009).

Azonban a táblák kiszámítása adott vizsgálati szintre (például kistérségi) rendkívül időigényes, hiszen a primer adatfelvétel alulról építi fel a kapcsolatrendszer és ezáltal a mátrixokat is. Ha feltételezzük, hogy a deklarált³⁸ klaszterek tagjai között valós kapcsolat állhat fenn, akkor már szűkebb vizsgálati tartományt kell csak vizsgálnunk, ezáltal az input-output táblák alkalmazása például a magyarországi akkreditált innovációs klaszterek esetében már értelmezhető. Ehhez,

³⁸ pl.: Magyarországi Akkreditált Innovációs Klaszterek

egy új típusú, a klaszter tagokra értelmezhető input-output tábla kidolgozására van szükség, ami a valós folyamatok teljes körű adatfelvétele során képes létrehozni a végső táblát. Ennek a táblának egy speciális változata lehet az, amikor megvizsgáljuk, hogy a kifejezetten exportra termelő, vagy innovatív termékek létrehozó cégeket vizsgáljuk. Vállalati szinten egyszerűen kimutatható a beszállítók körének földrajzi megoszlása, ezzel gyakorlatilag minden vállalat meg tudja adni kapcsolatrendszerét. A már meglévő közeli kapcsolatok erősítésén túl a beszállítók helyi kiváltása, a lokalizáció jelenthet segítséget a klaszteresedésben. Ehhez azonban tudatos beszerzői tervezésre és a helyi beszerezést preferáló vállalati stratégiára van szükség. Nem szabad emellett figyelmen kívül hagyni a költségtényezők elsőbbségét. Az ilyen hálózatok erősítése csak akkor lehetséges, ha a helyi beszállítói kör versenyképes, illetve ha olyan egyéb lényeges elemek (pl.: beszállítói függőség, beszállítói alternatíva kialakítása) szerves részét képezik a cég belső politikájának, ez megjelenik a célkitűzések, a stratégia szintjén is.

A táblák létrehozásánál mind a direkt (két strukturális elem, más elemek közbeiktatása nélküli kapcsolatáról) mind az indirekt (két strukturális elemnek más, a struktúrához tartozó elemeken keresztül) kapcsolatok lényegesek lehetnek. Az ilyen táblák létrehozásánál a klaszterek vizsgálatához elsősorban érték kategóriák felhasználása javasolt. A klaszterek szempontjából olyan input-output táblát érdemes kidolgozni, amely a későbbiek során aggregálható nemzeti szintre. A vállalatok számára továbbra is lényeges a mennyiségi táblák alkalmazása, mert így lehet a tervezés szempontjából kialakítani a helyettesíthetőséget a csoport elemei között (pl: új piacok esetén az értékesítendő mennyiség bemutatása, vagy új beszállítók bekapcsolása esetén a beszállítandó mennyiségi megoszlás kalkulálására).

Az input output táblákon túl a gráfok is alkalmazhatóak a tagi kapcsolatok szemléltetésére, azonban nem feltétlenül klaszter, hanem termék vagy szolgáltatások szintjén. Itt már megjelenik a közvetlen kapcsolat a munkaerővel, kalkulálható az adott termék hasznossága, és így ezen eszközök felhasználásával egy új klaszter minőségbiztosítási rendszer is kidolgozhatóvá válik. Bár az input-output modellek esetében nem teljes körű az adatgyűjtés (Lukács 2013), a klaszterek esetében mégiscsak javasolt lenne, hogy nem becslési eljárásokkal, hanem közvetlenül a valós adatokkal feltöltött mátrixokat használjunk a vizsgálat elvégzésére, még ha ez komoly energia befektetést is jelent adott esetben a vállalatok szintjén (Szintay 1977).

A klasztertag szintű adatfelvétel alkalmazásával létrejöhetnek olyan speciális mutatók is melyek megmutatják a klaszter szerepét a régióban, az ágazatban, vagy a nemzetgazdaságban. Ezek a regionális táblák és a klaszter táblák összevetéséből képezhető aránymutatók, amelyek a termelési értékek összehasonlításával végzik el a klaszterek jellemzését. Ez is egy olyan további adat lehet, mely a klaszterek működési hatékonyságának vizsgálatát lehetővé teszi. A legnagyobb fejlődést létrehozó iparágak kiválasztására az input-output táblákkal is lehetséges, az úgynevezett „zéró effektus” azonosításával (Kocziszky 2007, p.30.) és „a dinamikus ágazatok megfogalmazásánál nem elég csak az exportarányt vizsgálni, mert azon ágazatok is nagy exporthányadot produkálhatnak, amelyeknél egyébként nincs lényeges ösztönző hatásuk a regionális gazdasági struktúrában.” (Kocziszky 2007, 31.). Húzóágazatok input-output táblákkal való jellemzését adja meg DeBresson–Hu (1999), Patik (2007) és Kocziszky (2007) is.

A makroszintű adatokból átalakított regionális I-O modellek megbízhatóságuk (Marceau (1999)) miatt lehetnek kétségesek az iparágak azonosításánál, ezért a javaslatoknál egy klasztertag szintű I-O modell kidolgozása a célom a jövőben.

A klaszterek tökéletes azonosításához szükséges lenne az összes vállalat összes vállalati kapcsolatának teljes körű feltérképezéséhez, ami megmutatná a kapcsolati közelséget, a

földrajzi közelséget pedig a telephelyekből adódóan képesek lennénk kalkulálni. Ez persze egy idealizált esetet jelent.

Tételezzük fel, hogy van n db tagvállalatunk, akik klasztertagok. A tagvállalatok összes termékét azonosítsuk egységesen egy erre megfelelő alfanumerikus azonosítóval. Mivel véges számú halmazról van szó, még ha rengeteg cikkszám is szerepel ebben a táblázatban megoldható az összes termék azonosítása. Minden egyes klasztertagra külön-külön és egységesítve is elkészíthetők olyan beépülési mátrixok, amelyek megmutatják a termékkapcsolatokat a vállalaton belül és kívül is. A modellezés nehézségét pont az okozza, hogy a beépülés során azonosítani kell a termékek mozgását a tagvállalatok között, majd a folyamatok esetében a tagvállalaton belül is.

Az értékesítésnél minden tag kontrolling rendszerén belül létrehozható egy egyszerű táblázat, ami tartalmazza az értékesített és a beszerzett termék, szolgáltatás azonosítóját (ta), a klasztertag azonosítóját (ka), aki a tranzakcióban (adás-vétel, bérlet, stb.) részt vett, a tranzakcióhoz kapcsolódó mennyiséget (tm) illetve értéket (té), illetve a tranzakció napját. Ez gyakorlatilag egy egyszerű lista, mit minden klaszter tag létrehozhat saját maga számára, hogy azonosítsa a termékmozgást a klaszter tagok között. Amennyiben egy integrált vállalatirányítási rendszert alkalmaz a vállalat ezek a szűrések a teljes adatállományból elvégezhetőek. Ezzel a tagok közötti kapcsolat szorosságát tudjuk mérni a tranzakciók gyakorisága és értéke alapján. Ezzel a klaszter tagok közötti kapcsolat erőssége, és ezáltal a potyautas jelenség is kimutatható. Egy ilyen rendszer kidolgozásához kell, hogy segítségen adjanak a klaszteresedést szolgáló intézmények és kifejezetten fontos, hogy az adatbiztonsági elvek és szabályok is mindvégig szem előtt legyenek a bevezetés során.

A fenti összesítés azonban nemcsak a valós tagság és együttműködés azonosítására alkalmas, de a beszállítói viszonyokból adódóan (függetlenül attól, hogy az adott vállalatnak szállítanak be, vagy ő szállít be másoknak) potenciális klaszter tagok is felmutathatók. Az értékteremtés kimutatásához ezen felül minden egyes tagnak azonosítani kell saját belső működésének húzótermékeit (szolgáltatásait), ugyanis ezekre koncentrálni tudjuk a klaszter látens tagjait azonosítani, vagy a többi klaszter tagot ezen termékek gyártásába bekapcsolni. A termékek/szolgáltatások vizsgálata során több megközelítést is alkalmazhatunk:

- Csak az exportra szánt termékek vizsgálata,
- csak az innovatívnak tartott termékek vizsgálata,
- a legmagasabb egységfedezettel rendelkező termékek vizsgálata,
- a legnagyobb összes árbevételt generáló termékek vizsgálata.

Azért ezt a négy megközelítést választottam ki, mert az első kettő a klaszterek céljával analóg módon választja ki a termékeket, míg az utolsó kettő a leginkább nyereséges termékcsaládok vagy a leginkább jövedelmező termékcsaládok azonosítását teszi lehetővé.

Minden egyes ilyen termék esetében fontos lenne egy beépülési mátrix elkészítése, ami tartalmazza azt, hogy mely termékekbe/szolgáltatásokba, mely termékek/szolgáltatások épülnek be, valamint azt is, hogy honnan származnak ezek a beépülő inputok. Ez a belső működésen belül megmutathatja azokat a partnereket, akik vagy már eleve klasztertagok és fontosak a működésünk során, vagy potenciálisan partnerré tehetőek. Ha minden egyes vállalat elvégzi ezt az összegzést a leggyakrabban előforduló nem klaszter tag partnerek összesítése újabb klasztertagságot jelezhetne elő.

Lukács (2013) szerint az input-output mátrixok, mivel statikus elemek nem képesek kezelni a klaszterek dinamikus működését és a potyautas jelenségét, azonban pontosan egy kapcsolati mátrix az, ami megmutatja, ha valójában egy tag nincs kapcsolatban egy másikkal a klaszteren

belül, vagy esetleg egyikkel sem. Azt azonban fontos szem előtt tartani, hogy lehetnek olyan intézmények is, amelyek nem értékáramlással mérhető kapcsolatban vannak a tagokkal (pl.: egyetemek, kutató központok), mégis fontosak lehetnek a klaszter életében.

Az export bázis elmélet alkalmas lehet a régió teljesítményének modellezéséhez, azonban a magyarországi klaszterek esetében nem csak az export arány nem volt egységes, de a foglalkoztatási adatok vizsgálata arra is rámutat, hogy az adott vállalaton és klaszteren belüli heterogén feladatok miatt, nem is különíthető el egymástól az export növelő tevékenység a belső piacra történő termeléstől. Ezért is javasolt egy új típusú menedzsment eszköz bevezetése, ami leginkább kontrolling elemeket felhasználva tudja összekapcsolni az alapvető termelési tevékenységeket végső soron a regionális jóléttel.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

A dolgozat első lépésnek tekinthető egy összetett és szerteágazó új kutatási terület, a gazdasági döntések életminőségre gyakorolt hatásának kialakításában. Az életminőség részelemeinek vizsgálata megmutatta az indexek általános célját, annak elemeit részletesen megvizsgáltam és bemutattam. Megállapítottam, hogy annak szubjektív és objektív elemi jól elkülöníthetőek egymástól, így az érintett tudományágak jól behatárolhatják saját kutatási területüket, azonban értelmezni azokat csak kontextusukban érdemes. A dolgozat célkitűzése, hogy a regionális specializáció illetve a jólét között fennálló kapcsolatot megvizsgálja és ennek első állomásaként megvizsgáltam a jólét és jólét közötti kapcsolatot, a mérés dimenzióit illetve a dimenziók mérőszámait, mértékegységeit. Ezeket összefoglaltam az 4. számú mellékletben, mely megmutatta a leggyakrabban alkalmazott indexeket és azok elemeit. A vizsgált 10 index közül kizárólag a Happy Planet Index volt az, ami nem tartalmazott vagyoni, jövedelmi, vagy olyan anyagi tényezőket, amelyek kapcsolatban állnak egy régió fejlettségével. Ezek közül öt az egy főre jutó GDP mutatót használta vizsgálatai során, míg négy esetben valamilyen súlyozott jövedelem index vagy fogyasztási mutatót használtak a kutatók.

A jóléthez köthető állami szerepvállalás leginkább a gazdaságpolitikán keresztül nyilvánul meg az állampolgárok számára, ezért is tartottam lényegesnek megmutatni a harmadik fejezetben, hogy hogyan alakultak az állami funkciók, ezen belül a gazdaságpolitika jelentősége hosszú és rövidtávon. Az életminőséghez kapcsolódó kutatásom során 9 különböző, az életminőség objektív és szubjektív, materiális és nem-materiális elemeit is figyelembe vevő indexet vizsgáltam meg és megállapítottam, hogy az életminőséget mérő indexek többsége figyelembe veszi a materiális jólétet, amit leggyakrabban az egy főre jutó vásárlóerő paritáson mért bruttó hazai termékkel mér illetve ezen felül jövedelmi indexekkel vagy fogyasztási mutatókkal reprezentál. Kutatási eredményeimmel igazoltam, hogy a materiális jólét fontos szerepet játszik az életminőség megítélésében, azonban annak mértéke nagyban függ a terület jelenlegi fejlettségi szintjétől.

Annak érdekében, hogy meghatározhassam a gazdaságpolitika és az életminőség közötti kapcsolatot megvizsgáltam az állam életminőségre gyakorolt hatását és megállapítottam, hogy az állam szerepe történelmi és kulturális okoknál fogva továbbra is jelentős a gazdaságfejlesztési programok tekintetében, és így közvetetten hatást gyakorol az életminőségre. Szerepéből adódóan azonban nem képes minden egyes, az életminőséget meghatározó dimenzióban érezhető változást előidézni, ezért az életminőségben játszott szerepe a lakosság megítélésétől és értékrendjétől is függ. A 2.1 és 2.2 fejezet vonatkozó részeit alapján elmondhatjuk, hogy az adott területen belül lévő gazdasági, kulturális és szociális jellemzők alapján egyedi gazdaságfejlesztési elképzelések létezhetnek, akár egy országon belül is. Ezt támasztották alá a későbbiekben a kutatás eredményei is, így a második fejezetben lévő életminőség koncepciók és az egyedi gazdasági térszerkezetből adódóan eltérő igények lépnek fel az életminőség részterületein belül és a különböző adottságokkal rendelkező régiók erre az igényre sajátos eszközökkel reagálhatnak.

A gazdasági szakemberek számára továbbra is fontos üzenet, hogy a GDP különböző kategóriái jelennek meg a leggyakrabban az életminőség anyagi oldalát bemutató indexeiben. A GDP mögöttes tartalma azonban továbbra is vitatható, nem biztos, hogy minden eleme a mutatónak valóban anyagi gazdaságot illetve életminőség növekedést jelöl. A GDP mellett több fogyasztási mutató is megjelent az indexeknél, amelyek jobban értelmezhetőek a hétköznapiakban is, és valószínűleg jobban kifejezik egyéni szinten a jólét fogalmát. Emellett a foglalkoztatottság is önmagában jóléti mutató lehet, azonban annak speciálisan származtatott mutatója a lokációs kvóciens és a GDP összehasonlítása új megközelítést módott eredményezett

a dolgozatban. Tekintve, hogy nincs egységes koncepció sem az objektív, sem a szubjektív elemek tekintetében, ezért a további életminőség modellek kialakítása vagy módosítása során metodológiaiailag fontos, hogy pontosan reprezentálják a mutatók a mögöttes részterületet. Sajnos jelenleg nem hozzáférhetőek olyan, a GDP-nél talán jobb reprezentációs képességgel bíró mutatók, amelyek jobban visszaadják az életminőség anyagi oldalának megjelenését regionális vagy országos szinten. Feltételezem, hogy az életminőségi indexek is szándékosan választották a legelterjedtebb mutatót az anyagi jólét reprezentálására, épp ezért használtam én is ezt a korrelációs vizsgálathoz. Érdemes lenne átgondolni a szubjektív tényezők gazdasági kapcsolatainak jellemzőit is. Feltételezem, hogy a szubjektív öröme, a produktivitás és a jólét kölcsönös többirányú kapcsolatban állnak egymással, ennek a témának a kutatása számos új felfedezést tartogat a jövőben. Állíthatom ezt amiatt is, mert a materiális vagyon megléte erőteljesen megváltoztatja annak fontosságát, egyszerűbben fogalmazva, a fejlődő térségekben az életminőségben nagyobb szerepe van a gazdagságnak, mint a fejlett államokban. A dolgozat első fejezetében szétválasztottam egymástól az egyéni és társadalmi jólét kategóriát és megmutattam, hogy milyen hatással van a szubjektív jólétre az objektív egyéni gazdasági helyzet, a jövedelem, a vagyon. Mivel döntéstámogatási funkció is társulhat az életminőség koncepciójához és annak modellszerű felépítéséhez, a keresztkapcsolatok feltárása felértékelődhet a jövőben.

A gazdaságon belül az állami szerepvállalás nagysága, amennyiben az elmúlt évtizedek trendjei fennállnak, nőni fog. Az állam szerepének újraértelmezésében a gazdasági szereplők és egy erős civil közösség játszhat szerepet, ezeknek az aktoroknak a szerepe azonban régiókat erősen eltérő. Megállapítottam, hogy az állam szerepének teljes eltűnése nem valószínűsíthető, hiszen a történelem során mindvégig szerepet játszott az életminőség alakulásában ezért az államnak fontos szerepe lesz a gazdaságpolitikán keresztül a lakosság életére. A vonatkozó fejezetben röviden ismerettem azokat az „iskolákat” amelyek elméletei meghatározták az elmúlt évszázad gazdaságpolitikáját, és amelyek a mai napig meghatározóak a döntéshozók számára.

A gazdaság és állam szerepének kutatását követően megmutattam a különböző gazdaságfejlesztési koncepciókat, a konvergencia és divergencia kérdéskörét, és arra a következtetésre jutottam, hogy szükséges az aktív fejlesztésre irányuló törekvés, ugyanis automatikus konvergencia nem valószínűsíthető a gazdaság térszerkezetének változása nélkül. Az összefoglalást követően megmutattam a leggyakrabban alkalmazott klaszterfeltérképezési gyakorlatokat, illetve az azok mögött megbújó indexeket, mutatószámokat. A megfelelő index kiválasztását követően részletesen bemutattam a foglalkoztatási adatokon alapuló lokációs kvóciens előnyeit és hátrányait, helyes értelmezésének módját. Sajnos nem találtam olyan, a lokációs kvóciensnél megbízhatóbb mutatót, mely kalkulációja az elérhető adatbázisok foglalkoztatási adatai alapján európai szintű mintán elemezhetőek lennének. Ebből adódóan a klaszter vizsgálat leegyszerűsödött a gazdasági koncentráció illetve a materiális jólét korrelációs vizsgálatára. Az eredményeket bemutató negyedik fejezetben országonként mutattam be a régióikra jellemző térszerkezetet, illetve azok hatását a régió fejlődésére. Az országos összefoglalások után a szakágazati bontás eredményeit mutattam be a szignifikáns adatot szolgáltató 20 európai országra. Ennek a két részterületnek az összefoglalását adtam meg a fejezet végén, ami a területi specialitásokra, illetve az eredményekből leszűrhető meglátásokra, lehetőségekre fókuszált.

Bízom benne, hogy a kutatási eredményeimből következő regionális különbségek útjelző táblaként szolgálhatnak a döntéshozók számára és sikerül felismernünk, hogy nem létezik univerzális megoldás. A gazdaságfejlesztéssel foglalkozó elméleti összefoglalásom során bemutattam a jólét és a gazdasági koncentráció közötti kapcsolatot, megmutatva annak különböző értelmezéseit. Kiemeltem az állami és piaci kudarcokat, amelyek alapján elkülöníthetővé válnak a felelősségi szintek az életminőség megváltoztatásában.

Az általános összefüggések feltárása után, a dolgozat eredményeit áttekintve beláthatjuk, hogy nincsenek általánosan elfogadható jó megoldások, amelyek fellendíthetik egy területi egység gazdaságát vagy növelhetik a területi jólétet. Így az általam feltételezett panacea, kijelenthetjük, hogy nem létezik. A további párhuzamot folytatva, azonban léteznek olyan széles spektrumban ható „megoldások”, például a szolgáltatások fejlesztése, amelyek egy bizonyos fejlettségi szint után minden területi egységen fejleszthetik az életminőséget. Iparágak és szakágazatok koncentrációja és szétszóródása egymással párhuzamosan zajló események, ezért a fejlődés biztosan nem egy monokulturális gazdasági modell létrehozásával érhető el. A munkaerőpiacon megjelenő szűkösség miatt nem is képzelhető el, hogy minden ágazat egyszerre koncentrálódjon, (kivéve, ha bizonyos területek elnéptelenednek), azonban a folyamatos gazdasági fejlődés (a jelenlegi paradigmák alapján) kivitelezhető. A kutatás további fontos üzenete, hogy ez a két jelenség bár kapcsolatban áll egymással, számos egyedi sajátosság és tényező jelenik meg, amelynek vizsgálata más kutatások részét képezhetik

SUMMARY

This thesis can be considered as the first step of a new and diversified research field of the effects of economic decisions on quality of life. The representation of the elements of quality of life showed the general aims of the different indices has been investigated and demonstrated. I identified that the objective and subjective components can be easily separated therefore the different disciplines can hedge their territory of investigation but the results must be explained only in their context. It is an important message for the economists that the different categories of GDP are the most commonly used factors to show the material aspects of the quality of life. Nevertheless the content of GDP is still negotiable and its elements certainly does not represent always wealth and the increase of welfare. Along GDP several other consumption indices are used which can be interpreted in the daily life in a better way and they can represent welfare on an individual level. Simply the employment can be a welfare index from the individual's sight, but a special form of employment indicator, the Location Quotient (LQ) and the GPD can create a new approach which is represented in this thesis. Considering that there is no uniformed concept about the objective and the subjective elements of the quality of life when creating a new or modifying an existing model we should think about the underlying principles of that certain index we use. Unfortunately better indices that can reflect the concepts of material welfare better than GPD are not available on regional or national level. I assume that quality of life indices have chosen GDP because it is the most widely used index to represent welfare and that's why I also used it for my quantitative study. Although the correlation between the subjective elements and the economy is also worth studying. I assume that a sense of joy, productivity and prosperity are mutually interconnected multi-directional factors, and researches in this topic will reveal several new discoveries in the future. I can state this because the existence of material abundance powerfully distorts its importance, simpler to say the emerging regions attach greater importance to wealth then the ones already developed. In the first chapter of the thesis I separated the individual and social factors of welfare and I showed the effects of objective material welfare on subjective individual wellbeing. Because decision-making function can also attach to the concept of quality of life and to its models the identification of interrelations can highly appreciated in the future.

In the economy the roles of the state and its magnitude according to the trends of the last few decades will consist and can become even bigger. When redefining the roles of the state special functions will be demonstrated by the economic actors and civil society but the importance of these groups can be diverse in the different regions. I appointed that the complete evanishment of the role of the state is highly unlikely because it played a great role throughout the history in the regulation of the quality of life through its economic policies. In the concerning chapter I summarized the different streams of disciplines that defined the economic policy of the last century and which are still decisive for the decision-makers. After summarizing the concept and roles of the state in quality of life I discussed the topic of economic convergence and divergence and I concluded that it is important to have active contribution to development because automatic growth cannot be achieved only with the change of the spatial structure of economy. After this summary I showed the most widely used cluster identifying methods, factors and indices. After choosing the suitable index I summarized the advantages and disadvantages of Location Quotient (LQ). Unfortunately no other more reliable index is available which can be used for calculation based on employment database in the European Union. According to this cluster investigation has been simplified into the correlational study of LQ and GPD per capita of the different sectors of economy.

In the chapter of my results I showed the findings for every country involved in the study while representing the territorial attributes and the effects on regional development. After

summarizing national results I showed 10 branch results for the 20 country. The two different aspect (national and branch) has been summarized at the end of the chapter and where I also represented my new scientific findings.

I really hope that my findings can be used as sign-posts for the decision-makers and they can realize that there is no universal solution for everything. My summary of the economic theories I represented the relation between economic concentration and welfare showing the different aspects of this topic. I also highlighted the failures of the modern states and based on this the different responsibilities can be separated in the process of changing quality of life.

After revealing the connection between the variants and summarizing the results of the thesis we can accept there are no general good practices that can increase one regions welfare or can revive its economy. So the assumed “panacea” does not exist. Using this pharmaceutical metaphor there are still remedies with large spectrum such as the advancement of services which after achieving a certain level of development can easily enhance welfare in the whole territory. The concentration and de-concentration of branches and industries are parallel processes so evolution cannot be acquainted by simple monoculture economic models. Because of the exiguity on the labor market concentration in every branch cannot happen, but according to our mainstream economic paradigm constant growth can be achieved. The important message of this research is although concentration of industries and welfare are interrelated factors of society numerous other characteristics and attributes of the regions appear which can be part of new studies and researches connected to this topic.

MELLÉKLETEK

M1. Irodalomjegyzék

1. ABONYI Gy. – KRAJKÓ Gy. – MÓRICZ F. (1976): Az ipar területi specializációjának mérése. *Statisztikai Szemle*. 54. évf. 10. sz. p. 1003-1012.
2. AHMED, V. (2009): Együtt könnyebb – avagy a klaszter, mint a gazdasági versenyképesség hajtóereje – Miskolc: Miskolci Egyetem
3. ALLARDT, E (1972) A Welfare Model for Selecting Indicators of National Development, Helsinki: Research Reports, Institute of Political Science, University of Helsinki, No. 26. 1972
4. ALLARDT, E (1993): Having, loving, being: An alternative to the Swedish model of welfare research', In: M. Nussbaum and A. Sen. (szerk.), *The Quality of Life*, Oxford: Clarendon Press, p. 88–94.
5. ALLARDT, E. (1981): Experiences from the comparative Scandinavian welfare study, with a bibliography of the project, *European Journal of Political Research*, Vol. 9. 1981 p.101–111
6. AMIN, A. - COHENDET, P. (1999), "Learning and Adaptation in Decentralised Business Networks", *Environment and Planning D: Society and Space* 1999. vol 17, P.87-104.
7. ANDERSEN, T. - BJERRE, M. - WISE HANSSON, E. (2006): The Cluster Benchmarking Project: Pilot Project Report - Benchmarking clusters in the knowledge. Nordic Innovation Centre, <http://www.foranet.dk>
8. ARROW, K.J. (1951) : Social Choice and Individual Values, New York: Yale University Press. ISBN 0-300-01364-7
9. ARROW, K.J. (1962): The Economic Implications of Learning by Doing – *The review of Economic Studies*, Volume 29. , Issue 3. (Jun. 1962) p.155-173.
10. Az Amerikai Egyesült Államok népének Függetlenségi Nyilatkozata (1776:1946) A Magyar Amerikai Társaság megbízásából kiadja Rózsavölgyi és Társa: Budapest
11. BARRO, R. J., - SALA-I-MARTIN, X.. (1991) "Convergence across States and Regions." *Brookings Papers Econ. Activity*, no. 1 (1991), p. 107-82.
12. Barro, R.J., - SALA-I-MARTIN. X. (1992) : *Convergence. Journal of Political Economy* 100(2): p.223-251.
13. BARTKE I. – KÓRÓDI J. (1968): Hazánk nehézipari körzetei és fejlesztésük sajátos kérdései. *Területi Statisztika*. 18. évf. 3. sz. p. 287-300.
14. BAUER, R. A. Ed. (1966): Social Indicators. Cambridge: The M.I.T. Press.
15. BAUMOL, W. J.,(1986): Productivity Growth, Convergence, and Welfare: What the Longrun Data Show, *American Economic Review*, December 1986, 76 (5), p. 1072-85.
16. BÉKÉS, G. –RÓZSÁS, S. (2011): Regionális Gazdaságtan „B” 13. hét Agglomeráció és áttérjedés előadás, ELTE TáTK Közgazdaságtudományi Tanszék
17. BÉNDEK, P (1994): John Locke individuális politikája, *Politikatudományi Szemle*, 1994. 4. szám.p. 53-75.
18. BENNET, R. - KREBS, G. (1991). Local Economic Development - Public-Private Partnership Initiation in Britain and Germany. London: Belhaven Press.
19. BENTHAM, J. (1781): Principles of Morals and Legislation. <http://www.econlib.org/library/Bentham/bnthPMLCover.html>
20. BERÉNYI, L. (2002) Közbeszerzés. In: Gilyán, Gy. és Mikó, Z. (szerk.). *Gazdasági igazgatás*. Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest. (online) Letöltési cím: http://tarhely.sokoldal.hu/kovacsrobi76/fajlok/sajat-honlap-ingyen--sokoldal_hu-ot.pdf

21. BERNÁT, A (2009): A piacgazdaság normatív keretei (Gazdaság és kultúra) c. kutatás adatfelvételének gyors elemzése, Budapest: 2009. június TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt.
22. BLAKELY, E.J. – BRADSHAW, T.K. (2002): Planning Local Economic Development: Theory and Practice, New York: SAGE Publications; 3rd edition (June 15, 2002), 416.p. ISBN: 0761924574
23. BOD P.Á. (2006a): Bevezetés a gazdaságpolitikába Intézmények, Döntések, Következmények, Budapest :Aula Kiadó,
24. BOD P.Á. (2006b): Közgazdaságtan, Budapest:Aula Kiadó
25. BOEKHOLT, P. - THURIAUX, B. (1999): Public Policies To Facilitate Clusters: Background, Rationale And Policy Practices In International Perspective”, In OECD (szerk.): *Boosting Innovation: The Cluster Approach*, Paris: OECD Publishing.
26. BOTOS, K. - SCHLETT, A. - HALMOSI, P. (2012): Államháztartástan, Szegedi Tudományegyetem Távoktatási anyag
27. BOWEN, H. P. - LEAMER, E. E. - SVEIKAUSKAS, L (1987): Multifactor, Multicountry Tests of the Factor Abundance Theory, *American Economic Review*, December 1987, 77, p.791-809.
28. BÚZÁS N. - LENGYEL I. (2002): Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek. Szeged. : SZTE GTK, JATEPress
29. BÚZÁS, N (2000): Klaszterek: Kialakulásuk, szerveződésük és lehetséges megjelenésük a Dél-Alföldön, *Tér és Társadalom* 4. p.109-123.
30. CAMAGNI R. (2002): On the concept of territorial competitiveness: sound or misleading? *Urban Studies*, n. 13, p.2395-2412
31. CANTRILL, H. (1965): The pattern of human concern, New Brunswick: Rutgers University Press.
32. CAPELLO, R. (2007): A forecasting territorial model of regional growth: the MASST model. *The Annals of Regional Science*, 4 p.753–787.
33. CASTELLS, M. 1972. The urban question. London: Edward Arnold.
34. CHIKÁN, A. (2002): A vállalatgazdaságtan és a XXI. század kihívásai, A vállalatgazdaságtan oktatók találkozájának nyitó előadása, Szeged.
35. CHIKÁN A. (2008): Vállalatgazdaságtan, Budapest: Aula Kiadó
36. CHRISTALLER, W. (1933) 1966. Central places in southern Germany. Trans. Charlisle W. Baskin. London: Prentice Hall.
37. COASE, R. H. [1937/1991]: The Nature of the Firm. IN: Williamson, O. E.–Winter, S. G. (szerk.): *The Nature of the Firm. Origins, Evolution, and Development*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1991. p.18–33.
38. COBB, C. W. (2000) Measurement Tools and the Quality of Life. San Franciso: Redefining Progress
39. COOMBS, R. et al. (1996): Technological Collaboration: Dynamics of Cooperation in Industrial Innovation, London: Edward Elgar Publishing Ltd.
40. CUSACK, T. R. - FUCHS, S. (2002): Ideology, Institutions and Public Spendings *European Journal of Political Research* 45, p.43-73.
41. CZEGLÉDI, P (2007) - A növekedés gazdaságpolitikája vagy a növekedés politikai gazdaságtana? - *Közgazdasági Szemle*, LIV. évf., 2007. március p.294–297.
42. CSONTOS L.–KORNAI J–TÓTH I. GY. (1996): „Adótudatosság és fiskális illúziók” IN: Andorka R, Kolosi T, Vukovich Gy (szerk.): *Társadalmi riport 1996*, Budapest: TÁRKI, Századvég. P. 238–271.
43. DAWKINS, C.J. (2003) – Regional Development Theory: Conceptual Foundations, Classic Works, and Recent Developments- *Journal of Planning Literature*, Vol. 18, No.2 p.131.-172

44. DEATON, A. (2008). Income, Health, and Well-Being around the World: Evidence from the Gallup World Poll. *Journal of Economic Perspectives*, 22(2), p.53-72.
45. DI TELLA, R. – HAISKEN-DE NEW, J. – MACCULLOCH, R. - Happiness adaptation to income and to status in an individual panel, *Journal of Economic Behavior & Organization* 76 (2010) p.834–852
46. DIENER, E., SANDVIK, E., SEIDLITZ, L., & DIENER, M. (1993). The relationship between income and subjective well-being: Relative or absolute. *Social Indicators Research*, 28, p.195–223.
47. DIENER, E. – SUH, E. (1997): Measuring Quality of Life: Economic, Social and Subjective Indicators. *Social Indicators Research*, vol. 40, p.189-216.
48. DIENER, E. (2009) – Culture and Well-Being The collected works of Ed Diener Dordrecht Heidelberg London New York :Springer Verlag
49. DOHMEN, T., FALK, A., FLIESSBACH, K., SUNDE, U., & WEBER, B. (2011). Relative versus absolute income, joy of winning, and gender: Brain imaging evidence. *Journal of Public Economics*, 95, p. 279-285.
50. DRASKÓCZY, I – HONVÁRI, J (1997) : Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Budapest: Aula Kiadó
51. DREWNOWSKI, J. (1970) Studies in the Measurement of Levels of Living and Welfare. In: United Nations Research Institute for Social Development(szerk).: *Report No 70.3. Geneva*
52. DURANTON, G. – PUGA, D. (2004): Micro-foundations of urban agglomeration economies, In: J.V. Henderson and J-F. Thisse (szerk): *The Handbook of Regional and Urban Economics vol. IV. Cities and Geography*, Amsterdam : North Holland, p.112-118.
53. EASTERLIN, R.A. (1974) Does economic growth improve the human lot? In: David, P.A. – Reder M. W. (szerk) Nations households and economic growth: essays in honor of Mozes Abramowitz, New York, Academic press p-89-125.
54. EASTERLIN, R.A (2005) Feeding the illusion of growth and happiness: A reply to Hagerty and Veenhoven *Social Indicators Research*, vol. 74, p.429-443
55. EGÉSZSÉGTUDOMÁNYI FOGALOMTÁR:
<http://fogalomtar.eski.hu/index.php/Kezd%C5%91lap>
56. ELLISON, G. – GLAESER, E. (1997): Geographic Concentration in U.S. Manufacturing Industries: A Dartboard Approach. *Journal of Political Economy*, 105. évf. 5. sz. p.889–927.
57. ENRIGHT, M. (1998): The Globalisation of Competition and the Localization of Competitive Advantage: Policies towards Regional Clustering.In: Paper presented at the *Workshop on Globalisation of Multinational Enterprise Activity and Economic Development*, University of Strathclyde, Glasgow, Scotland, 15-16 May 1998.
58. ENYEDI, GY.(1996): Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában Ember–Település–Régió. Budapest: Akadémiai Kiadó
59. EPERJESI Z (2008): Az állami szektor szerepe a gazdaságban. Budapesti Gazdasági Főiskola, *Külkereskedelmi Főiskolai Kar, Szakmai füzetek 22. szám.*
60. ERIKSON, R.- HANSEN E.J - RINGEN S., AND UUSITALO H. (1986) The Scandinavian way: Welfare state and welfare research. London: ME Sharpe Inc.
61. ERŐS, A. (2007): Fiskális eszközök a növekedésorientált gazdaságpolitika szolgálatában Írország és Magyarország példáján keresztül Miskolc: Doktori Disszertáció, Miskolci Egyetem
62. ESPING, A. - ANDERSEN, G. (1990): The three Worlds of Welfare Capitalism Princeton :Princeton University Press
63. EUROFOUND (2012), Third European Quality of Life Survey - Quality of life in Europe: Impacts of the crisis, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

64. Európai Közösség Bizottsága (2009) - A bizottság közleménye a tanácsnak és az európai parlamentnek a GDP-n innen és túl A haladás mérése változó világunkban, Brüsszel, 20.8.2009 COM(2009) 433
65. FÁBIÁN, A (2010): Közigazgatás-elmélet, Budapest: Dialóg Campus
66. FELBINGER, C.L. – ROBEY J.E.(2001): Globalization's impact on state and local policy: The rise of regional cluster-based economic development strategies. *Policy Studies Review (Review of Policy Research)* 18 p.64-79
67. FERGE, ZS (1996): Az állam dolgáról - Eötvössel szólva, *Kritika: Társadalomelméleti és Kulturális Lap* 3: p. 3-6. (1996)
68. FLORENCE , P. S. (1939): Report on the Location of Industry, Political and Economic Planning, London: PEP
69. FOX, K. A. - KUMAR, T. K. (1994) The functional economic area: Delineation and implications for economic analysis and policy. In: Fox. James R. Prescott, Paul van Moeskeke, and Jati K. Sengupta, (szerk): *Urban-regional economics, social system accounts, and eco-behavioral science: Selected writings of Karl A. Ames*: Iowa State University Press.
70. FREEMAN, C. - PEREZ, C. (1988): Structural Crisis of Adjustment: Business Cycles and Investment Behaviour, In: Dosi, G. and Freeman, C. (szerk.), *Technological Change and Economic Theory*, Pinter, London.
71. FREY, B – STUTZER, A. (2002): Happiness and Economics, Princeton and Oxford: Princeton University Press,
72. FRIEDMANN, J. (1966) Regional development policy: A case study of Venezuela. Cambridge, MA: MIT Press.
73. FUKUYAMA, F (2005): Államépítés. Kormányzás és világrend a XXI. században Budapest: Századvég kiadó
74. GALLUP WORLD POLL – WORLD POLL QUESTIONS (2006) (http://media.gallup.com/dataviz/www/WP_Questions_WHITE.pdf) – Washington: Gallup Poll Consulting University Press Washington
75. GECSE G. – NIKODÉMUS A. (2003): A hazai klaszterek lehatárolásának problémái – lokációs hányados. *Területi Statisztika*, november, p.507-522.
76. GECSE G. (2004): Hungarian Budding Clusters / Magyar fejlődő klaszterek, Department for Innovation and Enviromental Protection. Ministry of Economy and Transport, Budapest
77. GOODWIN, N., NELSON, J.A. ,ACKERMAN, F.;WEISSKOPF, T.. (2005) Microeconomics in Context. Boston: Houghton Mifflin Publishing.
78. GORDON, D. M. (1977): Class struggle and the stages of American urban development. In: Perry, D.C., Watkins, A.J. (szerk): *The rise of the Sunbelt cities*;Beverly Hills, CA: SAGE Publishing
79. GORDON, I.R., MACCANN, P. (2000): Industrial Clusters: Complexes, Agglomerations and/or Social Networks., *Urban Studies* 37(3): p.513-523.
80. GRAHAM, C., PETTINATO, S. (2002). Happiness and Hardship. Opportunity and Insecurity in New Market Economies. Washington D.C.: Brookings Institution Press.
81. GREENHUT, M. L. (1956) Plant location in theory and in practice. Chapel Hill: University of North Carolina Press.;
82. GROSZ A. (2006): Klaszterek és támogatásuk az Európai Unióban és Magyarországon. In: Szerk.: Lengyel I. – Rechnitzer J. *Kihívások és válaszok. A magyar építőipari vállalkozások lehetőségei az Európai Unió csatlakozás utáni időszakban*. Győr: Novadat Kiadó, 2006. p.159–187.
83. GUIMARAES, P-FIGUEIREDO, O-WOODWARD, D (2008): Dartboard Test for the Location Quotient, Southern Regional Science Association Annual Meeting, Washington D.C.
http://www.fep.up.pt/investigacao/workingpapers/08.05.05_wp273.pdf)

84. HAGGETT, P. (2001): *Geography: A Global Synthesis*, Harlow: Pearson Education Limited, Edinburgh Gate,
85. HARRISON, B. - GLASMEIER, A. (1997): Response: Why Business Alone Won't Redevelop the Inner City: a Friendly Critique of Michael Porter's Approach to Urban Revitalization, *Economic Development Quarterly* 11(1), p.28-38.
86. HARSÁNYI, G. (2007): A hazai borágazat versenyképessége a nemzetközi piacokon, különös tekintettel az Európai Unióra, Budapesti Corvinus Egyetem, Ph.D. értekezés, Budapest 2007.
87. HAVASI, V (2009): Az értékrend és az életminőség összefüggései Debrecen, Doktori értekezés, Debreceni Egyetem
88. HAYEK, F.A. (1945): The Use of Knowledge in Society, *American Economic Review* 35 (4), p.519-30.
89. HEADEY, B., & WEARING, A. (1992). Understanding happiness: A theory of subjective life satisfaction. Melbourne, Australia: Longman Cheshire.
90. HEGEL, G.W.F. (1973): A szellem fenomenológiája, Budapest: Akadémiai Kiadó
91. HEGYI-KÉRI, Á. (2012): Regional Specialization and Geographic Concentration of Economic Sectors in the Visegrád Countries, *Club of Economics Miskolc' TMP Vol. 9., Nr. 1.*, p. 31-41.
92. HELLIWELL, J. F., & BARRINGTON-LEIGH, C. P. (2010). Measuring and understanding subjective well-being. *Canadian Journal of Economics*, 43(3), p.729-753
93. HIRSCHMAN, A. O., - ROTHSCILD, M. (1973). The Changing Tolerance for Income Inequality in the Course of Economic Development. *The Quarterly Journal of Economics*, 87(4), p.544-566.
94. HOBBS, T. (1999): *Leviatán*, Budapest: Kossuth Kiadó
95. HOÓS, J. (2002): A közösségi döntési rendszer. Budapest: Aula Kiadó
96. HOOVER, E. M. (1937): Location theory and the shoe and leather industry. Cambridge, MA: Harvard University Press.;
97. HOOVER, E. M., - GIARRATANI, F. (1985): Introduction to regional economics. 3d ed. New York: Knopf.
98. HUGGINS, R. (2003): Creating a UK Competitiveness Index: Regional and Local Benchmarking, *Regional Studies*, Vol. 37,p. 89-96
99. HUMAN DEVELOPMENT REPORT (1990) – Published for the United Nations Development Programme – Oxford – Oxford University Press
100. HUME, D(1976): *Értekezés az emberi természetről*, Budapest: Gondolat Kiadó
101. IKED (2004): The Cluster Policies White Book, International Organization for Knowledge Economy and Enterprise Development, Malmo (Thomas Andersson-Sylvia Shwaag Serger – Jens Sörvik – Emily Wise Hansson)
102. IMRE, M. (2011): A társadalmi koordinációs mechanizmusok változása és az állam gazdasági szerepe, *Pro Publico Bono: Állam- és Közigazgatástudományi Szemle 2011: (1)* p. 29-38.
103. INGLEHART, R – KLINGEMANN H-D (2000): Genes, Culture, Democracy and Happiness, In: Diener, E- Suh, E. M. (200): *Subjective Well-being Across Cultures*. Cambridge, MA: MIT Pressp. 165–183
104. INNES, J. E. (1990): Disappointments and Legacies of Social Indicators. *Journal of Public Policy*, 9: p.429-432.
105. ISARD W. (1951): Interregional and Regional Input-Output-Analysis: A Model of a Space Economy. *Review of Economics and statistics* 33. p.318-328.
106. ISARD W. (1975): Introduction to Regional Science, Englewood Cliffs: Prentice-Hall,
107. ISARD, W. (1956): Location and space-economy. Cambridge, MA: MIT Press.
108. ISSERMAN, A.M. (1977): The location quotient approach to estimating regional economic impacts, *Journal of the American Planning Association* 43 (1), p.33-44

109. JÁNOSSY, F. (1966): A gazdasági fejlődés trendvonalai és a helyreállítási periódusok. Budapest : Közgazdasági és Jogi Kiadó,
110. JENEY L. - SZABÓ P. (2001): A magyar ipar a specializációs és koncentrációs indexek tükrében az 1990-es években. *Tér és Társadalom* 16. évf. 2002/4. p.87-108.
111. JOHANSSON, S (2002): Conceptualizing and measuring quality of life for national policy: from the Swedish level of living survey to an epistemology of the democratic process In: Hagerty, Michael R., Vogel, Joachim, Møller, Valerie (szerk): *Assessing quality of life and living conditions to guide national policy : the state of the art.*- Dordrecht : Kluwer Academic Publishers, p. 13-32
112. JÓNA, Gy (2013): A területi töke kistérségi jellegzetességei – Doktori értekezés Gödöllő 2013
113. JÓZAN P. (2008) – A módosított humán fejlettség mutató (MHFM) és alkalmazhatósága az életminőség mérésében, *Statistikai szemle* 86. (10-11). p.949-969
114. JUSTER, F. T. (1985). Preferences for work and leisure. In F. T. Juster & F. P. Stafford (szerk): *Time, goods, and well-being*, Ann Arbor: Institute for Social Research. p. 397-414
115. KAHNEMANN-D. (1999): Objective Happiness,” in Kahnemann, Diener, Schwartz, (szerk)., New York : Russell Sage Foundation Press. p. 3-25
116. KALAS, T. – TORMA, A. – NYITRAI, P. – CZÉKMANN, ZS. – BODNÁR, N. (2012): Magyar közigazgatási jog általános rész – Miskolci Egyetem – Államtudományi Intézet, Miskolc 2012
117. KÁLLAY, L- IMREH, SZ. (2004): A kis- és középvállalkozás-fejlesztés gazdaságtana, Budapest: Aula Kiadó
118. KANT I., HEGEL G.W.F.: A tiszta ész – Válogatott írások: <http://mek.niif.hu/01300/01325/html/>
119. KANT, I (2009): A tiszta ész kritikája, Budapest: Atlantisz Könyvkiadó
120. KAPÁS, J. (2003): Mutáns vállalatok? A belső hibridekről – *Közgazdasági Szemle*, L. évf. 2003. április p.335-349.
121. KERÉNYI, Á. (2011) - A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet Better Life indexének bemutatása, *Pénzügyi Szemle* 2011/4 p. 506-526.
122. KETELS, C. – PROTSIV, S. (2014): Methodology and Findings Report for a Cluster Mapping of Related Sectors, In: European Cluster Observatory REPORT, Center for Strategy and Competitiveness Stockholm School of Economics
123. KETELS, C. – SÖLVELL, Ö. [2005]: „Clusters in the EU 10 New Member Countries” Europe INNOVA <ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/innovation-policy/studies/docs/studies/eucluster.pdf>
124. KEYNES, J. M. (1936): A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. Fordította: Erdős Péter. Közgazdasági és jogi Könyvkiadó, Budapest. 1965
125. KING, R.G. – REBELO, S. (1990): Public Policy and Economic Growth: Developing Neoclassical implications, National Bureau of Economic Research Working paper no. p. 35.
126. KOCZISZKY, GY. (2007): Térségi hálózatok hatáselemzése, Miskolc, Miskolci Egyetem Oktatási segédlet
127. KOCZISZKY, GY (2008): Területfejlesztés módszertana Miskolc: Miskolc, Miskolci Egyetem Oktatási segédlet
128. KOCZISZKY, GY (2013): Regionális klaszterek gazdaságtana, Miskolc: Miskolc, Miskolci Egyetem Oktatási segédlet
129. KOMAREK L. (2012): A magyar ipar makroszintű specializációjának kérdései. Doktori értekezés, Nyugat-Magyarországi Egyetem.
130. KORNAI J. (1983): Bürokratikus és piaci koordináció, *Közgazdasági Szemle* 1986/3. 30(9), p.1025–1038;

131. KÓRÓDI J. – MÁRTON G. (1968): A magyar ipar területi kérdései. Budapest: Kossuth Könyvkiadó
132. KOVÁCS, B. (2007): Életminőség – boldogság – turizmusstratégia. *Polgári Szemle, 2007, február*. Hivatkozás: Sebestény T. 2005b: Életminőség és boldogság magyar trendje vizsgálatok globális összehasonlításban. Eutrend Kutató (Budapest) Kézirat
133. KOVÁCS, É.M. (2013): A gazdasági ágazat szakigazgatása az államigazgatásban: Szakigazgatási ismeretek Tananyag a Kormányablak ügyintéző képzés 4. Egyedi ügyek és élethelyzetek c. moduljához. Budapest: Nemzeti Közzolgálati Egyetem, 2013. 79 p.
134. KÖRÖSÉNYI, A (1989): Liberális vagy konzervatív korszakváltás Budapest: Magvető kiadó
135. KÖRÖSI I. (2009): Az állam gazdaságfejlesztő és jóléti szerepe 4. kötet: A globális válság: Hatások, Gazdaságpolitikai válaszok és kilátások, Budapest
136. KRAUT, R., (2007): What is Good and Why, Cambridge, MA: Harvard University Press.
137. KRAUT, R., (2011): Against Absolute Goodness, New York: Oxford University Press.
138. KRUGMAN, P. R. (1980): Scale economies, product differentiation and the pattern of trade, *American Economic Review*, 70, p.950–959.
139. KRUGMAN P.R. (1991): Geography and Trade. Cambridge, MA: MIT Press.
140. KRUGMAN, P.R. (2008): Trade and wages, reconsidered, comments and discussion *Brookings Papers on Economic Activity, Spring 2008*, p.103-135
141. LAGENDIJK, A. (1999): Good practices in SME cluster initiatives. Lessons from the „Core” regions and beyond. Working papers (ADAPT report), CURDS, Newcastle.
142. LÁNYI, K. (1997): A globális konvergencia változatai: Washington és Maastricht, I. és II. rész, *Külgazdaság, 1997. november és december*, p.5-29., p. 5-19.
143. LÁNYI, K. (2000): A válság táplálta globalizáció, I. és II. rész, *Külgazdaság, 2000. április-május*, p5-24.o.; p.5-35. o.
144. LENGYEL Gy. – HEGEDŰS R. (2002): A szubjektív jólét objektív tényezői nemzetközi összehasonlításban. In: *Lengyel György (szerk.): Indikátorok és elemzések. Műhelytanulmányok a társadalmi jelzőszámok témaköréből. Budapest, BKÁE.*
145. LENGYEL I. (2001): Iparági és regionális klaszterek: tipizálásuk, térbeliségük és fejlesztésük főbb kérdései, *Vezetéstudomány 11.* p.19.-43.
146. LENGYEL I. – DEÁK SZ. (2002): Klaszter: a helyi gazdaságfejlesztés egyik sikeres eszköze In: Búzás N. - Lengyel I. (szerk.) 2002: *Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek*. Szeged: SZTE GTK, JATEPress, Szeged. p.125-153.
147. LENGYEL I. - RECHNITZER J. (2002): A hazai építőipar versenyképességének javítása: klaszterek szerepe a gazdaságfejlesztésben. Győr: RégióArt,
148. LENGYEL, I. (2003): Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon, JATEPress, Szeged 2003.
149. LENGYEL I - GROSZ A (2003): Lokális hálózati gazdaság: regionális és iparági klaszterek p. 6-27. In: Grosz A (szerk.): *Gazdasági hálózatok, klaszterek megjelenése s gazdasági térben. MTA RKK NYUTI Közleményei 148/c*, Győr, p. 6-27.
150. LENGYEL I. - RECHNITZER J. (2004): Regionális gazdaságtan. Budapest-Pécs : Dialóg Campus, , p. 391.
151. LENGYEL I. (2010): Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák. Budapest: Akadémiai Kiadó, Budapest
152. LENGYEL, B. – SZANYI, M. (2011): Agglomerációs előnyök és regionális növekedés felzárkózó régiókban – a magyar átmenet esete - *Közgazdasági Szemle, LVIII. évf., 2011. október* p.858–876
153. LENGYEL I, - RECHNITZER J (2013): Drivers of Regional Competitiveness in the Central European Countries *Transition Studies Review: 20:(3)* p. 421-435.

154. LEONTIEF W. (1951): *The Structure of the American Economy, 1919-1939*. Oxford University Press, New York.
155. LOCKE, J. (1999): Második értekezés a polgári kormányzatról, Budapest: Polis Kiadó, 1999 (1689)
156. LOSCH, A. (1954): *The economics of location*. New Haven, CT: Yale University Press.
157. LUKÁCS A (2013): A klaszterizációs folyamatok vizsgálata a földrajzi koncentráció, a kritikus tömeg és a finanszírozás összefüggéseiben Magyarországon. Doktori értekezés, Nyugat-Magyarországi Egyetem
158. MACK, R.S. – JACOBSON, D.S. (1996): Core periphery analysis of the European Union: a location quotient approach, *The Journal of Regional Analysis & Policy, JRAP* (1996), 26, 1: p.3-21
159. MADDISON, A.(1982): *Phases of Capitalist Development*. Oxford: Oxford University Press, 1982.
160. MAGYAR GAZDASÁGFEJLESZTÉSI KÖZPONT (MAG ZRT.) (2012): A magyar klaszteresedés elmúlt 3 éve az akkreditált innovációs klaszterek példáján keresztül, Budapest,
http://www.klaszterfejlesztas.com/content/cont_5007fe14d8ba95.44814012/klasztetek_elemzese_2008-11.pdf)
161. MAGYAR GAZDASÁGFEJLESZTÉSI KÖZPONT (MAG ZRT.) (2013a): Elemzés a magyar klaszterfejlesztés elmúlt 4 évéről (tények és tanulságok) Budapest,
http://www.klaszterfejlesztas.com/content/cont_5007fe14d8ba95.44814012/elemezesa_magyar_klaszterfejlesztas_elmult_4_everol.pdf)
162. MAGYAR GAZDASÁGFEJLESZTÉSI KÖZPONT (MAG ZRT.) (2013b): Klaszterfejlesztés Magyarországon 2007-2013, Budapest
(http://www.klaszterfejlesztas.com/content/cont_5007fe14d8ba95.44814012/klaszterfejlesztas_2007-2013.pdf)
163. MAGYAR GAZDASÁGFEJLESZTÉSI KÖZPONT (MAG ZRT.) (2015): A hazai klaszter akkreditációs rendszer felülvizsgálata és a megújítására vonatkozó javaslatok elkészítése a hazai helyzetkép és a nemzetközi példák alapján, valamint javaslattétel a 2014-20-as időszakra vonatkozó klaszterfejlesztési koncepció tartalmára, Budapest
http://www.klaszterfejlesztas.com/content/cont_5007fe14d8ba95.44814012/klasztetertanulmany_2015.pdf)
164. MAJOR K. – NEMES-NAGY J. (1999): Területi jövedelemegyenlőtlenségek a kilencvenes években, *Statisztikai Szemle*, 1999. 06. p.397-421
165. MALECKI, E.J. – TOOTLE, D.M. (1996): The role of networks in small firm competitiveness. *International Journal of Technology Management*, 11 (1/2) p. 43-57.
166. MANKIW, N. – ROMER, D. – WEIL D. (1992): A contribution to the empirics of economic growth. *Quarterly journal of Economics* 107: p. 407-437
167. MANKIW, N.G (1999).: *Makroökonómia*, Budapest: Osiris Kiadó
168. MÁRFI, A (2007): A szubjektív életkörülmények társadalmi-gazdasági összefüggései In: Utasi, Á (2007): *Az életminőség feltételei MTA Politikai Tudományok Intézete Budapest* p. 6-23
169. MARKUSEN, A. (1987): *Regions: The economics and politics of territory*. New York: Rowman and Littlefield
170. MARKUSEN, J. R.–VENABLES, A. J.–KONAN, D. E.–ZHANG, K. H. (1996): A Unified Treatment of Horizontal Direct Investment, Vertical Direct Investment, and the Pattern of Trade in Goods and Services. NBER Working Paper, 5696. augusztus, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
171. MARSHALL, A. (1890): *Principles of economics: An introductory volume*. 9th ed. Reprint, London: Macmillan
172. MARTIN, R. – SUNLEY, P. (1998): Slow convergence? The new endogenous growth theory and regional development. *Economic Geography* 74, 3: p201-27.

173. MARTIN, R. - SUNLEY, P. (2001): "Deconstructing Clusters: Chaotic Concept or Policy Panacea?", Revised version of a Paper Presented at the Regional Studies Association Conference on Regionalising the Knowledge Economy, London, 21 November.
174. MASLOW, A. (1989): Elmélet az emberi motivációról In: Oláh, A. Pléh Cs. (szerk) *Szöveggyűjtemény az általános és a személyiségpszichológiához*. Budapest, Tankönyvkiadó p.379-392
175. MCCLELAND, D.C. (1987): Human Motivation: New York: Cambridge University Press
176. MENGER, C. (1963) Problems of Economics and Sociology, Chicago: University of Illinois Press 1963
177. MILL, J.S. (1980): A szabadságról. Haszonelvűség. Budapest: Helikon Kiadó
178. MILLER, R.E. – BLAIR, P.D. (2009): Input-output analysis – Foundations and Extensions: New York: Cambridge University Press
179. MONFARDINI, E. – PROBST, L.- SZENCI, K.- CAMBIER, B.- FRIDERES, L. (2012): "Emerging industries": report on the methodology for their classification and on the most active, significant and relevant new emerging industrial sectors <http://www.clusterobservatory.eu/system/modules/com.gridnine.opencms.modules.eco/providers/getpdf.jsp?uid=b20af4e5-581d-4462-a3eb-d178e4754011>
180. MOORE, G.E., (1903): Principia Ethica, Cambridge: Cambridge University Press.
181. MUSGRAVE, R.A. – MUSGRAVE, P.B. (1989): Public Finance in Theory and Practice (international edition) Londn: McGraw and Hill
182. NAFFA, H. – KALICZKA N. (2011): Az állami szerepvállalás egy modellje a lejárt követelések piacán, *Hitelintézeti szemle, 2011. tizedik évfolyam 2. szám* p.93.-107.
183. NAGY, B (2006) – Magyarország külkereskedelme a középkorban In.: Gyöngyössi, M (2006): *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet* – Bölcsész Konzorcium p.175-199.
184. NEMES NAGY J. (1990): Területi kiegyenlítődés és differenciálódás Magyarországon. *Földrajzi Értesítő XXXIX. év f. 1990.1—4. füzet*, p. 151—173.
185. NEMES NAGY J. (1997): Radikális változások a magyar ipar térszerkezetében. A 125 éves MFT jubileumi konferenciája. *Előadásanyag, május 20–23.*
186. NEMES NAGY J. (2003): Gazdasági-társadalmi súlypontok és mozgásuk az ezredvégi Magyarországon - *Területi Statisztika, 1. sz.*, p. 3–14.
187. Nemzeti Közzolgálati Egyetem. (2013) Közigazgatási szakvizsga. Gazdasági igazgatás. Jegyzet. Budapest, FÁMA Zrt. - Nemzeti Közzolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt. (online) Letöltési cím: http://vtki.uni-nke.hu/downloads/szv/Tankonyvek2013/valaszthato/gazdasagi_igazgatas_tankonyv%282013%29.pdf
188. NOHRIA, N. – ECCLES, R.G. (1992): Networks and Organizations: Structure, Form, and Action, Boston: Harvard Business School Press
189. NOLL, H-H: (2002): Social Indicators and Quality of Life Research:Background, Achievements and Current Trends In: Genov, Nicolai (szerk) (2002): *Advances in Sociological Knowledge over Half a Century*. Paris: International Social Science Council
190. NORCLIFFE, G.B. (1982): Using Location Quotients to Estimate the Economic Base and Trade Flows, *Regional Studies, 17. No. 3. (1982)*, p.161-168
191. NORDENFELT, L (1993): Quality of life, Health and Happiness, Hants, England: Avebury Ashgate Publishing,
192. NORTH, D. C. (1956): Exports and regional economic growth: A reply. *Journal of Political Economy* 64, 2: p.165-68.
193. NORTH, D. C. (1961): The Economic Growth of the United States 1790-1860, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall

194. NORTH, D. (1990): Institutions, Institutional Change and Economic Performance, Cambridge: Cambridge University Press.
195. NUSSBAUM, M. AND A. SEN (1993): The Quality of Life, Oxford: Clarendon Press.
196. NYÍRI, A (2006): A vállalati hálózatok és vállalatcsoportok kialakulásának és működésének vizsgálatára Doktori Értekezés, Miskolci Egyetem – Vállalkozáselmélet és Gyakorlat Doktori Iskola
197. OECD (2005): Business Clusters: Promoting Enterprise in Central and Eastern Europe. Executive Summary. OECD, Paris.
198. OECD (2011): Measuring Progress and Well-Being OECD Secretary General 24th May 2011 OECD Forum
199. OECD (2013a) Guidelines on Measuring Subjective Well-Being © OECD 2013
200. OECD (2013b): How's life? – Measuring Well-Being
201. OLSON, M (1997): A kollektív cselekvés logikája. Közjavak és csoportelmélet. Budapest: Osiris Kiadó
202. PATIK R. (2005): A regionális klaszterek feltérképezéséről, Elmélet-módszertan. *Területi Statisztika*. 2005. 8. 6. p. 519-541.
203. PATIK R (2007): A klaszteresedés lehetőségei és vizsgálata a kevésbé fejlett régiókban: példák a Dél-Alföldről. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem. (2007)
204. PATIK R. – DEÁK SZ. (2005): A regionális klaszterek feltérképezése a gyakorlatban. *Tér és Társadalom*, 19. évf. 3–4. sz. p.139–170.
205. PATTSIOS, D –HILLYARD, P (2012) – Living standards in the UK, London: Economic and Social Research Council
206. PECZE, K (2002): A vállalati hálók elméleti vonatkozásai, 21. sz. *Műhelytanulmány Budapest* Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem
207. PECZE, K. (2005): Vállalati kapcsolati hálók Magyarországon – A hosszú távú piaci kapcsolatok motivációi, Ph.D. értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest 2005
208. PIGOU, A. C. (1924): The Economics of Welfare. Macmillan, London.
209. Platón: Állam, Prótagórasz dialógus, In: *Platón összes művei*, Budapest: Európa Kiadó (1984)
210. POLÁNYI K. (1976): A gazdaság két jelentése Carl Mengernél. In: *Polányi K: Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Gondolat Kiadó. Budapest.
211. PORTER, M. E. - STERN, S. (1999) The New Challenge to America's Prosperity: Findings from the Innovation Index. Washington, DC: Council on Competitiveness
212. PORTER, M. E. (1998) On Competition. Boston, MA: Harvard Business School Press.;
213. PORTER, M.E. (2003): The Economic Performance of Regions, *Regional Studies* 6-7. p.549-578
214. PORTES, A. AND LANDOLT, P. (1996): The Downside of Social Capital, *The American Prospect* 26(May-June), 18-21. <http://epn.org/prospect/26/26-cnt2>
215. POWELL, W.W.(1990)- Neither Market nor Hierarchy, Network forms of organization, *Research in organizational behavior*, 12, p.295-336
216. PRAHALAD, G.K. – HAMMEL, G: (1990): The core competence of the corporation . *Harvard Business Review*, vol. 78. No.1. p-76-90
217. PULAY, GY (2009): Az állam célszerű gazdasági szerepvállalása a XXI. század elejének globális gazdaságában, Állami Számvevőszék Kutató Intézete
218. RAMSEY, F.P. (1928): A Mathematical Theory of Saving, *Economic Journal* 38 (December 1928): p.543-59.
219. RAY, G.(1999): Technological Change and Sustainable Development - A Global Perspective., *Working Paper Series (February)*, Boston: Boston University, Centre for Transportation Studies
220. RECHNITZER J. (1984): Az ágazati kapcsolatok mérlegének alkalmazása a területi szerkezetek és kapcsolatok vizsgálatában. In: SIKOS T. (szerk.): *Matematikai és*

- statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásokban.* Budapest: Akadémiai Kiadó, p.186-218.
221. RÉDEI M.- JAKOBI Á.- JENEY L. (2002): Regionális specializáció és a feldolgozóipari tevékenység változása. *Tér és Társadalom*. 16. 2002/4. p. 87-108.
 222. RICARDO, D. (1991): A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei, Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó
 223. RICHARDSON, H. W. (1973): Regional growth theory. London: Macmillan.
 224. ROELANDT, T., DEN HERTOOG, P., VAN SINDEREN, J. AND VAN DEN HOVE, N. (1999): Cluster Analysis and Cluster Policy in the Netherlands, In OECD (szerk): *Boosting Innovation: The Cluster Approach*, Paris: OECD Publishing.
 225. ROMER, P.M. (1986): Increasing Returns and Long-Run Growth, *The Journal of Political Economy*, Vol. 94. No.5. (Oct. 1986) p. 1002-1037
 226. ROMER, P.M. (1994): The Origins of Endogenous Growth - *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 8, No. 1. (Winter, 1994), p. 3-22.
 227. ROSENFELD, S. (2001): Backing into Clusters: Retrofitting Public Policies: Integration Pressures: Lessons from Around the World, John F. Kennedy School Symposium, Harvard University, March 29-30. 2001
 228. ROSTOW, W.W. (1960): A gazdasági növekedés szakaszai – Nem kommunista kiáltvány, Cambridge University Press,
 229. ROUSSEAU, Jean-Jacques: A társadalmi szerződés, Bukarest: Kriterion kiadó, 2001.
 230. ROYO, M.G. – VELAZCO, J. (2006): Exploring the relationship between happiness, objective and subjective well-being: Evidence from rural Thailand, London: Economic and Social Research Council
 231. RYCHEN, F. & ZIMMERMANN, J-B. (2008): Clusters in the Global Knowledge-based Economy: Knowledge Gatekeepers and Temporary Proximity, *Regional Studies, Taylor & Francis Journals*, vol. 42(6), p.767-776.
 232. SAMUELSON, P.A. – NORDHAUS, W.D. (2012): Közgazdaságtan, bővített, átdolgozott kiadás, Budapest: Akadémiai Kiadó,
 233. SCANLON, T., (1998): What Do We Owe to Each Other?, Boston: Harvard: Belknap Press.
 234. SCHKADE, D.A. - KAHNEMAN, D. (1998): Does living in California make people happy? A Focusing Illusion in Judgments of Life Satisfaction, *Psychological Science Vol 9. No. 5. September 1998 American Psychological Society*, p.340-346
 235. SCHUMPETER, J. A. (1942): Capitalism, Socialism and Democracy. Harper and Brothers, New York.
 236. SCHÜSSLER, K.F., FISHER, G.A., (1985): Quality of life research and sociology. *Annual Review of Sociology* 11, p.129-149.
 237. SCHWARZ, N., STRACK, F. (1991): Evaluating one's life: a judgement model of subjective wellbeing". In: Strack et al (szerk): *Subjective well-being. An interdisciplinary perspective*. Oxford: Pergamon Press, p. 27-48.
 238. SELIGMAN, M. E.P.; CSIKSZENTMIHALYI, M. (2000). "Positive Psychology: An Introduction". *American Psychologist* 55 (1): p.5-14.
 239. SELIGMAN, M., (2011): Flourish: A New Understanding of Happiness and Well-being—and How to Achieve Them, Boston & London: Nicholas Brealey.
 240. SEN, A (1988): The Concept of Development In: H. Chemery and T.N. Srinivasan (szerk): *Handbook of Development Economics, Volume 1*, , Elsevier Publisher B.V. (1988) p.10-25
 241. SIMON Gy (2001): Növekedési mechanizmus – növekedési modell - *Közgazdasági Szemle, XLVIII. évf., 2001. március* p.185-202.
 242. SMITH, A. (1959): Nemzetek gazdasága: E gazdaság természetének és okainak vizsgálata, Budapest: Akadémiai Kiadó,

243. SMITH, C.L. –CLAY, P.M.(2010): Measuring Subjective and Objective Well-being: Analyses from Five Marine Commercial Fisheries - *Human Organization*, Vol. 69, No. 2, 2010 , p.158-168
244. SMITH, N. (1984): Uneven development. Oxford: Basil Blackwell.
245. SÖLVELL, Ö., - KETELS, C. - LINDQVIST, G. (2003): The Cluster Initiative Greenbook, Stockholm: Ivory Tower AB,
246. SPINOZA B. (1997): Etika, Budapest: Osiris kiadó
247. STAHLER, T. - KROLL, H.-BAIER, E. (2012): Identification of Knowledge-driven Clusters in the EU, European Commission, Directorate-General for Research and Innovation
248. STIGLER, G.J. (1989): Piac és állami szabályozás Budapest: KJK-Kerszöv
249. STIGLITZ, J.E. (2000): A kormányzati szektor gazdaságtana, Budapest KJK-Kerszöv
250. STIGLITZ, J.E. (2003): A globalizáció és visszasságai, Budapest: Napvilág
251. SYDOW, J (1992): Strategische Netzwerke: Evolution und Organisation, Berlin: Springer-Verlag,
252. SZABÓ, K. (1999): Hálózatok hiperversenyben – Vállalatok szétesése molekuláris egységekre és összekapcsolódásuk – *Vezetéstudomány* 30 (1) p.15-25.
253. SZAKÁLNÉ, K. I. (2009): A tudás-intenzív szolgáltatások térbeli eloszlásának vizsgálata Magyarországon. In: Hetesi E. - Majó Z. - Lukovics M. (szerk.) 2009: *A szolgáltatások világa*. JATEPress. Szeged. p. 201-222.
254. SZAKÁLNÉ, K. I. 2011: A gazdasági aktivitás térbeli eloszlásának vizsgálati lehetőségei. *KSH Statisztikai Szemle. 2011. januári szám.* p. 1-24.
255. SZAKÁLNÉ KANÓ, I (2012): Gazdasági tevékenységek térbeli eloszlásának vizsgálata a magyar kistérségek példáján Doktori értekezés - Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar - Közgazdaságtani Doktori Iskola
256. SZAKOLCZAI, GY. (2005): A washingtoni konszenzus és ami utána következik – *Külgazdaság, XLIX. évf. 2005. október* p.283-300
257. SZANYI M. (2008a): A versenyképesség javítása együttműködéssel: regionális klaszterek, Budapest :Napvilág Kiadó
258. SZANYI M. (2008B): Klaszterekről a pólusprogram kapcsán, *MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Kihívások, No. 191*, 2008. július
259. SZANYI M.- CSIZMADIA P.- ILLÉSSY M.- IWASAKI, I. (2009): A gazdasági tevékenység sűrűsödési pontjainak (klaszterek) vizsgálata. *Statisztikai Szemle. 87. 9. p.* 1-17.
260. SZEPESI, GY. (2013): Génuszok párharca: Milton Friedman és J.M. Keynes vitája Tim Congdon és Robert Skidelsky előadásában *Közgazdasági szemle, LX: évf. 2013.jún.* p. 633-649
261. SZINTAY, I. (1977): Vállalati input-output modellek alkalmazása a komplex tervezésben. *Ipargazdasági Szemle. 1976-77.* p. 93-102.
262. SZINTAY, I (2003): Stratégiai menedzsment, Miskolc, Bíbor Kiadó.
263. SZOMBATHELYI, CS. (2012): A munkahelyi jóllét kutatásának előzményei és jelenlegi megközelítése – a stressztől a jóllétig; *Alkalmazott Pszichológia* 2012/3, p.33–45.
264. T. RAHMAN-R. C. MITTELHAMMER- P. WANDSCHNEIDER (2005.): Measuring the Quality of Life across Countries. *Research Paper No. 2005/06.* UNU-Wider
265. TAMÁS, G.M. (1993): Konzervativizmus, filozófia és Kelet-Európa. Világosság 1993. 2.
266. TÁRKI (2008): Magyarországi értéktérkép: normakövetés, egyéni teljesítmény, szolidaritás és öngondoskodás elfogadottsága a magyar társadalomban. Zárótanulmány, TÁRKI, Budapest
267. TEMESI I. (2013): A közigazgatás funkciói és működése – Nemzeti Köszolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt. Budapest.

268. The (un) Happy Planet Index (HPI) (2006) – An Index of human well-being and environmental impact - Marks, N. – Saamah, Abdallah, S. – Simms, A. , Thompson, S. London
269. THOMPSON, W. R. (1968): A preface to urban economics. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
270. THÜNEN, J. H. VON (1930): Der isolierte Staat. Jena: Verlag von Gustav Fischer,
271. TIEBOUT, C. M. (1956): Exports and regional economic growth. *Journal of Political Economy* 64, 2: p.160-64.
272. TITMUSS, R.M. (1958): Essays on 'The Welfare State'. London: Allen and Unwin.
273. TOCQUEVILLE, A. DE (1983): A demokrácia Amerikában Budapest: Gondolat, 1983
274. TORMA, A – KALAS T. (2011) : Közigazgatás szervezés és vezetés, Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó
275. TORMA, A. (2013): Közigazgatási jog, Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó
276. TÓTH I. GY. (2008): Tolerance for inequalities and the demand for redistribution Paper presented at the 38th World Congress of the International Institute of Sociology Budapest, June 26-29 2008.
277. TÓTH, J. (1999): Régi-új gazdaságfejlesztési eszköz. Logisztikai Évkönyv, Budapest
278. UHRIN, G. (2010): A verseny intenzitásának mérhetősége. Szakdolgozat, BCE Közgazdaságtudományi Kar, Makroökonómia tanszék.
279. UNIDO (2010): Independent Thematic Evaluation UNIDO Cluster and Networking Development Initiatives, Bécs 2010
280. VAN HERWAARDEN, F.G. AND A. KAPTEYN (1981): Empirical comparison of the shape of welfare functions, *Economics Letters*, 3, p.71-76.
281. VAN PRAAG, B.M.S. (1978): The perception of welfare inequality', *European Economic Review*, 1977, vol. 10, issue 2, p.189-207
282. VARELIUS, J. (2013): Objective Explanations of Individual Well-Being A. Delle Fave (ed.), The Exploration of Happiness, Happiness Studies Book Series, Dordrecht: Springer Science+Business Media
283. VEENHOVEN, R. (1991): Is happiness relative? *Social Indicators Research* 24, p..1-34.
284. VEENHOVEN, R. (1993). Happiness in nations: Subjective appreciation of life in 56 nations 1946–1992. Rotterdam, The Netherlands: Risbo.
285. VEENHOVEN, R. – HAGERTY, M.R. : (2006): Rising Happiness in Nations 1946-2004 A reply to Easterlin, *Social Indicators Research*, 2006, Vol. 79, p. 421-436
286. VEENHOVEN, R. – VERGUNST, F. (2013) : The Easterlin Illusion – Economic growth does go with greater happiness Paper presented at the 11th conference of the International Society for Quality Of Life Studies (ISQOLS), November 1-4 2012, Venice, Italy.
287. VERESS, J.(1999): Gazdaságpolitika. Budapest :Aula Kiadó
288. VERESS, J. (2009), Gazdaságpolitika a globalizált világban, Budapest: Typotex kiadó
289. VERNON, R. (1966): International investment and international trade in the product cycle. *Quarterly Journal of Economics* 80, 2: p.190-207.
290. VISSER, J. E. (2009): The Complementary Dynamic Effects of Clusters and Networks, 2009, Industry and Innovation vol. 16, issue 2, pages 167-195
291. WAGNER, A. (1911): Staat in nationalökonomischer Hinsicht. In Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Third edition, Book VII, Jena: Lexis.
292. WARR, P. (2007): Work, happiness and unhappiness. New Jersey:Lawrence Erlbaum Associates Publishers,
293. WEBER, A. (1929): Theory of the location of industries. Chicago: University of Chicago Press.;
294. WEINSTEIN, B. L., GROSS H.T., REES J. (1985.): Regional growth and decline in the United States. New York: Praeger.

295. ZAPF, W. (2002) EuroModule: Towards a European Welfare Survey. Berlin: Social Science Research Center Berlin (WZB).

M2. Ábrajegyzék

1. ábra: Az életminőség mérési és változtatási tartományai Forrás: Saját szerkesztés, 2015.....	13
2. ábra: A teljes Rahman modell Forrás: Rahman et al. 2005; Kovács 2007.....	18
3. ábra: OECD Jóléti dimenziók Forrás: OECD (2011) – How’s Life: Measuring Well-Being alapján saját fordítás, OECD Publishing, Paris	22
4. ábra: A társadalmi jólétet meghatározó társadalomtudomány területek, intézmények és eszközök egymásra hatása Forrás: Saját szerkesztés 2015	28
5. ábra: A jólét elérésének állami keretrendszere Forrás: Saját szerkesztés, 2016.....	29
6. ábra: Állami kiadások idősoros változása a kiválasztott állammodelleket reprezentáló országokban Forrás: Cusack & Fuchs (2002) alapján saját szerkesztés - 2015	34
7. ábra: Állami kiadások átlagos GDP arányos változása idősorosan Forrás: Cusack & Fuchs (2002) alapján saját szerkesztés - 2015.....	35
8. ábra: A felelősségvállalásról vallott vélemények megoszlása Forrás: Bernát 2009 p.13. táblázata alapján saját szerkesztés - 2015.....	40
9. ábra: Regionális gazdaságfejlesztéshez kapcsolódó kutatási területek összefoglalása Forrás: Dawkins 2003 alapján saját szerkesztés - 2015.....	42
10. ábra: Jóléti állam célpiramisa Forrás: Saját szerkesztés 2015.....	52
11. ábra: Klasztercélhierarchia rendszer és a kapcsolódó módszertanok Forrás: Saját szerkesztés - 2015.....	55
12. ábra: Vizsgált tudásalapú szakágazatok a feldolgozóiparon belül Forrás: Saját szerkesztés - 2015.....	65
13. ábra: Vizsgált tudásalapú szakágazatok a szolgáltatások területén belül Forrás: Saját szerkesztés - 2015.....	65
14. ábra: Steiermark régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 2000. évi báziséven számolva Forrás: Saját szerkesztés - 2015	68
15. ábra: Kelet-Flandria régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 1995. évi báziséven számolva Forrás: Saját szerkesztés- 2015	69
16. ábra: Szilézia régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 1998. évi báziséven számolva Forrás: Saját szerkesztés- 2015	70
17. ábra: Thuringia és Szász-Anhalt régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 1995. évi báziséven számolva Forrás: Saját szerkesztés- 2015	71
18. ábra: Attika régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 1995. évi báziséven számolva Forrás: Saját szerkesztés- 2015	73
19. ábra: Galícia régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 1995. évi báziséven számolva Forrás: Saját szerkesztés- 2015	75
20. ábra: Alsó-Normandi régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 1995. évi báziséven számolva Forrás: Saját szerkesztés- 2015	76
21. ábra: Közép-Magyarország régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 2000. évi báziséven számolva Forrás: Saját szerkesztés- 2015	82
22. ábra: Campania régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 2000. évi báziséven számolva Forrás: Saját szerkesztés - 2015	84
23. ábra: Lisszabon régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 1995. évi báziséven számolva (1995 és 2008 között) Forrás: Saját szerkesztés - 2015	85
24. ábra: Portugália foglalkoztatási adatai a kevésbé tudásintenzív szolgáltatások esetében Forrás: Saját szerkesztés – 2015.....	86
25. ábra: Bukaresti régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 1998. évi báziséven számolva Forrás: Saját szerkesztés - 2015	87
26. ábra: Észak-Közép Svédország régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 1995. évi báziséven számolva Forrás: Saját szerkesztés - 2015	89

27. ábra Észak-Közép-Svédország foglalkoztatási adatai 1995-ös bázison számolva a közepes és közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar illetve a az összes szektor esetében Forrás: Saját szerkesztés - 2015.....	89
28. ábra: Csúcstechnológiai feldolgozóiparban dolgozók száma Szlovákiában 1998 és 2008 között Forrás: Saját szerkesztés EUROSTAT adatok alapján Forrás: Saját szerkesztés - 2015	90
29. ábra: West Midlands régió LQ –GDP/fő értékek százalékos változása a 1996. évi bázisra számolva Forrás: Saját szerkesztés - 2015	92
30. ábra: A szakágazatok súlya a foglalkoztatás alapján a minta országaiban 1995-ben és 2008-ban Forrás: Saját szerkesztés - 2015	94
31. ábra: A csúcstechnológia feldolgozóipar és az egy főre jutó GDP közötti pozitív korrelációt mutató régiók Forrás: Eurostat GISCO 2014 felhasználásával saját szerkesztés - 2015	95
32. ábra: A közepes technológiai szintű feldolgozóipar és az egy főre jutó GDP közötti pozitív korrelációt mutató régiók Forrás: Eurostat GISCO 2014 felhasználásával saját szerkesztés- 2015.....	96
33. ábra: A közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar és az egy főre jutó GDP közötti pozitív korrelációt mutató régiók Forrás: Eurostat GISCO 2014 felhasználásával saját szerkesztés- 2015.....	96
34. ábra: Az alacsony technológiai szintű feldolgozóipar és az egy főre jutó GDP közötti pozitív korrelációt mutató régiók Forrás: Eurostat GISCO 2014 felhasználásával saját szerkesztés- 2015.....	97
35. ábra: A csúcstechnológiai szolgáltatások és az egy főre jutó GDP közötti pozitív korrelációt mutató régiók Forrás: Eurostat GISCO 2014 felhasználásával saját szerkesztés- 2015	98
36. ábra: A tudásintenzív piaci szolgáltatások és az egy főre jutó GDP közötti pozitív korrelációt mutató régiók Forrás: Eurostat GISCO 2014 felhasználásával saját szerkesztés- 2015	98
37. ábra: A pénzügyi közvetítés és az egy főre jutó GDP közötti pozitív korrelációt mutató régiók Forrás: Eurostat GISCO 2014 felhasználásával saját szerkesztés- 2015.....	99
38. ábra: Az egyéb, tudásintenzív szolgáltatások és az egy főre jutó GDP közötti pozitív korrelációt mutató régiók Forrás: Eurostat GISCO 2014 felhasználásával saját szerkesztés- 2015	100
39. ábra: A kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások és az egy főre jutó GDP közötti pozitív korrelációt mutató régiók Forrás: Eurostat GISCO 2014 felhasználásával saját szerkesztés- 2015...	100
40. ábra: Az egyéb, kevésbé tudásintenzív szolgáltatások és az egy főre jutó GDP közötti pozitív korrelációt mutató régiók Forrás: Eurostat GISCO 2014 felhasználásával saját szerkesztés- 2015...	101

M3. Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: Jóléti koncepciók rendszertana Forrás: Zapf (2002) – Taxanomy of wellfare concepts 6.o. alapján saját fordítás	16
2. táblázat: Az állam szerepének és eszközeinek összefoglalása a közigazgatási és közgazdasági megközelítések alapján Forrás: Saját szerkesztés a táblázatban szereplő szerzők munkája alapján - 2015.....	30
3. táblázat: A gazdasági közigazgatás célrendszere és eszközei Forrás: Kovács (2013) alapján saját szerkesztés - 2015	36
4. táblázat: A regionális gazdasági növekedési elméletek főbb közgazdaságtani irányzata Forrás: Capello 2007 757.p.....	43
5. táblázat: Agglomerációs, lokalizációs és urbanizációs externáliák Forrás: Békés – Rózsás 2011 alapján saját szerkesztés - 2015.....	45
6. táblázat: Stakeholder alapú klaszter vizsgálat Forrás: Saját szerkesztés - 2015.....	50
7. táblázat: Ausztria LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei Forrás: Saját szerkesztés - 2015.....	67
8. táblázat: Belgium LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei Forrás: Saját szerkesztés- 2015	69
9. táblázat: Csehország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei Forrás: Saját szerkesztés- 2015.....	70
10. táblázat: Németország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei Forrás Saját szerkesztés- 2015	72
11. táblázat: Görögország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei Forrás: Saját szerkesztés- 2015.....	74
12. táblázat: Spanyolország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei Forrás: Saját szerkesztés- 2015.....	75
13. táblázat: Finnország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei Forrás: Saját szerkesztés- 2015.....	76
14. táblázat: Franciaország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei Forrás: Saját szerkesztés- 2015.....	77
15. táblázat: Magyarország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei Forrás: Saját szerkesztés - 2015	83
16. táblázat: Írország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei Forrás: Saját szerkesztés - 2015	83
17. táblázat: Olaszország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei Forrás: Saját szerkesztés - 2015.....	84
18. táblázat: Hollandia LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei Forrás: Saját szerkesztés - 2015.....	85
19. táblázat: Portugália LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei Forrás: Saját szerkesztés - 2015.....	86
20. táblázat: Románia LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei Forrás: Saját szerkesztés - 2015.....	87
21. táblázat: Svédország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei Forrás: Saját szerkesztés - 2015.....	90
22. táblázat: Szlovákia LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei Forrás: Saját szerkesztés - 2015.....	91
23. táblázat: Szlovénia LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei Forrás: Saját szerkesztés - 2015.....	91
24. táblázat: Egyesült Királyság LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei Forrás: Saját szerkesztés - 2015.....	93
25. táblázat: Lengyelország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei Forrás: Saját szerkesztés - 2015.....	150
26. táblázat: Bulgária LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei Forrás: Saját szerkesztés- 2015.....	150

M4 – Az életminőséget reprezentáló leggyakoribb indexek összefoglaló táblázata

Human Development Report és HDI	World Happiness Report ³⁹	OECD Better Life Initiative BLI	Gross National Happiness ⁴⁰	Genuine Progress Indicator pozitív hatások	Genuine Progress Indicator negatív hatások	Where to born index	Happy Planet Index	Európai életminőség-felmérések (EQLS) ⁴¹
Anyagi jólét (Vásárlóerő paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai termék)	Jövedelem abszolút és relatív nagysága	Lakhatás (Egy főre eső szobák száma); Lakások alapvető közművek nélkül)	Gazdasági jóllét: átlagos jövedelem a fogyasztói árindex arányában, jövedelem-eloszlás.	Személyi fogyasztás a jövedelem-eloszlási indexszel súlyozva	Bűnözés költsége	Anyagi jólét (egy főre jutó GDP vásárlóerő paritáson 2006-os bázison mérve)	Élettel való elégedettség (Pozitív és negatív érzelmek, Általános elégedettség az élettel)	Egy főre jutó bruttó hazai termék
Hosszú és egészséges élet (születéskor várható átlagos élettartam)	Foglalkoztatási ráták és a munka minőségét befolyásoló tényezők	Jövedelem (A háztartás rendelkezésére álló jövedelem)(A háztartás pénzügyi egészsége)	Környezeti jóllét: környezetszennyezés, zajszennyezés, forgalom.	A háztartási munka és a gyermeknevelés értéke	Szabadidő elvesztése	Születéskori várható élettartam	Születéskor várható boldog évek száma	Jövedelmi különbségek hatása
Iskolázottság (írastudó felnőtt lakosság aránya, összevont iskolázottsági index)	Közösség támogató ereje	Foglalkoztatás (Foglalkoztatási ráta; Hosszú távú munkanélküliségi ráta)	Fizikai jóllét: A fizikai egészség mutatói, mint például súlyos betegségek lakosságon belüli aránya	Felsőoktatás értéke	Munkanélküliség költsége	Családi élet minősége (elsősorban a válási adatok alapján)	Ökológiai lábnyom	Családi állapot
	Kormányzás minősége	Közösség A támogató szociális háló minősége	Szellemi jóllét: antidepresszánsok használata, pszichoterápiás betegek számának	Önkéntes munka értéke	Tartós fogyasztási cikkek fenntartási költsége	Politikai szabadságjogok		Kor és nem hatása

³⁹ Vizsgálja a szubjektív jólléttel való kapcsolatát vizsgálja az alábbi tényezőknek)

⁴⁰ 33 indikátort alkalmaz 9 kiemelt dimenzióban, melyek közül a dimenziók kerültek kiemelésre

⁴¹ Méri az élettel való általános elégedettséget (Life satisfaction) és pozitív és negatív élmények jelenlétét (Happiness) illetve ezekre való hatását az alább tényezőknek

			növekedése vagy csökkenése.					
	Általános társadalmi értékek és vallás	Oktatás (Végzettség; A diákok szövegértési képessége)	Munkahelyi jóllét: munkanélküliek segélykérelmei, munkahelyváltások, munkahelyi panaszok és munkaügyi perek.	Tartós fogyasztási cikkek értéke	Ingázás költsége	Munkahelyek biztonsága (munkanélküliségi ráta)		Háztartások jövedelme és fogyasztása
	Mentális és fizikai egészség	Környezet	Társadalmi jóllét: diszkriminációs, biztonság, válási arányok, nyilvános perek, bűnözési ráták.	Autópályák és lakossági úthálózat értéke	A háztartások szennyezésének csökkentésének költsége	Klíma (átlaghőmérséklet és csapadék)		Munkaórák száma és munkahelyek biztonsága
	Családi élmények, tapasztalatok	Kormányzás (Részvételi arán; A törvényhozás körüli konzultációk)	Politikai jóllét: t a helyi demokrácia minősége és az egyéni szabadság	+/- Nettó beruházások	Autóbalesetek költsége	Személyes fizikai biztonság érzete (bűncselekmények száma alapján)		Egészségi állapot
	Oktatás hatása	Egészség (Várható élettartam; Önmagunk által észlelt egészségi állapot)		+/- Nettó külföldi hitelfelvétel	Vízszennyezés költsége	Közösségi élet minősége (társadalmi szervezeti tagság alapján)		Élet fontosságának érzete
	Kor és Nem hatása	Élettel való megelégedettség			Légszennyezés költsége	Kormányzat (korrupciós adatok)		Szabadság érzete
		Közbiztonság; (Gyilkosságok száma; Megtámadási ráta			Zajszennyezés költsége	Nemi egyenlőség (női parlamenti képviselő)		Optimizmus a jövőre tekintettel
		Munkaidő–szabadidő megoszlása (50 óra feletti munkavégzés aránya; A gyermeket nevelő nők foglalkoztatottsági hányadosa;; Kikapcsolódással töltött idő)			Vizes élőhelyek elvesztése			Mentális egészség

					Mezőgazdasági területek elvesztése			Társadalmi kirekesztettség
					Erdőterületek elvesztése és a fakitermelés által okozott károk			Oktatás
					A nem megújuló energiaforrások kimerülése			Munka és szabadidő egyensúlya
					Szén-dioxid kibocsátás káros hatása			
					Az ózon réteg elvékonyodásának költsége			

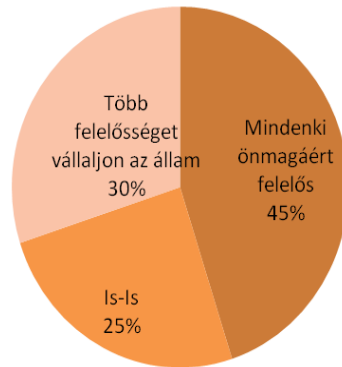
M5 – Kormányzati kiadások összefoglaló táblázata

	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1938	1950	1960	1970	1980	1990	1995
Ausztrália									23,9	22,8	26,1	33,2	37,1	37,3
Ausztria	11,4	11,7	12,9	15	17,6	14,7	19,8	15,2	25,1	30,4	35,3	47,2	48,2	51,5
Belgium								21,8	23,7	30,7	37,5	51,7	54,7	54,6
Kanada	6,2	7	7,8	8,7	11,3	19	18,9	21,6	21,9	29,1	35,8	40,6	46,5	48,1
Dánia	9,2	8,9	10,6	10,8	12,3	15,4	13,5	16,7	19,6	25,2	39,4	55,6	58,1	61,6
Finnország									25,8	26,9	30,5	37	42,5	59,1
Franciaország	11	14,6	14,3	14,5	15,1	22,4	29,4	29,4	29,3	34	37,7	43,3	49,6	54,1
Németország	9,5	9,9	12,9	14,2	16	25	29,4	36,9	29,2	32,2	36,9	46,5	44,9	47,7
Írország							20,8	32,9	30,3	27,3	37,9	52,3	42,4	40,3
Olaszország	14,4	13,7	18,4	16,3	17,3	30,2	22	29,2	23	29,7	31,7	44,9	51,6	51,8
Japán	8,8	9,5	12	17,5	24,3	19,2	26,8	29,9	15,9	17,8	18,6	32,3	31,3	36,1
Hollandia	9,1				9	13,5	14	23,2	27,1	34,6	42,3	56,5	54	54,2
Norvégia	5,9	6,8	7,4	9,9	9,3	12,8	19,1	20,3	24,2	31,3	41,3	48,8	54,8	49
Portugália									16,4	17,8	22	38	42,8	45,3
Spanyolország					8,3	9,3		18,4		17,7	21,5	31,1	42	46,6
Svédország	5,7				10,4	12,8	19,1	20,3	26,3	31,3	42,8	60,9	61,5	67
Svájc		15,8	14,3	10,6	14	17	17,4	23,9	20,8	21	26,7	35	33,4	38,4
Egyesült Államok	8,7	9,1	9,2	14,9	12,7	27,4	24,7	28,6	32	32,1	37,8	44,3	40,4	44,2
Egyesült Királyság	8,3	5,9	6,5	7,9	8,2	9,4	12,2	19,7	22,4	28,4	33,7	35,3	36,8	36,1

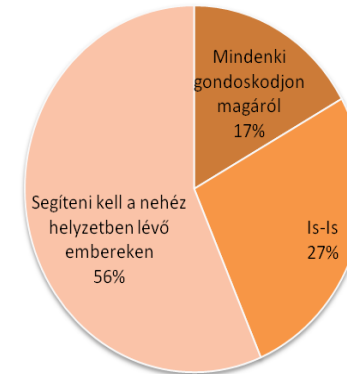
Cusack, T. R. - Fuchs, S. (2002): Ideology, Institutions and Public Spendings - Table 1. Total Governmental Spending Relative to the size of the Economy (GDP percent) (p.3.)

M6 – Bernát 2006 attitűd vizsgálatának eredményei

"Az embereknek maguknak kell vállalniuk a felelősséget sorsukért" vagy „Az államnak nagyobb felelősséget kell vállalnia az emberekről való gondoskodásban"

"Mindenki gondoskodjon magáról, úgy ahogy tud" vagy „Az embernek segítenie kell nehéz helyzetű embertársainak"

Bernát (2009) p. 13. alapján

M7 – Országok azonosító kódjai

1. Ausztria (AT)
2. Belgium (BE)
3. Bulgária (BL)
4. Svájc (CH)
5. Ciprus (CY)
6. Csehország (CZ)
7. Németország (DE)
8. Dánia (DK)
9. Észtország (EE)
10. Görögország (EL)
11. Spanyolország (ES)
12. Finnország (FI)
13. Franciaország (FR)
14. Horvátország (HR)
15. Magyarország (HU)
16. Írország (IE)
17. Izland (IS)
18. Olaszország (IT)
19. Lettország (LT)
20. Luxemburg (LU)
21. Litvánia (LV)
22. Macedónia (MK)
23. Málta (MT)
24. Hollandia (NL)
25. Norvégia (NO)
26. Lengyelország (PL)
27. Portugália (PT)
28. Románia (RO)
29. Svédország (SE)
30. Szlovénia (SI)
31. Szlovákia (SK)
32. Törökország (TR)
33. Egyesült Királyság (UK)

M8 – Szakágazatok azonosítói és azok tartalma a TEÁOR alapján

Csúcstechnológiai feldolgozóipar – (HTMAN)

- 21. Gyógyszergyártás
- 26. Számítógép, elektronikai, optikai termék gyártása
- 30.3. Légi-, űrjármű gyártása

Közepes technológiai szintű feldolgozóipar – (MHTMAN)

- 20. Vegyi anyag, -termék gyártása
- 25.4 Fegyver-, lőszergyártás
- 27. Villamos berendezés gyártása
- 28. Gép, gépi berendezés gyártása
- 29. Közúti jármű gyártása
- 30. Egyéb jármű gyártása – (Kivéve 30.1. Hajó, csónak gyártása, illetve 30.3. Légi-, űrjármű gyártása)
- 32.5. Orvosi eszköz gyártása
- 33. Ipari gép, berendezés, eszköz javítása

Közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar – (MEDLOWMAN)

- 18.2. Egyéb sokszorosítás
- 19. Kokszyártás, kőolaj-feldolgozás
- 22. Gumi-, műanyag termék gyártása
- 23. Nem fém ásványi termék gyártása
- 24. Fémalapanyag gyártása
- 25. Fémfeldolgozási termék gyártása (Kivéve 25.4 Fegyver-, lőszergyártás)
- 30.1. Hajó, csónak gyártása

Alacsony technológiai szintű feldolgozóipar – (LOWMAN)

- 10. Élelmiszergyártás
- 11. Italgyártás
- 12. Dohánytermék gyártása
- 13. Textília gyártása
- 14. Ruházati termék gyártása
- 15. Bőr, bőrtermék, lábbeli gyártása
- 16. Fafeldolgozás (kivéve: bútor), fonott áru gyártása
- 17. Papír, papírtermék gyártása
- 18.1. Nyomdai tevékenység
- 31. Bútorgyártás
- 32. Egyéb feldolgozóipari tevékenység (Kivéve 32.5 Orvosi eszköz gyártása)

Csúcstechnológiai szolgáltatások –(KIHTSERV)

- 59. Film, videó gyártás, televízió műsor gyártása, hangfelvétel kiadás
- 60. Műsor összeállítás, műsorszolgáltatás
- 61. Távközlés
- 62. Információ-technológiai szolgáltatás
- 63. Információs szolgáltatás
- 72. Tudományos kutatás, fejlesztés

Tudásintenzív piaci szolgáltatások – (KIHMSERV)

- 50. Vízi szállítás
- 51. Légi szállítás
- 69. Jogi, számviteli, adószakértői tevékenység
- 70. Üzletvezetési, vezetői tanácsadás
- 71. Építészmérnöki tevékenység; műszaki vizsgálat, elemzés
- 73. Reklám, piackutatás
- 74. Egyéb szakmai, tudományos, műszaki tevékenység
- 78. Munkaerő piaci szolgáltatás
- 80. Biztonsági, nyomozói tevékenység

Pénzügyi közvetítés – (FI)

- 64. Pénzügyi közvetítés, kivéve: biztosítási, nyugdíjpénztári tevékenység
- 65. Biztosítás, viszontbiztosítás, nyugdíjalapok (kivéve: kötelező társadalombiztosítás)
- 66. Egyéb pénzügyi tevékenység

Egyéb tudásintenzív szolgáltatások – (OKIS)

- 58. Kiadói tevékenység
- 75. Állat-egészségügyi ellátás
- 84. Közigazgatás, védelem; kötelező társadalombiztosítás
- 85. Oktatás
- 86. Humán-egészségügyi ellátás
- 87. Bentlakásos, nem kórházi ápolás
- 88. Szociális ellátás bentlakás nélkül
- 90. Alkotó-, művészeti-, szórakoztató tevékenység
- 91. Könyvtári, levéltári, múzeumi, egyéb kulturális tevékenység
- 92- Szerencsejáték, fogadás
- 93. Sport-, szórakoztató-, szabadidős tevékenység

Kevésbé tudásintenzív piaci szolgáltatások – (LKIM)

- 45. Gépjármű-, motorkerékpár kereskedelem, javítása
- 46. Nagykereskedelem (kivéve: jármű, motorkerékpár)
- 47. Kiskereskedelem (kivéve: gépjármű, motorkerékpár)
- 49. Szárazföldi, csővezetékes szállítás
- 52. Raktározás, szállítást kiegészítő tevékenység
- 55. Szálláshely-szolgáltatás
- 56. Vendéglátás
- 68. Ingatlanügyletek
- 77. Kölcsönzés, operatív lízing
- 79. Utazásközvetítés, utazásszervezés, egyéb foglalás
- 81. Építmény üzemeltetés, zöldterület-kezelés
- 82. Adminisztratív-, kiegészítő egyéb üzleti szolgáltatás
- 95. Számítógép, személyi-, háztartási cikk javítása

Egyéb, kevésbé tudásintenzív szolgáltatások – (LKIS)

- 53. Postai, futárpostai tevékenység
- 94. Érdekképviselés
- 96. Egyéb személyi szolgáltatás
- 97. Háztartási alkalmazottat foglalkoztató magánháztartás
- 98. Háztartás termék-előállítás, szolgáltatása saját fogyasztásra

99. Területen kívüli szervezet

M9. Melléklet – Rosenfeld klaszer és hálózat összehasonlító táblázata

	Hálózatok	Klaszterek
Versenyelőny	Meglévő olcsó speciális input (szolgáltatások)	Igényelt speciális inputok előállítóinak odavonzása
Tagság	Meghatározott (zárt) tagság	Nyitott szerveződés
Együttműködés alapja	Szerződéses kapcsolatok	Társadalmi értékek
Pozíció	Viszonylag stabil	Rugalmasan változik
Kapcsolat jellege	Együttműködésen alapul	Együttműködésen és rivalizáláson alapul
Kohézió	Közös üzleti célok	Kollektív vízió
Résztvevők	Vállalatok	Vállalatok, intézmények, szakmai szervezetek
Rosenfeld (2001. 3. oldal alapján Lengyel 2002)		

M10 – Korrelációs együtthatók összefoglaló táblázata

Szakágazat/Régió	95%-os szignifikancia szint mellett színtelen, 99%-os szint mellett zöld									
	HTMAN	MHTMAN	MEDLOWMAN	LOWMAN	KIHTSERV	KIHMSEV	FI	OKIS	LKIM	LKIS
AT11		0,725			0,946		0,813			
AT12							0,735			
AT13						-0,679				
AT21							-0,684			-0,758
AT22	0,689		-0,914			0,783				0,756
AT31										
AT32									-0,67	
AT33							-0,668	-0,706	-0,0685	
AT34				-0,944				-0,796	0,705	0,684
BE10		-0,678					-0,64		-0,653	
BE21			0,727		0,761					
BE22		-0,733	0,596		0,627			0,677	0,74	
BE23	0,54	0,666		-0,647	-0,613	0,698				
BE24					0,637					
BE25					-0,751			0,573		0,721
BE31		0,603	-0,619					-0,77		
BE32			0,705		-0,72					
BE33	-0,587		-0,759		-0,73					
BE34					-0,883	0,655	0,856			-0,663
BE35		0,548		0,719	-0,734					
BG31		0,99								
BG32										
BG33									-0,928	
BG34										-0,944
BG41				-0,94						
BG42								0,902		
CZ01	-0,612	-0,844								
CZ02								-0,625		

CZ03	0,688								-0,745	
CZ04										
CZ05			0,84							
CZ06								-0,68		
CZ07										0,826
CZ08	0,641		-0,745			0,644		0,763		
DE11	-0,681	0,868				-0,732		-0,593		
DE12					0,554		0,536	-0,794		
DE13		0,624		-0,544	-0,713	-0,555		-0,756	0,593	
DE14			0,668	-0,743			0,703			
DE21	0,702				0,617				-0,746	
DE22		0,536				-0,643		0,582		
DE23	0,889			0,592						-0,558
DE24			0,697		-0,673		0,654			
DE25		-0,717							0,61	0,674
DE26				0,714			0,886			
DE27				0,665	-0,616					0,64
DE50									-0,597	
DE60	-0,869				0,855		-0,692	-0,65		
DE71	-0,789	-0,736	-0,698				0,58			
DE72		0,728		-0,763						
DE73						-0,549			0,537	
DE80			0,897	0,651						0,562
DE91		0,703								
DE92										
DE93								-0,719		
DE94			0,722		-0,558				0,659	
DEA1		-0,83				0,817				
DEA2		-0,827	-0,832		0,764	0,646				-0,657
DEA3	0,653		0,568	0,543						
DEA4	0,648	0,672						0,539		-0,725
DEA5			0,599					-0,673	0,76	
DEB1						-0,67			0,664	
DEB2				-0,838	0,815	0,577				

DEB3					-0,587		0,762	-0,653	0,579	
DEE0			0,743	0,651	-0,67	0,591			0,568	0,795
DEF0		-0,561			-0,914	-0,641				
DEG0	0,681	0,822	0,606							-0,724
EL11			0,665			0,772	0,737			0,928
EL12				-0,647						
EL13								0,606		0,56
EL14			0,789					0,756	0,693	
EL21				0,534				0,837		
EL22				-0,794		0,738			0,926	0,587
EL24			-0,725	0,737						0,71
EL25			0,616			0,717		0,681	0,54	0,766
EL30		-0,684	-0,908	-0,824		-0,894	-0,647	-0,949	-0,921	-0,949
EL41						-0,711				0,835
EL42								0,66	-0,735	
EL43				0,91					0,802	
ES11		0,66	0,667	0,92		0,687	0,801	0,914	0,82	0,59
ES12				0,865						
ES13		-0,558							0,699	
ES21	0,554	0,78	-0,689							-0,659
ES22								0,584		
ES23								0,68		0,606
ES24		-0,533								
ES30	-0,787	-0,891								-0,816
ES41			0,767	0,962						
ES42	-0,976	0,709	0,807			0,901		0,617		
ES43			0,851	0,71					-0,733	0,76
ES51			-0,635							
ES52				-0,788					0,585	
ES53				-0,705		-0,753			-0,824	0,58
ES61	0,869		0,836			0,551		-0,909	-0,564	
ES62			0,823	-0,634					-0,56	
ES63									-0,779	
ES70						-0,583		-0,547		

FI19		0,824	0,804							-0,634
FI20										
FR10				-0,612		-0,645			-0,758	
FR21										-0,751
FR22						0,599				0,7
FR23										
FR24			-0,736							
FR25	0,716	-0,62			-0,75			0,654	-0,565	
FR26									0,63	-0,625
FR30		-0,57					0,602			
FR41	-0,756	0,839			-0,891					
FR42						0,841				
FR43								0,537		
FR51										-0,564
FR52				0,699		0,626				
FR53			0,811		-0,658					
FR61				0,764		0,787				-0,659
FR62				-0,589						
FR63					-0,56					
FR71						-0,638			0,743	
FR72		0,586								
FR81							-0,693			0,773
FR82			-0,664					-0,617		
FR83										
HU10		-0,778	-0,858		0,768				-0,735	
HU21	-0,884			0,851	-0,739				0,697	
HU22		0,68	0,807						0,777	
HU23									-0,796	0,81
HU31				-0,757			-0,768			
HU32		-0,811	0,703		-0,75		0,694			
HU33		0,767						0,771		0,695
IE01	0,743	-0,663	0,745	-0,958		0,714	0,69	0,772	0,913	
IE02	-0,782	0,65	-0,731	0,956		-0,621		-0,746	-0,933	
ITC1		-0,757						0,723		

ITC2								0,731	-0,717	
ITC3			-0,87							
ITC4	-0,849							0,685		
ITF1										
ITF2		0,718							0,871	
ITF3		0,896	0,774					-0,901	0,866	
ITF4				-0,766	0,811					
ITF5						0,852	0,928			
ITF6		0,74			-0,832			-0,804		
ITG1	0,789		0,792					-0,806		-0,791
ITG2					0,739					
NL11						-0,719				
NL12										-0,709
NL13										-0,608
NL21	0,75									
NL22		-0,599								
NL23										
NL31									-0,546	
NL32		-0,677								
NL33	0,699				-0,637		-0,632		-0,737	
NL34										
NL41		0,666	0,543		0,63					
NL42			-0,561						0,67	
PL11										
PL12								0,977		
PL21				0,998						0,981
PL22										
PL31										
PL32						0,971				
PL33			0,983							
PL34							-0,952			
PL41										
PL42			-0,98							
PL43										

PL51					0,957					
PL52			0,968					-0,981		
PL61										
PL62										
PL63						1				
PT11				0,59	-0,757		-0,695			
PT15									-0,778	
PT16		0,557				0,833				0,69
PT17			-0,838	-0,674	0,849		0,81			
PT18										
PT20								-0,583		
PT30				-0,879	0,858					
RO11				0,714		-0,758				
RO12		-0,888		0,808	-0,61				0,686	
RO21		-0,62		-0,805						0,612
RO22		0,78		0,78		-0,604	-0,637			
RO31					-0,646			0,864		
RO32		-0,884	-0,74	-0,856	0,683				-0,656	-0,639
RO41			0,698			0,713				0,859
RO42		0,959	0,682					-0,792		-0,659
SE11	-0,911								-0,888	
SE12					-0,685	-0,622				
SE21		0,604				0,603				
SE22					0,58					
SE23		-0,778			0,705					
SE31		0,784	0,789		-0,893				-0,863	
SE32								0,583	-0,633	
SE33					-0,69					
SK01									-0,645	
SK02	0,957						0,664			
SK03	-0,868									
SK04		-0,791	0,611							
SL01			0,842				-0,791		0,917	
SL02			-0,849				0,834		-0,928	

UKC1			0,589							
UKC2				-0,584						
UKD1										
UKD3	0,651					0,746				
UKD4				-0,717				0,628		
UKE1										
UKE2										
UKE3										
UKE4			0,573							
UKF1				-0,891					0,767	
UKF2	0,913				-0,703				0,751	
UKF3				0,658						
UKG1	0,957									
UKG2			-0,757		0,761			0,643		
UKG3			-0,863		0,593			0,809	0,877	
UKH1	0,561									
UKH2										
UKH3							-0,632			
UKI1							0,884	-0,941		
UKI2					-0,785	-0,684	-0,889			
UKJ1			-0,624			-0,708				
UKJ2				0,57	-0,639		-0,605			
UKJ3										
UKJ4							-0,612			
UKK1										
UKK2										
UKK3										
UKK4										-0,564
UKL1										0,59
UKL2							0,685			
UKM2							0,626		-0,664	
UKM3										
UKN0		0,721				0,909				-0,601

M10 – Lengyelország és Bulgária adatai

Lengyelország adatai

Mind horizontális (adott régiót vizsgálva), mind vertikális (szakágazati megközelítés) szempontból nem sok adat állt rendelkezésre. A közepesen alacsony technológiai szintű feldolgozóipar esetében két régióban (Świętokrzyskie – PL33, Opolskie – PL52) is kimagaslóan magas pozitív korrelációt tapasztaltam, míg Nyugat-Pomeránia (Zachodniopomorskie – PL42). Pomeránia (PL63) régióban összesen 4 év alapján sikerült az elemzésnek kihoznia a maximális korrelációs értéket, ami alapján nem szabad elhamarkodott döntést hozni a régió fejlesztésével kapcsolatosan. A lengyel minta magas értékei a rövid használható vizsgálati időszak miatt alakultak így (összesen 4 év volt, ami tisztán felhasználható volt az elemzésnél), így ezeket az eredményeket is fenntartással kezeltem.

25. táblázat: Lengyelország LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei

Forrás: Saját szerkesztés - 2015

	MEDLOWMAN	LOWMAN	KIHTSERV	KIHMSERV	FI	OKIS	LKIS
PL12						0,977	
PL21		0,998					0,981
PL32				0,971			
PL33	0,983						
PL34					-0,952		
PL42	-0,98						
PL51			0,957				
PL52	0,968					-0,981	
PL63				1			

Bulgária adatai

A bolgár adatok viszonylag szegényesek, ugyanis csak egy-egy régióban illetve egy-egy szakágazatban vannak eredmények. Emellett feltűnően magas negatív és pozitív eredmények születtek. Ennek az oka, hogy a teljes 14 évből 3-5 évre volt elegendő foglalkoztatási adat, ráadásul sokszor párhuzamos adat a többi régióból nincs. A táblázatban csak 5 régió látható (összesen 12 régió volt Bulgáriában a vizsgálati időszakban) 2003 és 2007 között. Az adatok alacsony száma miatt ebben az országban nem vonok le következtetéseket az eredményekre vonatkozóan.

26. táblázat: Bulgária LQ-GDP korreláció szignifikáns eredményei

Forrás: Saját szerkesztés- 2015

	MHTMAN	LOWMAN	OKIS	LKIM	LKIS
BG31	0,99				
BG33				-0,928	
BG34					-0,944
BG41		-0,94			
BG42			0,902		